

fr! tanke

MEDLEMSMAGASIN FOR
HUMAN-ETISK FORBUND
04/2021

ETTER TI ÅR LANSERER HUMAN-ETISK FORBUND EN NY KAMPANJE FOR

KRITISK TENKNING

Formålsparagraf

» Fri tanke er et redaktørstyrt magasin som distribueres til medlemmer i Human-Etisk Forbund og andre interesserte, og en nettavis som er åpen for alle. Fri tanke redigeres etter redaktørplakaten.

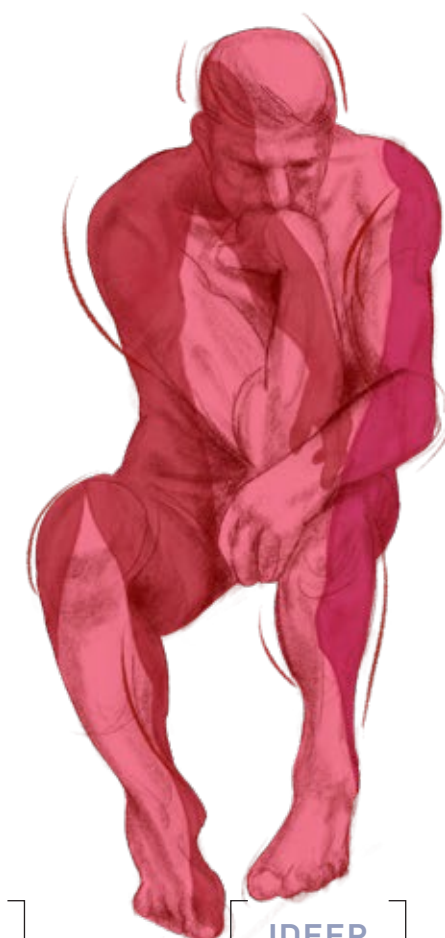
» Fri tanke arbeider ut fra Human-Etisk Forbunds verdigrunnlag.

» Fri tankes oppgave er å lage nyheter, reportasjer, bakgrunnsstoff og meningsartikler om tema som ligger innenfor Human-Etisk Forbunds interessesfære. Det vil si tema tett knyttet til det humanistiske livssynet, som for eksempel kritisk tenkning, livsmening, ytringsfrihet, menneskerettigheter generelt, etikk og menneskesyn. Fri tanke skal både ha innhold fra hele Norge og dekke internasjonale forhold.

» Fri tanke skal være en premissleverandør for religions- og livssynsdebatten i Norge.

» Fri tanke er ikke-kommersiell og fullfinansiert av Human-Etisk Forbund.

*Vedtatt av Human-Etisk Forbunds hovedstyre
8. februar 2019*

MENNESKER

Er onkel Kåre egentlig en kritisk tenker? Hva kan manglende kritisk tenkning føre til, og hva prøver Human-Etisk Forbund å gjøre med saken?

SIDE 6-51

IDEER

Hjernen vår er innrettet på overlevelse, ikke på å søke sannheten. Likevel er vi avhengig av sannheten for å overleve. Kanskje er løsningen å tenke som en speider?

SIDE 52-90

FORBUNDET

Store gjennomslag for Human-Etisk Forbund siden sist. Regjeringen ønsker forbud mot forkynnelse i alle skolefag, og det blir stopp i bibelutdeling.

SIDE 90-100

[NOE AV INNHOLDET]

Hvordan bli kritisk?

Holder ikke bare å si nei

SIDE 8

Våre kortslutninger

Korleis snublar vi?

SIDE 14

Populistisk maktgrep

Utnytter konspirasjonsteorier

SIDE 22

Kreativ bruk av feil

Lærer av nytt HEF-spill

SIDE 38

Et kulturprodukt

Kritisk tenkning krever litt mer

SIDE 54

Vær en speider!

Bedre enn å være en soldat

SIDE 62

fri tanke 04/2021

Medlemsmagasin for
Human-Etisk Forbund

Fri tanke redigeres etter
redaktørplakaten.

Redaksjonelt stoff i Fri tanke
står ikke nødvendigvis for
Human-Etisk Forbunds
regning.

E-post
fri.tanke@human.no

Nettsted
fritanke.no

Ansvarlig redaktør
Kirsti Bergh
kirsti.bergh@human.no

Layout/repro
Mediamania.no

Forsideillustrasjon
missboo.no

Trykk
Ålgård Offset

Opplag
82.000

Neste utgave
Januar 2022

Ta kontakt for stoff-frister.
Fri tanke gikk til trykk 13. sep.

Se deg i speilet!

For ti år siden lanserte Human-Etisk Forbund kampanjen «Ingen liker å bli lur». Nå i 2021 er det klart for en ny kampanje for kritisk tenkning: «Er du sikker på det?»

Kanskje blir det en tradisjon at Human-Etisk Forbund lanserer en kampanje for kritisk tenkning hvert tiende år? Humanismen som livssyn er jo i prinsippet alltid i kontinuerlig endring og under revurdering, men jeg er ganske sikker på at kritisk tenkning vil finne seg helt i kjernen av hva det vil si å være en humanist også om ti, tjue eller hundre år.

Likevel, verden forandrer seg, og det bør Human-Etisk Forbund tilpasse seg. I 2011 hadde det vi kan kalle alternativbransjen en annen posisjon enn i dag. Norges helseminister var for eksempel på forsiden av VG en dag i 2009 og fortalte hvordan Snåsamannen hadde kurert sønnen hans for kolikk over telefon, uten å få et eneste kritisk spørsmål fra Norges største avis. Offentligheten var full av nær kritikklos aksept av denne typen påstander gjennom 90- og 00-tallet. Forbundets kampanje ble derfor utformet med en tydelig brodd mot alternativbransjen og hvordan folks godtroenhet og behov for trøst og håp ble utnyttet med spekulative påstander. Kampanjen traff en nerve og ble en suksess.

I dag ser verden annerledes ut. Alternativbransjen har heldigvis fått svekket innflytelse, mens konspirasjonstenkning og politiske ledere som definerer virkeligheten etter det som det til enhver tid passer dem har økt i omfang. Med Donald Trump som kroneksempelen. Den politiske situasjonen har gjort det

stadig mer akutt å bry seg om hvordan konspirasjonsteorier brukes for å sikre politisk makt, og hvordan den kroniske mistilliten som underbygger denne tankegangen har potensial for å rive ned samfunnet innenfra.

Det er denne samfunnsutviklingen Human-Etisk Forbund tar tak i denne gang. Men istedenfor å rope høyt om hvor dumme alle de andre er (som noen syntes forbundet gjorde sist), har HEF valgt å rette fokus innover – på oss selv.

Det tror jeg er smart. Både du og jeg kan ha nytte av å se oss i speilet og spørre om de beste argumentene virkelig peker mot det vi tror og mener. For det er her – i hver enkelt av oss – at kimen til konspirasjonstenkning, tankefeil og dogmatisk mistillit ligger.

Det er mulig den nye kampanjen ikke vil provosere – og dermed ikke få like mye oppmerksomhet som sist. Men kanskje det egentlige, underliggende, budskapet kommer bedre fram denne gangen? Kortspillet du kan lese om på side 38–45 i denne utgaven av Fri tanke er i hvert fall blant lovende tiltak. Skal man skape en dypere og mer langsiktig forståelse for kritisk tenkning – og hvor lett vi blir ofre for våre egne feilkoblinger – er lek og moro, og ikke minst det å ha ungdom som målgruppe, en veldig god vei å gå.

KIRSTI BERGH,
redaktør av Fri tanke

Human-Etisk Forbunds landsmøte 2021 gikk av stabelen etter at Fri tanke gikk i trykken. Se resultatet av vedtak og valg på human.no.

Har du **ris** eller **ros** eller tilbakemeldinger av annet slag – send oss gjerne på fri.tanke@human.no

MENNESKER

Vi ønsker å sette opp et speil og minne oss selv og alle andre på hvor lett det er å gjøre feil – og å tenke feil. På denne måten kan vi minne oss selv og andre om hvor lett vi og alle andre kan bli offer for vår egen hang til følelsesstyrt irrasjonalitet.

FRA STRATEGIDOKUMENTET TIL HEFS NYE KAMPANJE FOR KRITISK TENKNING

[08]

HVORDAN BLI KRITISK?

Onkel Kåre tar feil. Det holder ikke bare å nekte og si nei.

[14]

VÅRE KORTSLUTNINGAR

Korteis snublar vi? Psykologar forklarer.

[22]

POPULISTISK MAKTGREP

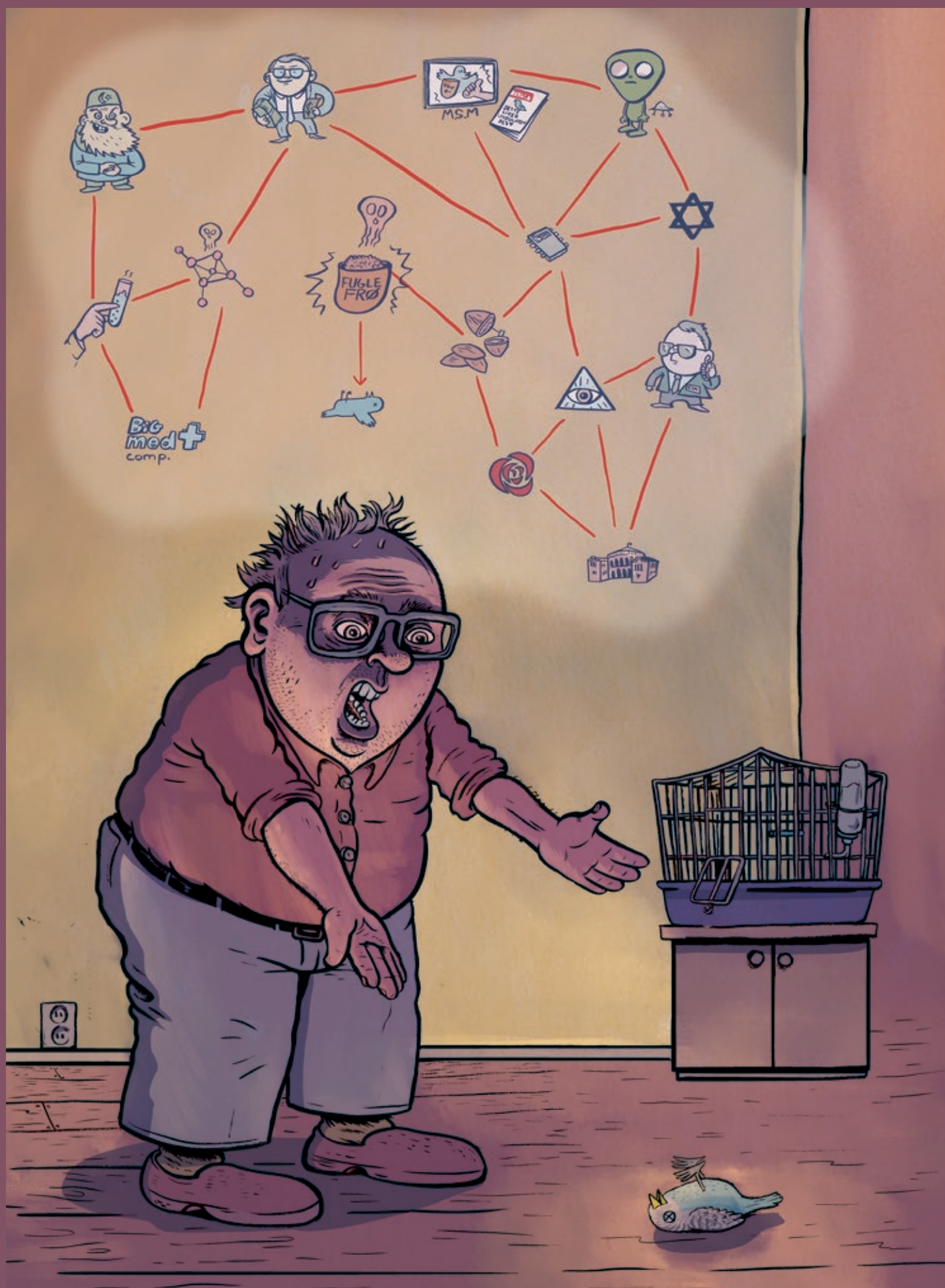
Konspirasjonsteorier kan være nyttige for å sikre makt

[38]

BRUK TANKEFEIL KREATIVT

Det skal være gøy å vaksinere seg mot feil. HEF har laget kortspill.

HVORDAN BLI EN KRITISK TENKER?

Kritisk tenkning handler ikke om
å være negativ og si nei til alt.

TEKST: EVEN GRAN ILLUSTRASJONER: FLU HARTBERG

«Du skulle hørt hvordan onkel Kåre satte i gang på bursdagen til farmor. Han er kritisk til alt! Hvis regjeringen eller myndighetene sier noe, er alltid det motsatte sant. Pengene styrer. Follow the money! utbrøt han flere ganger. Klimatrusselen og Covid19-pandemien er selvsagt en bløff. Og han skal i hvert fall ikke ha noen vaksine. Bare tenk på hva Big Pharma tjener på dette! Det er bare en liten klikk som vil tjene penger. Og venstresida fyrer opp fordi «klimabløffen» og «løgndemien» gir dem makt... Slik holdt han på. Det ble litt dårlig stemning. Farmor likte det ikke. Men onkel Kåre altså – han er virkelig super-kritisk!»

Men ... er han egentlig det? Som du sikkert skjønner er det ikke tankegangen til onkel Kåre som ligger til grunn for Human-Etisk Forbunds satsing

på kritisk tenkning denne høsten. Ja, onkel Kåre er kritisk, men det holder ikke. For kritisk tenkning handler ikke bare om å si nei og beskyldte alt og alle for maktmisbruk og skjulte agendaer. Uten en konsekvent forankring i allmenn fornuft, logikk, rasjonalitet og vitenskap, mister kritikken til onkel Kåre retning og slagkraft. Det blir påstander som man selvsagt kan tro på, men som uten en forankring ligner mer på religiøse forestillinger enn en rasjonelt begrunnet tro.

I tillegg må den kritiske
tenkningen være åpen.

Den som kritiserer
noe, må alltid være
åpen for at man tok feil.
Man må være åpen for
at svaret på ens kritiske

undersøkelser også kan være et stort og rungende JA – at dette bra greier! Onkel Kåre har den motsatte holdningen. Den er verken særlig åpen eller undersøkende. Den er konstatende, ubegrunnet og påståelig.

GRUNNHOLDNING

For Human-Etisk Forbund er kritisk tenkning en grunnholdning der man hele tiden spør seg om verden virkelig forholder seg slik man tror. En kritisk tenker prøver hele tiden å finne feil og mangler med det man selv og andre tror på. Det høres kanskje ikke så positivt og oppbyggelig ut, men det har en veldig positiv effekt. For hvis du ikke finner noen alvorlige feil og mangler ved det du antok, så har du fått en grunn til å stole på at det du antok stemmer! Målet er oppbyggelig. Man prøver å finne ut av noe.

Det trenger ikke være så komplisert. Da Donald Trump påstod i 2016 at innvielsesseremonien hans hadde satt ny rekord i antall publikummere, var det bare å sammenligne med flyfoto fra den første innvielsesseremonien til Barack Obama. Kritisk tenkning handler her ganske enkelt om at disse bildene – dokumentasjonen – spiller en rolle. Det er ikke greit å dikte opp «alternative fakta», fordi Trump og tilhengerne hans gjerne vil at det skal være sant, når bildene viser noe annet.

Det samme gjelder påstandene om at Trump egentlig vant valget i USA i 2020 – at det ble «stjålet». Heldigvis

bestod domstolene og det amerikanske samfunnet testen. Trump tapte sakene sine. Den kritisk undersøkende og åpne tenkemåten vant gjennom. Men i tankegangen til Trump og tilhengerne hans kjenner vi igjen tankegangen til onkel Kåre – en gjennomgripende mistro til «den offisielle historien», og en fastlåst tro på at noen styrer i skjulte maktnettverk.

EVEN GRAN
har tidligere vært journalist i Fri tanke og er nå prosjektleder for Human-Etisk Forbunds kampanje «Er du sikker på det?».

METODEN I SENTRUM

Men kan det ikke tenkes at onkel Kåre har rett? Ingen kan vel nekte for at det utøves makt i det skjulte? Selvsagt ikke. Men poenget er at alle påstander – også påstander om skjulte maktnettverk – må undersøkes kritisk med utgangspunkt i logikk, rasjonalitet og vitenskap. Og hvis man ikke finner noen gode, rasjonelle holdepunkter for at påstandene stemmer, så bør man heller ikke

holde påståelige foredrag om slikt i familieselskaper. I tillegg til at det er dårlig kritisk tenkning, er det skikkelig dårlig gjort å ødelegge bursdagsselskapet til farmor på den måten.

Vi har ikke tall på hvor mange ganger navnet på dette magasinet, Fri tanke, har blitt ironisert over av folk som tenker i samme baner som onkel Kåre. For Human-Etisk Forbund er jo ikke opptatt av «fri tanke», slås det fast. Nei, Human-Etisk Forbund er opptatt av å *kontrollere* frie tanker – å hindre dem – slik at bare det konforme og statskontrollerte slipper gjennom. Slik lyder refrenget.

«Jo sterkere følelsesmessig engasjert du er i en sak, jo vanskeligere er det å tenke kritisk og rasjonelt.»

Dette er vi selvsagt uenig i. Kritisk tenkning handler ikke om «hindre den frie tanke». Tvert imot trenger vi kunnskap for å gjøre frie valg. For eksempel ber politikerne ofte om utredninger før de skal fatte beslutninger. Er det rimelig å si at slike utredninger gjør politikerne ufrie? Selvsagt ikke. Har man ikke noe beslutningsgrunnlag, kan man heller ikke fatte beslutninger. Kritisk undersøkelse er derfor en *forutsetning* for at vi skal kunne velge fritt og fatte gode beslutninger for oss selv og andre.

For å si det litt poetisk: Et menneske som roter rundt i mørket er ikke fritt. Det er først når lyset blir slått på man ser hvor utgangsdøra er, eller den koselige sofaen i hjørnet der man kan sette seg ned og slappe av. Det er først når lyset blir slått på – når man får kunnskap – at man kan velge hva man vil gjøre.

LEDER INN I DET TOTALITÆRE

Hever vi det litt opp på samfunnsnivå, er det lett å se hvor ødeleggende den mistroiske onkel Kåre-tankegangen er. For å kunne fungere sammen i et liberalt, demokratisk samfunn, er vi avhengig av gjensidig tillit til hverandre og at vi stoler på at det finnes noen felles standarder for å kunne skille sant fra usant.

Uten bredt aksepterte regler for hvordan vi skal greie å kvitte oss med de dårlige ideene, greier vi heller ikke

å samle oss om de som fungerer. Da risikerer vi å ende opp i en retningssløs relativisme der vinneren som oftest blir den som roper høyest og samler den største heilagjengen. Dette er en oppskrift på et totalitært samfunn. Ingenting behager en diktator bedre enn et klima der «sannheten er relativ».

Igjen er det fristene å peke på Donald Trump. Gjennom de fire årene han styrte USA prøvde han gjennomgående å definere virkeligheten etter det som til enhver tid tjente hans politiske agenda. Til slutt lyktes han som kjent å egge opp tilhengerne sine til å storme og vandalisere kongressbygningen i Washington DC. Det er et skremmende uttrykk for hvilken ødeleggende kraft det har, hvis nok mennesker systematisk mistror alt som kommer fra det de oppfatter som «makta».

TANKEFEIL RAMMER OSS ALLE

I kampanjen Human-Etisk Forbund lanserer nå i høst, «Er du sikker på det?», prøver vi å gjøre vårt for å bidra til å motarbeide den mistroiske, konspiratoriske tankegangen som vi har latt «onkel Kåre» representere i denne artikkelen.

Vi tror dette blant annet kan gjøres ved å oppfordre den enkelte til å stille spørsmål til seg selv; Hvor har jeg informasjonen min fra? Har jeg den fra pålitelige kilder? Stemmer dette med

«Uten en konsekvent forankring i allmenn fornuft, logikk, rasjonalitet og vitenskap, mister kritikken til onkel Kåre retning og slagkraft.»

logikk, vitenskapelig konsensus og det vi ellers vet om verden? Kan det være jeg tar feil?

Kritisk tenkning og rasjonalitet er en muskel som må trenes, siden det i mange situasjoner strider mot våre naturgitte impulser. Jo sterkere følelsesmessig engasjert du er i en sak, jo vanskeligere er det å tenke kritisk og rasjonelt. Rasjonell kritisk tenkning er altså ikke noe som kommer automatisk til oss.

I kampanjen ønsker vi å hjelpe folk til å komme seg over dette psykologiske hinderet. Vi vil skape mer bevissthet rundt hvor lett vi alle blir offer for kjente tankefeil. Vi vil mane til mer bevissthet rundt hvor man selv står når det gjelder evnen til å heve seg over sine egne instinkter og tenke langsiktig, logisk og rasjonelt. Vi ønsker at vi alle skal se oss i speilet og spørre hvordan vi selv bidrar.

Greier vi det, tror jeg også vi også bidrar til å styrke demokratiet. Greier vi å bygge opp et visst forsvar mot irrasjonelle konspirasjonsteorier og falske nyheter fra små og store despoter, har vi gjort noe viktig. Uten et godt forsvarsverk mot den totalitære faren slike tankebaner utgjør, rammes de humanistiske grunnverdiene vi trenger for å leve gode liv.

Å NULLSTILLE SEG

Hvis du vil bli en bedre kritisk tenker

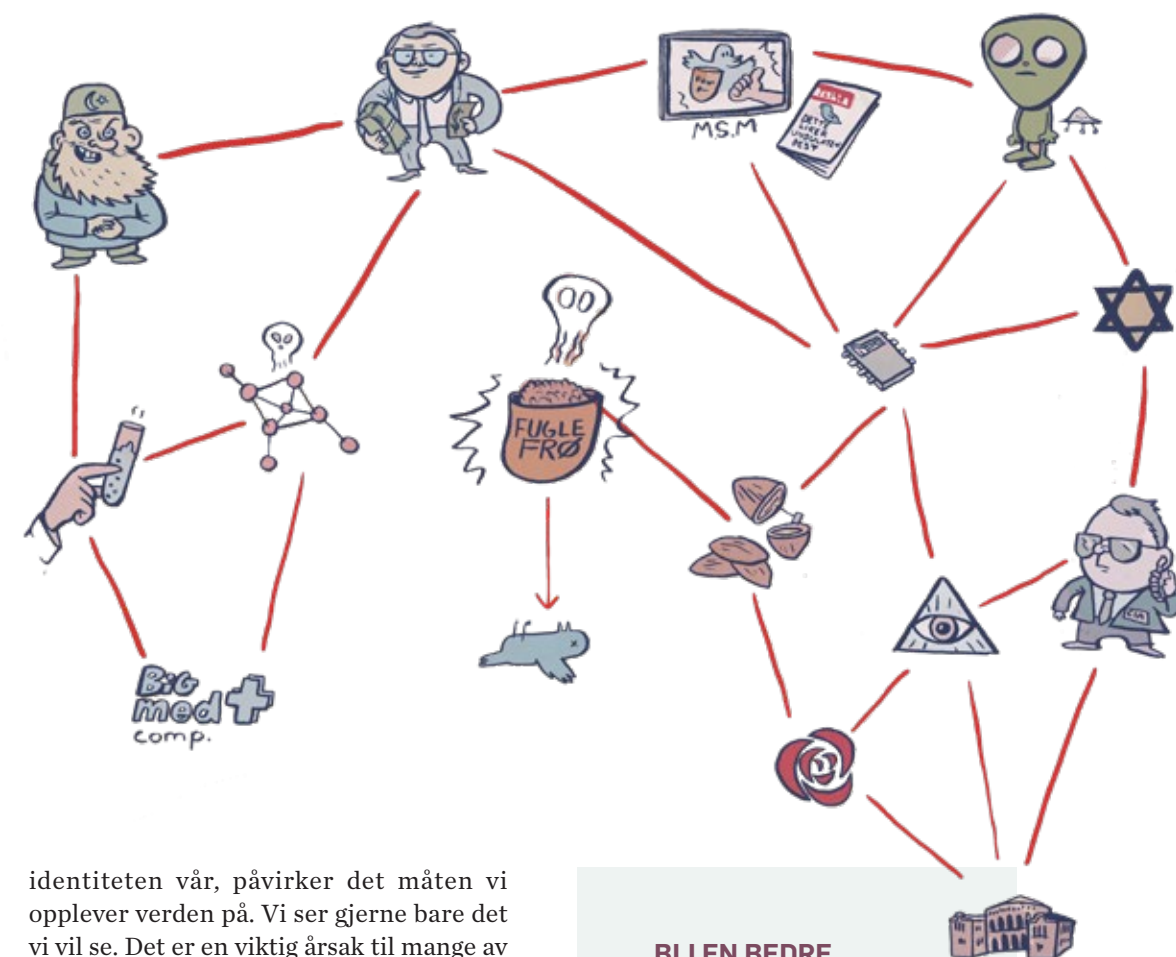
bør du alltid kunne svare på følgende spørsmål: «Kan du tenke på noe som vil få deg til å endre mening?»

Hvis du, som de fleste av oss, tror klimakrisen og koronapandemien er reell, bør du prinsipielt sett være villig til å endre mening hvis det blir lagt fram bevis på det motsatte. Og hvis det skulle bli lagt fram bevis på at det faktisk er mikrochiper i vaksiner eller at verden styres av romøgler, bør du endre mening om det også.

En annen måte å si dette på, er at overbevisningene våre bør være falsifiserbare. Men onkel Kåres mistro sitter dypere. Det handler ikke bare om en rent faktabasert tro på at noe finnes eller ikke finnes. Onkel Kåres overbevisninger ligger dypt og former måten han betrakter verden på. Da holder det ikke med et enkelt argument. Da må det en holdningsendring til.

Det leder oss inn på et siste viktig poeng. Vi har alle et grunnleggende verdisyn. Hvis du for eksempel mener det er viktig å sikre mennesker gode og meningsfulle liv, så er dette en (svært god) grunnverdi som du selvsagt ikke kan avkreves noe bevis for. Det handler om hvordan du synes verden bør være, ikke virkelighetserkjennelse. I tillegg er verdisynet gjerne tett knyttet til identiteten din.

Når vi har bestemt oss for et verdisyn, eller hvis vi knytter en spesiell virkelighetsbeskrivelse tett opp til

identiteten vår, påvirker det måten vi opplever verden på. Vi ser gjerne bare det vi vil se. Det er en viktig årsak til mange av de mentale feilkoblingene Human-Etisk Forbund setter søkelys på i «Er du sikker på det?»-kampanjen.

I dag ser vi dessverre urovekkende tegn til at identiteten vår, og våre grunnleggende gruppetilhørigheter og verdiholdninger, i stadig større grad styrer hvordan vi oppfatter virkeligheten. Igjen er USA et godt eksempel. I møtet med slikt kan det passe å avslutte med et lite sitat fra en av filmene som slippes i forbindelse med HEF-kampanjen i høst. I filmen heter det som følger (og ja, det er nesten en liten humanistisk bønn):

«Tenk om vi kunne greie å bryte båndet mellom den vi er, og det vi mener og tror på. Tenk om vi greide å nullstille oss og heller følge de beste argumentene – uansett hvor de leder.»

BLI EN BEDRE KRITISK TENKER

Hvis du vil bli en bedre kritisk tenker, kan du gjøre det til en vane å se deg i speilet og stille deg selv spørsmål av denne typen:

- » Forholder det seg virkelig slik jeg tror det gjør?
- » Må jeg justere oppfatningene mine på dette punktet?
- » Hva støttes av de beste argumentene? Er det oppfatningene mine?
- » Er jeg villig til å endre mening hvis jeg innser at jeg har tatt feil?

MENNESKER

Dei umerkelege kortslutningane

Av og til snublar vi i våre
eigne tankar. Men vi er ikkje
alltid klare over det sjølve.

TEKST: SILJE PILEBERG ILLUSTRASJON: MISS BOO

Du sit bak ei gardin med ermet bretta opp. Ein sjukepleiar stikk ei sprøyte i armen din. Endeleg var det din tur. Covid-19, angst og frykt, farvell!

Problemet er berre dette: Ved å få vaksinen, får du også ein mikro-chip implementert under huda – ein ørliten mekanisme som gjer at du etterpå kan sporast via 5G-nettet. Alle butikkar du går til, alle menneske du møter, alt blir synleg for dei som overvakar. Du har fått vaksine, men mista privatlivet ditt.

Bak det heile står milliardæren Bill Gates.

Historia over er ikkje sann. Men då forskningssenteret Pew Research Center i juni 2020 undersøkte kor mange vaksne i USA som trudde på ho, var svaret 36 prosent.

Korleis kan ei slik historie spreie seg så breitt?

EIT TYNT GRUNNLAG

– Det meste av det vi trur, har vi relativt dårleg grunnlag for å tru på, seier psykolog Jan-Ole Hesselberg.

Det er vanskeleg å setje eit skilje mellom konspirasjonsteoriar og andre ting i liva våre, meiner han.

– Sjølv har eg for eksempel ei ganske sterk formeining om at klimaendringane er menneskeskapte og at vi bør ta dei på største alvor. Men viss du begynner å spørje meg detaljert om kvifor eg trur det, hamnar eg fort i ein vanskeleg situasjon.

Hesselberg er programsjef i Stiftelsen Dam og kjenner forsk-

ingsverda betre enn dei fleste. Men han er ingen ekspert på atmosfærekjemi.

– Svaret mitt måtte då bli at folk eg stolar på, seier det same. Og det kan du kalle eit tynt grunnlag.

EIGENTLEG EI GOD LØYSING

Men på like tynne grunnlag risikerer vi liv og helse kvar einaste dag. Vi sykklar på sykklar som andre har skrudd saman, vi drar på båttur når værmeldingane er gode og matar babyane våre med graut frå butikken.

Dei fleste i Noreg brettar også opp ermet når det er deira tur i vaksinekoa.

– Vi hadde ikkje kunne leve eit fornuftig liv viss vi skulle sjekke alt like grundig. Det er eigentleg ei god løysing at vi tar ting for god fisk, seier Hesselberg.

Nobelpris-vinnar og psykolog Daniel Kahneman skriv i boka *Tenke, fort og langsomt* at vi har to tankesystem. I system 1 skjer dei kjappe og automatiske avgjerdene våre, som vi gjer i rikt monn kvar einaste dag. Vi kan takke dette systemet for at vi knyt skoreimane våre utan å måtte bruke mykje hjernekapasitet.

I system 2 skjer derimot dei bevisste avgjerdene, der vi tar val og bestemmer oss for kva vi skal tenkje på og gjere.

Kahneman meiner, som Hesselberg, at dette er eit smart opplegg, fordi det minimerer hjernens energibruk. System 2 kan også kome inn og korrigere når det automatiske systemet har gjort ein feil.

Men det er ikkje alltid vi fangar opp våre egne kortslutningar.

DEN SPEDE STARTEN

Historia om mikro-chipen var ikkje ny. Ifølgje Asbjørn Dyrendal, professor ved NTNU og ekspert på konspirasjonsteoriar, har liknande historier versert både i USA og Europa tidlegare.

I 2008-09 var det til dømes ei historie i enkelte norske kretsar om ein mikro-chip i vaksinen mot svineinfluensa.

Nettopp ei slik resirkulering er typisk for konspirasjonsteoriar, ifølgje Dyrendal.

TULLBALL: Konspirasjonsteoriane om Bill Gates, vaksinar og mikrochipar er eit godt døme på korleis ingenting kan verte til tusen høns.. FOTO: MARTIN POPE / SOPA IMAGES/SIPA USA

«Når du byggjer skepsisen din på få kjelder og er avhengig av store konspirasjonar for å forklare standpunktene dine, er det fare på ferde.»

– Repetisjon har sin eigen verdi i den samanhengen. Det kan få historia til å verke meir truverdig, seier han.

Den amerikanske gravejournalisten Ike Sriskandarajah skreiv sommaren 2021 om korleis Covid-19-mikro-chip-historia eigentleg starta. Eit lite frø vart sådd då Gates i ein nettsamtale foreslo at ein i framtida kanskje ville ha elektroniske vaksineringsbevis å vise fram. Mikro-chips var han ikkje inne på.

BIOHACKING OG PROFETIAR

Neste dag skreiv ei svensk nettside om Gates sin kommentar. Sida sin administrator, som kallar seg CyphR, er med i eit samfunn av biohackarar som ønskjer nettopp mikro-chips for å overvake folks kroppar og identitet. Dei trudde at dette låg eit tiår unna, før dei såg Gates sin kommentar.

Dei kopla kommentaren til nokre forskingsprosjekt støtta av Bill & Melinda Gates Foundation og bestemte seg for å bruke han til sitt eige føremål, sjølv om

mistillit til Bill Gates. Pastoren, som har si eiga kyrkje og sin eigen YouTube-kanal, endra biohackarane sin bodskap slik at han passa med ein bibelsk profeti. Han laga ein video som vart sett av 1,6 millionar menneske, og konspirasjonsteorien kunne halde fram med å spreie seg.

FELLENE VI GÅR I

Det ser ut til å vere dei same mekanismane som lurar oss, anten vi trur på konspirasjonsteoriar eller andre usanne historier. I boka *Kritisk tenkning. En enkel guide til å bruke hodet godt* skil forfattarane Vibeke Riiser-Larsen og Erik Tunstad mellom psykologiske feilslutningar (engelsk «bias») og tankefeil.

Medan dei førstnemnde gjerne skjer automatisk, i system 1, gjer vi tankefeila når vi diskuterer. Dei er hakket meir gjennomtenkte.

FØRST NOKRE EKSEMPEL PÅ FEILSLUTNINGAR:

Stadfestingstendens: Vi festar lettare tillit til informasjon som

er sann. Viss du har tillit til pastoren din, er det lettare å tru på det han seier.

Overkonfidens betyr å ha ei overdriven tiltru til eigne vurderingar. Overvurderer du kunnskapane og evnene dine i stort monn, kallast det Dunning Kruger-effekten. Då er det lett å servere enkle løysingar på kompliserte problem.

I enkelte tilfelle blir vi gjort kjende med bevis som går imot det vi trur er sant, men vi endar med å bli enda meir overtydde om at vi sjølve har rett («motbevisningsbias» på bokmål).

SÅ NOKRE TYPISKE TANKEFEIL:

- Vi ser meningsfulle mønster i tilfeldige data. Dette kallast apofeni og kan for eksempel innebere at vi tenker at barn nummer fire *må* bli ei jente når dei tre første er gutar.
- «Guilt by association»: Vi svartmalar ein person fordi han assosierast med noko eller nokon vi ikkje liker.
- Anekdotiske bevis: Vi bruker enkeltståande opplevingar til å forklare noko, i staden for statistikk eller dokumenterte vitskaplege funn.

Dessutan gjer vi ikkje vurderingar heilt på eiga hand. Psykologiprofessor Stuart Sutherland skriv i boka *Irrationality* at alle nye medlemmer i ei gruppe gjerne vil bli verdsette av dei andre. Går gruppa sine haldningar og meiningar i ei spesiell retning, vel vi gjerne å vere samde. Vi føler oss også meir sikre på meiningane våre når vi deler dei med ei større gruppe. Rivaliserande grupper eller

standpunkt kan vi då sjå på som fiendtlege.

MEIR KONSPIRASJON I USA

I boka *Hva er konspirasjonsteorier* skriv Asbjørn Dyrendal og Terje Emberland at nokon menneske er meir tilbøyelege enn andre til å tru på konspirasjonsteoriar. Fleire faktorar kan spele inn, som ei kjensle av maktesløyse overfor verda rundt seg, politisk ideologi, religiøs tru og personlege trekk. Også låg utdanning og status kan spele inn, men ein finn konspirasjonstru i alle sosiale lag og utdanningsgrupper.

Fleire som forskar på konspirasjonstru, som Joseph Uscinski ved University of Miami, meiner at alle menneske trur på minst éin konspirasjonsteori. Han får støtte av Dyrendal, men sistnemnte understrekar skilnaden mellom å vere overtydd om noko og å vere open for at det kanskje stemmer. Han trur at mange høyrer til sistnemnde kategori, også i USA.

– Mange av dei som kryssa av for at dei trudde på historia om mikro-chipen, tenkte nok berre at det ikkje virka urimeleg. At det var sant nok til å krysse av på, seier han.

Han trur også at historia nådde breiare ut i USA enn ho ville gjort i Noreg.

– Konspirasjonsteoriar er langt meir etablerte i USA gjennom populærkultur og manglande tillit til institusjonar og politiske aktørar. Folk har lågare tillit til vitskap og medisin, noko som delvis heng saman med ein mektig og profiterande medisin-industri, seier han.

KOMPLISERT: Psykolog Jan-Ole Hesselberg meiner at vi bør vere medvitne på korleis tankesystema våre og menneske rundt oss påverkar det vi trur på. – All informasjon blir vridd og vendt på i vår eiga hjerne. Derfor er det så komplisert, seier han.

«Det er vanskeleg å setje eit skilje mellom konspirasjonsteoriar og andre ting i liva våre»

USA har også fleire mariginaliserte grupper, og fleire har låg tillit til mektige aktørar, legg han til.

VI FÅR EI FORKLARING

Mikro-chip-historia blei spreidd i mange kanalar.

– I dei ulike nettverka har du omsetjarar som gjer om på historia slik at ho blir tatt på alvor blant nye publikum. Kanskje fjerna dei profeti-vrien og la til noko anna i staden, seier Dyrendal.

UTBREDT: – Konspirasjonsteoriar er langt meir etablerte i USA gjennom populærkultur og manglande tillit til institusjonar og politiske aktørar, seier professor og ekspert på konspirasjonsteoriar, Asbjørn Dyrendal.

SÅRBARE: Torstein Låg trur mange forskarar ønskjer å få stadfesta hypotesen sin, sjølv om det er eit metodisk ideal å forsøke å motbevise ho. Han er fagansvarleg for psykologi, psykiatri og filosofi ved Universitetsbiblioteket i Tromsø.

«Kjeldekritikk bør vi begynne å lære allereie på barneskulen, i større grad enn i dag.»

det innebar å vri på sanninga: «Bill Gates will use microchip implants to fight coronavirus,» skreiv dei i eit blogginnlegg.

Neste ledd var ein baptist-pastor i Florida. Blogginnlegget stemte godt overeins med hans

stemmer overeins med det vi allereie trur. Har du mistillit til Bill Gates, kan du altså vere meir tilbøyeleg til å tru at han ønskjer å overvake deg.

Avsendarbias: Kjelda er viktig for om vi trur ein bodskap

Truleg var det heller ikkje tilfeldig at ho dukka opp under Covid-19. I krisetider er konspirasjonsteoriane ofte fleire. Ifølgje den danske konspirasjonsforskarer Rikke Louise Alberg Peters gjev slike teoriar forklaringar på korleis og kvifor noko blir halde skjult. Dei peikar også ut skuldige partar.

– Store kriser som opplevast uforståelege er lettare å handtere for oss viss vi kan vende sinnet mot ein person, organisasjon eller ei regjering, som vi gjer til fiende, sa Alberg Peters til VG i januar.

Medlemmer i det forskarar har kalla «antivaksine-konspirasjonsrørsla» er overtydde om at legemiddelfirma, i samarbeid med styresmakter, skjuler informasjon om skadeverknader ved vaksining, slik at legemiddelselskapa skal kunne halde fram med å tene pengar, skriv Tunstad og Riiser-Larsen.

SUNN OG USUNN SKEPSIS

Verdas helseorganisasjon (WHO) rangerer vaksineskepsis som eit av dei ti største trugsmåla mot global helse. Vi skal likevel vere forsiktige med å slå beina under all skepsis. Vaksineutviklinga under Covid-19 har skjedd i rekordfart og langtidsverknader er usikre. Norske styresmakter trekte dessutan tilbake Astra Zeneka-vaksinen etter fleire dødsfall.

– Det er jo litt fornuftig å vere skeptisk til vaksiner, òg?

– Absolutt, seier Jan-Ole Hesselberg og held fram:

– Mi erfaring er at mange som er skeptiske til vaksiner har brukt langt meir tid på å setje seg inn i stoffet enn dei fleste andre. Eg forstår at ein da kan finne det provoserande når folk er sure på dei fordi dei tenkjer som dei gjer.

Han trur likevel at ein del vaksinemotstandarar trekkjast mot feil kjelder.

– Kvar går grensa mellom sunn og usunn skepsis?

– Når du byggjer skepsisen din på få kjelder og er avhengig av store konspirasjonar for å forklare standpunktane dine, er det fare på ferde. Viss du meiner at månelandinga aldri skjedd, eller at 11. september var ein innsidejobb, må mange tusen menneske ha jobba koordinert i fleire år utan at det har leke. Det er mindre sannsynleg.

DEN VIKTIGE KJELDEKRITIKKEN

Daniel Kahneman gjev dystre prognosar for dei av oss som ønskjer å kortslutte sjeldnare: System 1 reagerer lynraskt, og det kan vere vanskeleg å plukke opp dei feila som skjer, skriv han.

Hesselberg trur at kunnskap om kjeldekritikk vil kunne førebyggje ein del trøbbel. Også system 1 er sensitivt for læring, meiner han, sjølv om det er krevjande.

– Kjeldekritikk bør vi begynne å lære allereie på barneskulen, i større grad enn i dag, seier han.

Ifølgje PISA-undersøkingane i naturfag presterer elevane betre på oppgåver som krev at dei hugsar fakta og teoriar enn oppgåver som føreset vitskape-

leg tenking. Professor ved Folkehelseinstituttet Atle Fretheim og kollegaer undersøkte i 2016 og 2017 om det var mogleg å lære barneskuleelevar kritisk å vurdere helseinformasjon. Resultata var lovande.

– Slikt har eg stor tru på. Eg trur det er bra å lære seg eit generelt verktøy. Står ein i ei konkret sak som det er mange meiningar om, blir det fort betent, seier Hesselberg.

INGEN ER IMMUNE

Likevel: Vi blir ikkje immune mot systemsvikt sjølv om vi har lært kjeldekritikk. Innan psykologifeltet er det for eksempel dokumentert over tid at det har blitt gjort forskning med for små utval, slik at resultata får for liten statistisk styrke.

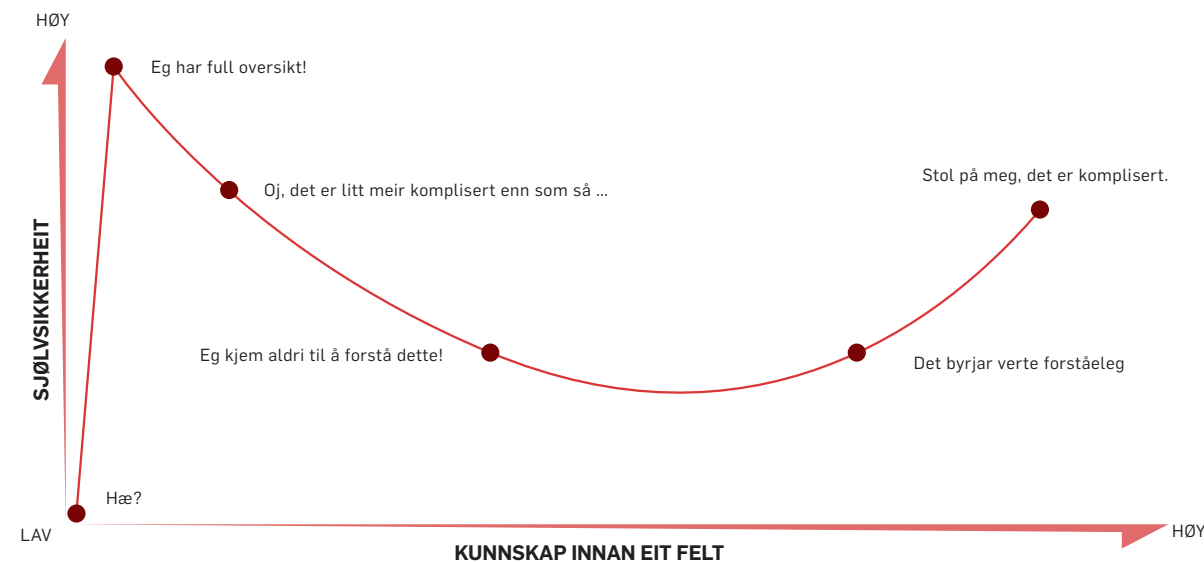
– Det har ført til at resultata fleire gonger har vore baserte på tilfeldigheter, utan at forskarane har klart å sjå det, seier Torstein Låg, fagansvarleg for psykologi, psykiatri og filosofi ved Universitetsbiblioteket på UiT Norges arktiske universitet.

Han kjenner ikkje årsakene, men han trur at mange forskarar ønskjer å få stadfesta hypotesen sin – sjølv om det er eit metodisk ideal å forsøke å motbevisse ho.

– Særleg mjuke disiplinar, som psykologi, er komplekse. Presise målingar er vanskelege, og det blir fleire spelerom for kognitive feilslutningar.

FAKTA OG FILLEBITAR

Mikro-chip-konspirasjonste-

Dunning-Kruger-effekten er ein kognitiv bias, der personar som manglar kunnskap og har dårlege ferdigheiter, feilaktig overvurderar desse eigenskapane og evnene hos seg sjølv. Her i grafs form.

orien i USA vart til slutt riven i fillebitar av faktasjekkarar i nyheitsbyrået Reuters. Det vil seie: Byrået tok føre seg råmateriale bak ein av dei berande videoane og fann at viktig informasjon var klipt vekk. Videoprodusentane hadde drive ei ekstrem form for kirsebærplukking, der dei berre tok med den informasjonen dei ville.

Å møte ein konspirasjonsteori med fakta kan vere effektivt, ifølgje Asbjørn Dyrendal.

– Men det verkar nok best på dei som var usikre, og ikkje på dei som allereie var djupt mistenksame. Er du heilt oppeten av konspirasjonsteoriar, kan du sjå ein slik faktasjekk som del av konspirasjonsteorien, seier han.

Han trur at mikro-chip-teorien, som andre konspirasjonsteoriar, får mindre interesse med tida. Spør du i ei undersøking, kan du aktivere interessa igjen,

men kanskje blant litt færre enn før, sidan fleire har fått vaksinen.

– VI BØR VERE AUDMJUKE

Korleis kan vi eigentleg kome folk som ikkje deler meiningane våre i møte? Jan-Ole Hesselberg meiner at vi må vere audmjuke.

– Vi bør spare oss for sarkasme og personangrep. Vi må heller byggje opp motstandaren vår enn å byggje han ned, meiner han.

Sett at du sjølv er positiv til vaksiner, og personen du diskuterer med påpeikar at styresmaktene har tatt feil før: Folk fekk jo narkolepsi etter svineinfluensavaksinen, seier ho. Då kan det vere freistande å konstruere ein såkalla stråmann, altså å lage ein versjon av argumentet som motparten ikkje nødvendigvis har meint: «Så du meiner at styresmaktene er ute etter å drepe oss?»

– Då byggjer du ned argumentet til noko veldig simpelt, seier Hesselberg.

Han foreslår ei meir positiv tolking: «Ok, så det du seier er at når styresmaktene innfører slike vaksiner, er dei langt ifrå perfekte? At dei kan gjere grove feil? Det er eg samd i.»

– Så går kanskje den vidare diskusjonen på kor gale det eigentleg gjekk totalt sett. Då argumenterer vi på eit anna plan enn berre ved å karikere kvarandre, seier Hesselberg.

Han trur at slike diskusjonar kan føre til auka respekt menneske imellom.

– Då vil vi sjå at vi kan vere usamde samtidig som vi liker kvarandre. Eg trur også at det aukar sannsynet for at vi finn felles grunn og på sikt blir meir samde.

FORBRØDRING: Ungarns statsminister Viktor Orban, lederen for det ledende polske regjeringspartiet PiS, Jaroslaw Kaczynski og den polske statsministeren Mateusz Morawiecki forlater området etter å ha innviet et minnesmerke i Budapest over flyulykken i 2018 der Kaczynskis tvillingbror døde.
FOTO: REUTERS/BERNADETT SZABO

«Vi er folket – hvem er du?»*

I flere land spiller høyrepopulistiske regjeringer på konspirasjonsteorier for å holde på makten. Dette har også gjort folk mer mottagelige for andre typer konspirasjonsteorier. Kan vi være trygge på at Norge er immunt mot denne utviklingen?

TEKST: JOHN FÆRSETH

*) Sitatet stammer fra Tyrkias president Recep Erdogan.

Polen ligger rett over Østersjøen og er et av våre nærmeste naboland. Samtidig er Polen nå også et land der demokratiet er i krise. Det konservative høyrepartiet Lov og Rettferdighet (PiS) har styrt siden 2015, og har tatt landet i en autoritær retning.

I bakgrunnen spøker konspirasjonsteorier. Det begynte med et flykrasj i nærheten av Smolensk i april 2010, der daværende president Lech Kaczynski og store deler av landets politiske elite ble drept. Ulykken ble ekstra traumatisk fordi Kaczynski var på vei til en forsonings- og minnesmarkering ved Katyn, der et stort antall polske offiserer ble myrdet av sovjetisk hemmelig politi tidlig i andre verdenskrig.

Tidligere statsminister Jaroslaw Kaczynski er leder for Lov og Rettferdighet, og beskrives som Polens sterke mann. Han er også den avdøde presidentens tvillingbror. Sentrale stemmer i PiS har i mange år benektet at det dreide seg om en ulykke. I stedet har de antydnet et komplott, som skal ha involvert både russiske flygeledere og den liberale og europeisk innstilte tidligere statsministeren Donald Tusk.

«HEMMELOGE AVTALER»

Elleve år senere har de månedlige minnemarkeringene for flyulykken gradvis dabbet av. Det samme har de opprinnelige konspirasjonsteoriene. I stedet har de delvis blitt erstattet av andre: Nærmere bestemt at det ble inngått en hemmelig avtale kort etter kommunismens fall, mellom gamle kommunistiske eliter og nye ledere, og mellom

nye ledere og utenlandske krefter, slik at landet ble «solgt» til Vest-Europa og EU. Fra flere hold, også fra regjeringspartiet, kan man høre at det er nødvendig å frigjøre seg fra de nye «koloniherrerne», som både utbytter landet økonomisk og påtvinger det unasjonale verdier knyttet til LHBT-personers rettigheter og krav om å ta imot flyktninger og migranter. Konspirasjonsteoriene kombineres med en retorikk der «patriotisme» og «lojalitet» står i sentrum.

Konspirasjonsteoriene om at de gamle elitene aldri ble ordentlig skiftet ut, og at opposisjonspolitikere og sivilsamfunn er verktøy for krefter utenfra, blir brukt til å forsvare at regjeringen setter inn sine egne folk i domstolene og tar kontroll over mediene.

– Konspirasjonsteorien om at Polen ble solgt til vestlige kapitalister og andre av Lech Walesa og andre, har vokst seg stor i Polen siden 2015. Den brukes til å forklare alt man er imot, inkludert multikulturalisme, antirasisme og resolusjoner mot diskriminering av homofile, forteller Marek Zagrobelny, en polsk forfatter som nå er bosatt i Oslo.

EN STØRRE TREND

Marek var politisk aktiv fra tidlig i ungdommen, og var aktivist og politiker i PiS i tretten år. Men da partiet kom til makten igjen i 2015 var han utbrent og utslitt av politikk, parallelt med at han hadde blitt oppmerksom på bekymringsfulle sider ved partiet.

– Jeg begynte å se at det kunne bli tragisk for Polen dersom de

vant valget, sier Marek.

I dag er han kritisk til partiet og regjeringen. Snart er han aktuell med en bok om utviklingen i hjemlandet. Han mener måten den statlige tv-kanalen brukes til å angripe regjeringens politiske motstandere på kan sammenlignes med Joseph Goebbels' propaganda i Tyskland på 1930-tallet.

– Det som skjer er total manipulering, med skremselspropaganda mot homofile, kapitalisme, EU og Vest-Europa. Og det er særlig folk bosatt på bygda,

med liten utdannelse, som tror på det, sier han.

Utviklingen i Polen er del av en større trend: Også i Ungarn har statsminister Viktor Orbans parti innført en rigid medielovgivning, som sammen med kontroll over statlige medier har gitt mindre rom til opposisjonen. Sivilsamfunn og uavhengige medier blir beskyldt for å være dominert av utenlandske interesser. De siste blir personifisert av den ungarskfødte amerikanske milliardæren og filantropen George Soros, som anklages for å ville oversvømme

Ungarn og Europa med migranter for å undergrave nasjonalstatene og påtvinge land i Sentral- og Øst-Europa liberale verdier som ikke passer med deres tradisjoner.

KONSPIRATORISK POPULISME

Påstandene om at de gamle kommunistiske elitene fortsatt har makten og må jages ut, som rettferdiggjør at regjeringen prøver å sikre seg kontroll over andre maktstrukturer som domstoler og medier, har et snev av sannhet i seg. Både i Ungarn og Polen skjedde overgangen

KONSPIRASJONSREKLAME: «Også du har rett til å vite hva Brussel forbereder!», står det på denne ungarske plakaten, som gjør det tydelig hvem som angivelig står bak EUs onde planer om å oversvømme Ungarn med innvandrere. FOTO: REUTERS/BERNADETT SZABO

«Det som skjer er total manipulering, med skremselspropaganda mot homofile, kapitalisme, EU og Vest-Europa.»

fra kommunisme til demokrati gjennom avtaler, der de ansvarlige for undertrykkingen stort sett gikk fri, mens overgangen ble tøff for mange. Og begge land ble kraftig rammet av finanskrisen i 2008, kort etter at de hadde blitt medlemmer av EU, noe som ikke var bra for tilliten til unionen og dens evne til å gjøre livet bedre for folk flest.

Samtidig er PiS og Orbans parti, Fidesz, eksempler på en type høyrepopulisme som har skutt fart i mange land, også i Vest-Europa. Et annet kjent eksempel er det republikanske partiet under Donald Trump.

Forskere som studerer populisme, peker gjerne på en inndeling av samfunnet i et rent og uskyldig «folk» og en korrupt, eller i alle fall livsfjern, «elite» som et fellestrekk. De som tilhører eliten er som regel de etablerte politiske partiene, multinasjonal kapitalisme og såkalte «mainstream-medier» («MSM») – altså de tradisjonelle, normale mediene – som alle beskyldes for å mangle kontakt

bli mistenkeliggjort som del av den samme eliten, særlig når det handler om spørsmål knyttet til migrasjon eller klimatiltak.

Den islandske forskeren Eirikur Bergmann har pekt på flere fellestrekk mellom høyrepopulisme og konspirasjonsteorier. På samme måte som populistene opererer konspirasjonsteoretikere med et uskyldig og uvitende folk, som blir lurt av «konspiratører» blant elitene. Både høyrepopulisme og konspirasjonsteorier appellerer ikke minst til dem som føler seg maktesløse eller glemt, og får medvind i situasjoner der mange føler frykt og usikkerhet. Og som populistene tilbyr konspirasjonsteoretikere enkle løsninger på kompliserte problemer: Vanskelighetene dine skyldes en sammensvergelse.

RESIRKULERTE SYNDEBUKKER

Mens det ikke er noen regel at det må være slik, er det også mange eksempler på at populistiske politikere har spilt på konspirasjonsteorier. Faktisk gjelder dette ikke minst etter at de har

byråkrati, legemliggjort i utfallene mot «dypstaten». Og i mange europeiske land betyr det ikke minst Brussel. Særlig får dette klangbunn i tidligere østblokkland som Polen og Ungarn, der man har lang og dårlig erfaring med å styres utenfra. Også konspirasjonsteoriene om flykrasjet ved Smolensk kan sees på bakgrunn av hvordan Polen flere ganger gjennom historien har blitt invadert av naboland, og ved to anledninger ble utslettet fra kartet.

Skepsis til internasjonalt samarbeid og europeisk integrering kan også kobles til frykt for migrasjon, demografiske endringer og «islamisering». I Polen og Ungarn har alt dette også blitt koblet til en gammel syndebukk – jødene. Det er ikke uvesentlig at tidligere nevnte Soros er jødisk.

På toppen kan det se ut til at et politisk landskap som blir kraftig polarisert kan være med å gjøre folk mer resistente mot fakta generelt.

Ordet «truthiness» ble skapt av satirikerens Stephen Colbert i 2005. Det viser til ting vi tror på fordi de føles sanne, ikke fordi de bygger på fakta. Dessverre ser kognitiv psykologi ut til å støtte at politisk ideologi spiller en viktig rolle når vi skal vurdere sannheten i en påstand. Vi begynner ofte med å gjøre oss opp en mening, før vi ser etter fakta som underbygger den. Fordi fakta som ikke stemmer overens med oppfatningene våre gir en indre ubehagelig konfliktsituasjon (kognitiv dissonans), har vi en tendens til å velge ut informasjon og kilder som passer med

«Konspirasjonsteorien om at Polen ble solgt til vestlige kapitalister har vokst seg stor.»

med folket de skal representere. I mange tilfeller blir de også beskyldt for å være nikkedukker for krefter i utlandet og for overnasjonale interesser, eller for å identifisere seg mer med det globale enn med folket. Også forskere, universiteter og eksperter kan

kommet i posisjon – og blir nødt til å levere. Én måte å forklare at man ikke får gjennomført alt det man har lovet, er å skyldte på ikke-valgte eliter som fortsatt undergraver det de forsøker å få til. I USA spilte Donald Trump på gammel mistro til føderalt

LANGREIST PROTEST: Act 447 er en amerikansk lov som har blitt kodeord i Polen for en konspirasjonsteori om at jøder vil overta masse eiendom i landet, og gjøre polakker til slaver i sitt eget land. Her fra en demonstrasjon i Washington DC i mai 2019. En gruppe polske demonstranter tok turen. FOTO: ZUMA PRESS

det vi allerede mener er riktig og å avvise andre som upålitelige. Denne tendensen blir enda sterkere når den andre siden i den politiske debatten har blitt redusert til en fiende som må beseires.

Deprimerende nok virker det også som om mer skepsis til eliter og autoriteter på et område kan gjøre folk mindre villige til å lytte til disse også på andre områder, som helse. I Polen har da også vaksinemotstand blitt et alvorlig problem de siste to årene.

ANTISEMITTISK VENDING

Mens utbruddet av koronapandemien først førte til flere angrep på seksuelle og etniske minoriteter, ikke minst asiater,

har også konspirasjonsteoriene rundt pandemien etter hvert tatt en antisemittisk vending.

Antisemittisme har en lang tradisjon i Polen og blomstrer på ny, selv om det er lite igjen av den store jødiske befolkningen som fantes før andre verdenskrig. Den gamle myten om ritualmord på kristne barn – som den katolske kirken har avvist i mange hundre år – er på fremmarsj og har blant annet blitt fremmet av en professor ved det katolske universitetet i Lublin. En viktig spreder av antisemittiske konspirasjonsteorier de siste årene har vært den katolske radiostasjonen Radio Maryja, som også er en støttespiller for regjeringspartiet.

SKADELIG: – Konspirasjonsteorien om at Polen ble solgt til vestlige kapitalister av Lech Walesa og andre, har vokst seg stor i Polen siden 2015, forteller Marek Zagrobelny, en polsk forfatter som nå er bosatt i Oslo.

«Hvordan vi kan videreføre det norske tillitssamfunnet, er noe som bør diskuteres mer.»

Ifølge Rafal Pankowski, sosiolog og leder for organisasjonen «Never Again», har konspirasjonsteorier ført til at antallet vaksinerte i Polen nesten har stoppet opp på rundt femti prosent. Ikke fordi det er mangel på vaksiner, men fordi folk ikke ønsker å ta dem, slik at Polen har blitt nødt til å kvitte seg med ubrukte vaksiner. Pankowski mener at utbredelsen av konspirasjonsteorier, inkludert vaksinemotstand, kan knyttes direkte til den politiske situasjonen i Polen.

– Det finnes Youtube-kanaler i Polen med større publikum enn TV. Og de store tech-plattformene som Google og Youtube gjør veldig lite for å håndtere konspirasjonsteorier og hatprat. De reagerer lite og sjelden, selv sammenlignet med naboland som Slovakia, og mye mindre enn på det engelsk- og tyskspråklige markedet, sier han.

Ifølge Pankowski har myndighetene i stedet for å bekjempe konspirasjonsteorier og hat på nettet, nærmest tilrettelagt for det. For eksempel har Facebook blitt presset til å innføre et unikt system for moderering.

– Hvis en post blir fjernet fordi den blir definert som

hatprat, kan de som postet den appellere til myndighetene på et eget nettsted. Så vil polske myndigheter ta saken videre til Facebook på deres vegne. Det høres kanskje ikke så ille ut i seg selv, men problemet er at et slikt system bare finnes i Polen. Regjeringen innførte det i praksis for å beskytte høyreekstreme fra å få fjernet materialet sitt. Det er til og med et forslag ute fra justisdepartementet nå, som vil gjøre det ulovlig for sosiale medier å fjerne noe som helst uten at det foreligger en ordre fra en polsk domstol.

Pankowski setter både dette og økningen i konspirasjonsteorier og hatprat i forbindelse med at regjeringspartiet blir utfordret av partier enda lengre til høyre. Som eksempel trekker han frem en særpolsk konspirasjonsteori kjent som «447», som også har funnet veien inn i politikken.

– Tallet 447 sier deg sikkert ikke noe som helst. Men i Warszawa kan du se klistremerker uten annen tekst enn «Anti-447». Alle i Polen gjenkjenner denne koden, forklarer han.

KONSPIRASJONSSMITTE

447 er egentlig nummeret

på en lov den amerikanske Kongressen vedtok i 2017, som rett og slett forplikter det amerikanske utenriksdepartementet til å rapportere til Kongressen om hvordan de 47 landene som har undertegnet Terezin-deklarasjonen om tilbakeføring av eiendom til holocaustoverlevende og deres etterkommere, følger opp forpliktelsene sine. Den inneholder ingen sanksjonsmuligheter, men har blitt kritisert av polske myndigheter som et forsøk på å tvinge dem til å favorisere jødiske ofre fremfor polske. I tillegg har 447 blitt en kode for en konspirasjonsteori om at jøder vil overta det meste av eiendommen i landet, slik at polakker blir slaver i sitt eget land.

– Du og jeg kan synes det er tåpelig, men i Polen har det nørt oppunder såpass mye frykt at det har blitt grunnlaget for et helt politisk parti, Konfederacija (Konføderasjon for frihet og uavhengighet), som fikk seks prosent av stemmene og elleve seter i parlamentet i 2019. Det som forener dem er antisemitismen, selv om de også er negative til migrasjon, feminisme og homofile, sier Pankowski, og fortsetter:

– Jeg tror regjeringspartiet ble nervøse for konkurransen fra ytterste høyre, og derfor har de også begynt å snakke på lignende vis, for å trekke til seg stemmer derfra. De tok opp «faren fra den jødiske lobbyen», og beskyldte opposisjonspolitikere for å være i ledtog med denne, sier Pankowski og viser til den rollen tilbakeføringsspørsmålet fikk i presidentvalget i 2020.

I et intervju med Radio Maryja i juli 2020 angrep Jarosław Kaczyński den viktigste opposisjonskandidaten, Warszawa-borgermester Rafał Trzaskowski, spesifikt for å være tilhenger av tilbakeføring av eiendom, og for dermed å være uten en «polsk sjel, polsk hjerte eller polsk sinn». Tilsvarende angrep kom også fra den statlige kringkasteren.

– På den måten fant en konspirasjonsteori som stammet fra de ytterste hjørnene av ytre høyre, veien inn i partipolitikken. Og for noen uker undertegnet presidenten til og med en lov som spesifiserer at om du ikke har fått tilbake eiendom etter 30 år, har du heller ikke rett til å kreve den tilbake lenger, sier Pankowski.

ER VI IMMUNE I NORGE?

Sammenlignet med Polen spiller konspirasjonsteorier ingen stor rolle i Norge, selv om de er synlige på internett og det siste halvannet året også på demonstrasjoner. Marek Zagrobelny har fulgt demonstrasjonene mot koronatiltak med interesse, og ser likheter mellom dem som har deltatt der og dem som støtter PiS i hjemlandet. Blant annet hvordan folk med antisemit-

tiske og rasistiske holdninger fritt blander seg med tilhengere av andre konspirasjonsteorier på demonstrasjonene. Men om vi ser bort fra småpartier uten særlig oppslutning, har Norge ikke fått den typen konspiratorisk høyrepopulisme som finnes i mange andre europeiske land i dag.

Nederlandske Jan Willem van Prooijen har pekt på følelse av frykt og usikkerhet som en viktig bakgrunn for tro på konspirasjonsteorier, sammen med fremmedgjøring. Ting som kan utløse konspirasjonsteorier, er arbeidsledighet og økonomisk usikkerhet, samt følelsen av at man ikke kan påvirke samfunnet. Alt sammen gjenkjennelig fra Polen, Ungarn og andre land der konspirasjonsteorier har fått fotfeste i politikken. Men som vi opplever i mindre grad i Norge.

Betyr det at vi er «vaksinerte», for å bruke et aktuelt uttrykk, og hva skyldes det i så fall? Harald Eia er utdannet sosiolog, men mest kjent som komiker og programleder. I fjor ledet han programmet «Sånn er Norge», som blant annet tok opp den høye graden av tillit i det norske samfunnet. Både når det gjelder tillit til politi, politikere, samfunnsinstitusjoner og til hverandre er Norge på topp i Europa. Eia har gjort seg noen refleksjoner på bakgrunn av forskning og empiri.

– Man kan ofte lese at nordmenn er naive, og lett blir lurt av svindlere på internett eller når de er på ferie i utlandet, og at dette henger sammen med den store tilliten som finnes her. Så skulle man tro at nordmenn også trodde på mange rare ting, inkludert konspirasjonsteorier. Men det stemmer ikke. Faktisk er tendensen slik at det er i land der man i mye mindre grad stoler på hverandre, som i Frankrike, at man stadig støter på påstander som at myndighetene står bak terrorhandlinger. I Norge er sånt egentlig ganske perifere fenomen. Så lenge vi stoler på fagfolk, myndigheter, leger og andre og tror at de vil oss vel og at det er vi selv som bestemmer over

«Konspirasjonsteorier gjør at frontene blir hardere.»

stemmesedelen, blir vi også mindre sårbare for «koko» teori-er, mener Eia.

Eia viser til forskning som tyder på at denne tilliten har lange røtter i Norge og Skandinavia generelt, og kanskje også har vært en forutsetning for, snarere enn et resultat av, den skandinaviske velferdsstaten.

– Det er diskusjon rundt hva som har ført til hva. Men det er liten tvil om at det er en «årsakspil» som peker fra et vel fungerende byråkrati og offentlig sektor til gjensidig menneskelig tillit. I Sør-Italia vet alle at han som jobber i plan- og bygnings-etaten har fått jobben på grunn av onkelen sin, selv om han ikke er kompetent. Man kunne jo tenke

VAKSINERT: Harald Eia, tv-kjendis og programleder bak NRK-serien Sånn er Norge, mener det norske byråkratiet og offentlig sektor fungerer godt og er lite korrupt. Det sikrer gjensidig menneskelig tillit, noe som igjen fører til at konspirasjonsteorier ikke fester seg så lett her.

seg at folk likevel stoler på hverandre for eksempel i nabolaget, men slik er det ikke. Hvis du vet at hvis du vil komme deg opp og fram, nytter det ikke å følge spillereglene, du må bestikke folk, ha kontakter og være sleip og lur, tenker du at alle er jukse- makere. Norge har på sin side hatt en ganske kompetent og lite korrupt offentlig sektor siden midten av 1800-tallet, og jeg tror dette er en viktig grunn til denne tilliten.

Noe annet som har blitt pekt på som forklaring på høy tillit, er relativt liten ulikhet mellom folk. Nylig omtalte Dagsavisen en ny studie som viste lavere tillit blant folk med lavere utdannelse og

inntekt, og som var bosatt i mer utsatte nabolag. Studien tydet også på at tilliten kan skades dersom folk føler at politikere slipper unna med mer enn andre.

FINNES TENDENSER I NORGE

Forfatter Øyvind Strømmen mener at det finnes tendenser til politisk retorikk som spiller på konspirasjonsteorier også i Norge. Ikke minst har denne retorikken kommet fra Fremskrittspartiet, som også er det nærmeste vi kommer høyrepopulisme i Norge, om enn i en svært myk form. Som eksempel trekker han frem bruken av ordet «snikislamisering».

– Det finnes også et høyre-radikalt bakland med en del konspirasjonstenkning, som FrP nå og da prøver å nå ut til, og som de nok er spesielt bekymret for nå som partiet Demokratene har vært i vekst. Eksempler på utspill som henvender seg til dette baklandet, er uttalelsene om at Arbeiderpartiet bryr seg mer om terrorister enn om gode nordmenn. Så ja, tendensene finnes her og, selv om det selvsagt ikke er så systematisk som Viktor Orbans angrep på opposisjonen, sier Strømmen.

Strømmen kom nylig med boken *Giftpillen* (se anmeldelse side 87), som handler om konspi-

rasjonsteorier. I boken trekker han også frem diskusjoner om det norske barnevernet som eksempler på at konspirasjonsteorier har skadet den offentlige debatten.

– På den ene siden blir dette diskutert på politisk nivå, inkludert mulige endringer i lovverket, og det påvirkes i liten grad av konspirasjonsteorier. Men samtidig pågår mye av diskusjonen i sosiale medier, der mange konspirasjonsteorier sniker seg inn. Det mener jeg til en viss grad står i veien for å kunne stille legitime spørsmål. Jeg har snakket med flere som synes det er ubehagelig å delta i debatter om barnevernet, fordi de risikerer å bli slått i hartkorn med dem som sprer konspirasjonsteorier. Men verst er det kanskje at alle konspirasjonsteoriene som florerer i en del barnevernskritiske grupper i sosiale medier, gjør at folk som allerede er sårbare og føler seg trakkett på, risikerer å gjøre situasjonen enda verre. Konspirasjonsteorier gjør at frontene blir hardere og barnevernet del av et fiendebilde, slik at det blir mye vanskeligere å finne løsninger som er til beste for barna og for foreldrene, sier Strømmen.

HVA GJØR OSS SÅRBARE?

Å styrke kritisk tenkning blir i dag ofte trukket frem som den beste «motgiften» mot konspirasjonsteorier og konspirasjonstenkning. Det er blitt utviklet øvelser til bruk i skolen, der elever skal lære seg å gjenkjenne konspirasjonsteorier, være kritiske til det de leser og hører og undersøke om

argumentene bygger på fakta. Strømmen mener alt dette er viktig, selv om det ikke er noen ny oppskrift.

– Allerede i 1861, da det brøt ut opptøyer utenfor frimurerlosjen fordi folk trodde frimurerne solgte menneskekjøtt til tyrkerne, skrev Morgenbladet at nå måtte skolene ta ansvar, selv om de ikke akkurat brukte ordet kildekritikk. Og det er fortsatt veldig mye i dette – å lære refleksjon og kildekritikk er en viktig motgift. Samtidig er noe av det jeg har villet få frem i boken, at vi også må løfte blikket litt og spørre *hva* det er som gjør et samfunn sårbart, sier han.

Som Harald Eia mener Strømmen at noe av det som har hindret konspirasjonsteorier fra å få virkelig fotfeste i Norge til nå, er tilliten. Samtidig ser han flere ting som på sikt kan svekke tilliten, og trekker særlig fram voksende ulikhet.

– Vi har i dag et samfunn som i stor grad er preget av tillit, både mellommenneskelig og mellom styrende og styrte. Noe av det har nok å gjøre med kultur, men samtidig er vi også et land med god økonomi og små forskjeller mellom folk. Hvis disse forskjellene blir større, og det kommer en økonomisk nedgang, kan det svekke denne tilliten. Dessuten er Norge mer sammensatt enn før, både når det gjelder befolkning og tro og livssyn. Som også etter hvert *kan* bidra til at mistilliten brer om seg. I det hele tatt mener jeg at hvordan vi kan videreføre det norske tillitssamfunnet, er noe som bør diskuteres mer, mener Strømmen.

POLITIKK: Rafal Pankowski, sosiolog og leder for organisasjonen «Never Again», mener at utbredelsen av konspirasjonsteorier, inkludert vaksinemotstand, kan knyttes direkte til den politiske situasjonen i Polen.

SPILLER: Forfatter Øyvind Strømmen mener det finnes tendenser til politisk retorikk som spiller på konspirasjonsteorier i Norge.

HER SKAL DET OPP- LYSES!

Det tok ikke lang tid før skravla begynte å gå i Opplysningsvesenet – Human-Etisk Forbunds nye podkast for selvkritisk tenkning.

TEKST: EVEN GRAN FOTO: ELLEN JARLI

OPPLYSNINGSVESENET: Vibeke Riiser-Larsen, Erik Tunstad og Sigrid Bratlie er klare for å spille inn den første episoden av Opplysningsvesenet hos Mic-drop-media i Hegdehaugsveien i Oslo.

Velkommen til Opplysningsvesenets! Gjennom 15 episoder skal vi snakke om hva det vil si å tenke kritisk». Vibeke Riiser-Larsen er litt stiv i framføringen i begynnelsen, noe som kanskje ikke er så rart, siden det er aller første gang hun leder en podkastinnspilling. Men når praten med molekylærbiolog Sigrid Bratlie først starter, løsner det hele. Bratlie er den første av en rekke gjester som skal besøke programlederne Riiser-Larsen og Erik Tunstad i høst og vinter. Nye episoder av podkasten vil publiseres annenhver uke, helt fram til mars neste år.

Journalist- og forfatterparet kom nylig ut med sin andre bok sammen, *Kritisk tenkning*. Boken er bakgrunnen for at akkurat disse to leder Opplysningsvesenet.

Og første gjest er altså Sigrid Bratlie, en av Norges ledende

Bratlie er invitert for å snakke om kildekritikk, men i starten blir det mye prat om hvordan formidle forskning slik at folk forstår det.

– Jeg kom ut av akademien med et vokabular som var helt uforståelig for folk flest. Jeg skjønnte raskt at man må legge bort ryggmargsrefleksen man har som forsker. Du kan ikke få med alle nyansene. Du må forenkle det ned til et kjernebudskap, og gjøre det nært og billedlig. Så får man heller tåle at noen fagpersoner kanskje synes det mangler noen detaljer, sier Bratlie i podkasten.

FALSK BALANSE

Etter å ha pratet om den revolusjonerende genredigeringsteknikken CRISPR en stund, begynner de tre etter hvert å nærme seg dagens tema, nemlig kildekritikk og kildebruk. Tunstad nevner at tidligere nobelprisvinner Luc

– Hvis man fremmer påstander som går imot veletablert kunnskap, har man ekstra høye krav til bevisførsel. Da må man kunne underbygge påstanden med noe mer enn konspirasjonsteorier, og det kan man jo ikke i dette tilfellet. Men jeg skjønner godt at folk blir forvirret når det kommer en nobelprisvinner og sier slike ting, konstaterer Bratlie.

Hun understreker at det alltid vil finnes «eksperter» som mener noe annet enn flertallet av fagfolk. Da er det enkelt for mediene å skape en falsk balanse der det tilsynelatende står eksperter på begge sider, mens det i realiteten er overveldende beviser for at den ene siden har mer rett enn den andre. Videre har mediene en tendens til å ha bestemt seg for vinklingen på forhånd, og så leter de opp en «ekspert» som sier akkurat det de ønsker seg, slik at de får de klikkene de trenger, forteller Bratlie. Da får man også en ekkokammereffekt.

– Et lysende eksempel på et tema som nesten alltid blir skjevt fremstilt i mediene, er genmodifiserte organismer, GMO, sier Bratlie. Og så legger de tre ut på en lengre samtale om hva som kan være årsakene til det.

Bratlie understreker at når man ikke har så mye kunnskap om et tema, søker man gjerne til magefølelsen og går i tankefeller som for eksempel «naturlighetsfella». Hun tror imidlertid unge folk er mer åpne og villige til å følge den beste kunnskapen, enn de som er litt eldre.

– Men akkurat nå har vi litt tillitskrise. Folk stoler ikke på forskere, og det er farlig. Alle kan ikke være eksperter på alt. Vi er

«Vi skjønnte at det var behov for ei bok om kritisk tenkning uten fremmedord og namedropping av kjente og ukjente filosofer.»

formidlere av forskning innen bioteknologi. Hun jobber i dag som spesialrådgiver i Kreftforeningen. Hun er også hyppig gjest i NRK-program som Ekko og Abels tårn, og nylig ga hun ut boka *Fremtidsmennesket* sammen med Hallvard Kvale.

Montagnier (fysiologi/medisin for oppdagelsen av HIV-viruset) nylig har kommet med påstander om koronavaksinering som strider mot all anerkjent vitenskap. Og hvem skal man tro på da, når så anerkjente forskere går ut på den måten?

UTGANGSPUNKT: Boka Kritisk tenkning - en enkel guide til å bruke hodet godt er et viktig utgangspunkt for podkasten Opplysningsvesenet. Den kom på Humanist forlag i august.

avhengige av å stole på at ekspertene vet hva de snakker om, slår Bratlie fast.

Så kommer Erik Tunstad inn med historien om den kjente biologen Thomas Henry Huxley som på 1870-tallet tok spektakulært feil om et «urslim» på havets bunn som visstnok skal ha vært kilden til alt liv. Da han til slutt innrømmet at han hadde tatt feil, ble han hyllet som et helt.

De tre avslutter med en appell:

– Gå til kilder du stoler på. Pass deg for ekkokamre og oppsøk motstemmer. Så er det viktig å endre mening hvis du skjønner at du har tatt feil. Det er ikke flaut i det hele tatt! samstemmer de tre i podkaststudioet.

IKKE TYPISK SENGELEKTYRE

Men hvordan ble Erik Tunstad og Vibeke Riiser-Larsen så engasjert i kritisk tenkning at de ga ut bok om temaet og til slutt endte opp i et podkaststudio på oppdrag for Human-Etisk Forbund? Jo, det startet (ikke så overraskende kanskje) med Trump.

– Jeg husker spesielt en nyhetssending der noen hadde ført statistikk over alle løgnene til presidenten. I likhet med mange ble vi opprørt over hvordan verdens mektigste person bare kunne lage seg sin egen sannhet som det passet ham, sier Riiser-Larsen.

Her trengs det kritisk tenkning! konkluderte de to.

Men hva fantes egentlig av bøker og informasjon der ute? De to begynte å se seg rundt etter litteratur på feltet, men der var det mye tung formallogikk, Gadamer, Aristoteles og lange referanselister.

– Det er jo ingen som leser slikt på senga! utbryter Riiser-Larsen.

– Vi skjønnte at det var behov for ei bok om kritisk tenkning uten fremmedord og namedropping av kjente og ukjente filosofer. Vi ville at den skulle være helt nedpå, og ta tak i eksempler fra dagliglivet som alle kan kjenne seg igjen i. Det skulle handle om oppvasken, vinduspuss og bretteing av pappesker på en måte som inkluderer folk og ikke får dem til

«Det er viktig å endre mening hvis du skjønner at du har tatt feil. Det er ikke flaut i det hele tatt!»

å føle seg dumme, slår hun fast.

Dermed begynte snøballen å rulle. Humanist forlag likte ideen, og i sommer kom boka *Kritisk tenkning – en enkel guide til å bruke hodet godt*. Samtidig var Human-Etisk Forbund i gang med en stor satsing på kritisk tenkning, så her var det duket for synergieffekter. Riiser-Larsen fikk ganske raskt en stor rolle i HEF-prosjektet, både som podkastvert for Opplysningsvesenets og hovedrolleinnehaver i tjue videoer om hvordan vi lur oss selv og andre.

– Det viste seg at det definitivt at det ikke bare var vi som var interessert i dette, sier hun.

STATISTIKK OG KONSPI

Etter Sigrid Bratlie kommer samtaler med blant flere, kjernefysiker Sunniva Rose, historiker Terje Emberland, forfatterne John Færseth og Erle Marie Sørheim, samt sosiolog og tv-kjendis Harald Eia.

– Harald Eia er spennende, for han har gjennom tv-underholdning greid å påvirke måten folk – også på universitetene – snakker om forholdet mellom arv, biologi, kultur og miljø. Vi tenkte å ta en prat med ham blant annet om den voldsomme debatten som oppstod etter programmet Hjernevask i 2010. I tillegg vil vi gjerne høre hvordan han vurderer Hjer-

nevask opp mot den nyere Sånn er Norge-serien hans på NRK, som man vel kan si fikk en litt annen fanklubb enn den første, sier Riiser-Larsen.

Kjernefysiker og rosablogger Sunniva Rose kommer for å snakke om hvor lett det er å la seg lure av statistikk, og da spesielt når det gjelder diskusjonen rundt atomkraft. Terje Emberland og John Færseth skal snakke om konspirasjonsteorier og hvilken tankegang som ligger under.

– Konspiratorisk tankegang er på mange måter motsatsen til den kritiske tenkningen vi ønsker å fremme i podkasten. Det er liksom-kritisk tenkning. De høres veldig kritiske ut, men er det ikke. I podkasten skal vi snakke om hvorfor det er slik, slår Riiser-Larsen fast.

Hun gleder seg også til samtalen med filmskaper Håvard Fossum. I filmen Meet the Censors reiser Fossum til Sør-Sudan, Tyskland, India, Iran, Kina og USA for å snakke med folk som på ulikt vis driver med statlig sensur av ytringer. En indisk filmsensurkomite står for det komiske høydepunktet når de diskuterer hvilke tabuord som skal tillates. Men samtidig står den indiske sensurkomiteen også for noe av det mest skremmende, når de, med Fossum som flue på veggen, totalforbyr

den feministiske filmen Lipstick under my Burkha fordi den er for «lady oriented».

– Vi vil gjerne snakke med Fossum fordi filmen hans får fram absurditeten i reglene vi lager oss, samtidig som han spør om det også kan være noen gode grunner til å sensurere.

– Men filmen byr ikke på så mange svar?

– Nei, og det er det vi gjerne vil snakke med ham om. I dag er det jo mye snakk om å hindre hatprat og falske nyheter på sosiale medier. Og det er jo dette folkene han snakker med i Tyskland jobber med, mens ayatollahen han snakker med i Iran ikke legger skjul på at sensuren rammer alt som går imot landets strenge islamske moralregler. Det er jo litt forskjell på de to tingene. Vi lur på hva Fossum mener om den diskusjonen, sier Riiser-Larsen.

YTRINGSFRIHET OG POLITIKK

Journalist og forfatterkollega på Humanist forlag, Erle Marie Sørheim, kom nylig med bok om Karikaturenes historie. Fra hulemalerier til Charlie Hebdo, og er invitert til å snakke om hvordan synet på ytringsfrihet har utviklet seg i løpet av de siste tiårene i Norge.

– Her blir det naturlig å snakke om karikaturenes historie i lys av

GIKK BRA: En lykkelig gjeng ute på gata igjen, etter innspillingen av første episode.

dagens diskusjoner om ytringsfrihet. Hvilke grenser kan eller bør vi trekke for å sikre en åpen og inkluderende ytringskultur? Vi har lyst til å snakke med henne om hvordan ting har utviklet seg. Det finnes gode eksempler på ganske uskyldig satire som har blitt sensurert for ganske kort tid siden i Norge. Tenk for eksempel på hvordan filmen Life of Brian ble stoppet tidlig på 80-tallet. Å sensurere noe slikt er jo helt utenkelig i dag, så her har det skjedd en endring, sier Riiser-Larsen.

Generelt, i flere av sendingene, gleder Riiser-Larsen seg til å grave i hva det har å si for åpen og fordomsfri undersøkelse, hvis vi i økende grad knytter fastlåste oppfatninger om virkeligheten til identiteten vår. Skjer dette? Kan

identitetspolitikk av denne typen føre til at vi slutter å lytte til hverandre – at vi bryr oss mer om hva som passer selvbildet vårt og den politiske ideologien vi har sluttet oss til, enn om hva som faktisk er sant?

– Det er et av de mange viktige temaene vi skal snakke om, sier hun.

Tema for alle de 15 episodene av Opplysningsvesenet er ikke satt ennå. Gjestelisten er heller ikke fullbooket.

– Her er det mulig å komme med forslag. Veien blir litt til mens vi går. Vi skal spille inn og publisere nye episoder annenhver uke fram til mars neste år, og satser på at alt kommer til å ramle på plass etter hvert, avslutter Riiser-Larsen.

» Podkast fra Human-Etisk Forbund om selvkritisk tenkning.

» Det skal lages 15 episoder. Lanseres 25. september. Så kommer det nye episoder annenhver uke fram til mars neste år.

» Du finner Opplysningsvesenet der du ellers finner podkaster, inkludert Spotify. Sjekk [Human.no/erdusikker](https://human.no/erdusikker) for mer info.

TOMBOLA FOR TANKENE

KONSENTRASJON: Skal ungdommene greie å henge med, må de ignorere fjordutsikten og ha full oppmerksomhet på spillet. Fra venstre: Mina (16), Jone (14) og Benjamin (16). Evian (16) sitter med ryggen til.

Bevisst eller ubevisst griper vi lett til falske argumenter i en opphetet diskusjon. Med et spesialutviklet kortspill vil Human-Etisk Forbund lære oss å se hvordan vi lurar oss selv og andre.

TEKST: LAILA BERGE FOTO: EIVIND SENNESET

Evian (16) og Benjamin (16) kaster seg ut i diskusjonen. Argumentene spiller ping-pong over bordet mellom dem. Noen høres overbevisende ut, andre blir ganske humoristiske. Enkelte stopper på halvveien før de renner ut i sanden. Slik vil det nok ofte bli når diskusjonen handler om tema som dødsstraff og ekteskap for 15-åringer, uten å bruke saklige argumenter. Poenget med denne diskusjonen er nemlig ikke å overbevise de andre om at du har rett, men å bruke en bestemt tankefeil i argumentasjonen.

Tankefeil eller argumentasjonsfeil er argumenter som ofte er bygget på følelser eller feilkoblinger i stedet for på fakta. Mange av oss gjør det nok helt ubevisst, men det kan også være en bevisst teknikk for å villedde andre. Slik Erasmus Montanus gjorde, da han overbeviste mor Nille om at hun var en sten fordi verken mor Nille eller en sten kunne fly.

– Jeg har nok gjort det selv, innrømmer Evian.

ABSURDE ARGUMENTER

– Nord-Korea må være verdens beste land å bo i fordi jeg hadde det sykt gøy da jeg var på ferie i Nord-Korea!

Spillpedagog Aleksander Isaksen Husøy

demonstrerer hvor absurd det kan være å bruke egne erfaringer som bevis i stedet for vitenskapelige fakta.

– Dere har nok hørt mange slike tankefeil når politikere diskuterer, når dere selv diskuterer med venner og familie, og i hvert fall i den amerikanske valgkampen, sier spillutvikler Kristine Eide.

Husøy, Eide og spilldesigner Peter Wingaard Meldahl gir et knippe ungdommer en innføring i spillets gang. Ungdommene er samlet i en sjøbod i Bergen, der Meldahls spillselskap Rain Games har kontor. Men skal de klare å henge med må de ignorere fjordutsikten og ha full oppmerksomhet på spillet.

DEBATTANTER OG ETTERFORSKERE

Mens to av spillerne er debattanter, er resten av spillerne etterforskere og skal prøve å finne ut hvilke tankefeil som blir brukt. Noen ganger er det lett, men enkelte tankefeil kan være vriene både å bruke og avsløre.

Evian elsker å diskutere, og tar med glede rollen som debattant. Men det gir henne en nedtur: Hun kan ikke sanke poeng selv.

– Dere må gi debattantene en mulighet til å få poeng, sier hun til spillutviklerne.

Spillet Evian og de andre ungdommene

VEILEDER: Maria Eriksen i Spillhuset Bergen kommer med gode råd når spillet stopper litt opp.

SPILLTESTING: Spillpedagog Aleksander Isaksen Husøy følger med på hvordan spillet glir mellom ungdommene som tester prototypen.

spiller denne lørdagsettermiddagen, er en prototype. Spillet har allerede vært gjennom flere lignende testrunder og blitt endret mye på fra gang til gang. Nå skal snart siste hånd legges på verket.

MENTAL TILSTEDEVÆRELSE

Spillutviklerne fikk i oppdrag fra Human-Etisk Forbund å designe et spill som skulle gi kompetanse i å kjenne igjen tankefeil. Planen er blant annet å bruke spillet i konfirmasjonsundervisning. Husøy tror de har klart å finne riktig balanse mellom å formidle komplekst innhold og samtidig gjøre det tilgjengelig for 14-15-åringer som ikke kjenner begrepene fra før.

– Det har vært sentralt for oss at det skal være en interessant opplevelse å spille spillet, uavhengig av om det er i en lærings-situasjon eller på fritiden. Jeg har spilt det flere ganger med venner og bekjente, og det egner seg godt sammen med et glass vin som rammeverk for interessante diskusjoner, sier han.

Blir det mange glass vin, kan nok spillet bli for krevende.

– Du kan ikke lene deg tilbake og tro at spillet skal gå av seg selv. Du må være mentalt til stede gjennom hele prosessen, sier Husøy.

Som spillpedagog og lærer ved Nordahl Grieg videregående skole har han erfaring med å bruke spill i undervisningssammenheng. Han mener at spill ikke bør plasseres i en annen kategori enn andre medier. Spill kan fortelle interessante historier på samme måte som filmer, romaner og tv-serier. I tillegg kan spill brukes som rollespill eller ekskursjoner.

– Gjennom spill kan elevene få nærmere tilknytning til fenomen som ellers er utilgjengelige i klasserommet, slik de også kan få ved å dra på ekskursjon, sier han.

– VI LURER OSS SELV

Spillet han nå har vært med å utvikle, som

SPILLUTVIKLERNE: Kristine Eide (fra venstre), Aleksander Isaksen Husøy og Peter Wingaard Meldahl har utviklet «Tankefeilstombola» på vegne av Human-Etisk Forbund.

i skrivende stund har navnet «Tankefeilstombola», er del av Human-Etisk Forbunds nye kampanje for kritisk tenkning. Prosjektleder for kampanjen, Even Gran, har stor tro på at et slik kortspill vil være en underholdende måte for ungdom og voksne å trene seg opp i kritisk tenkning.

– Målet er å øke bruken av vitenskap og logikk som felles rettesnor. Vi vil få folk til å se seg i speilet og stille seg selv noen spørsmål: Er jeg nå så sikker på det? Kan det være at jeg tar feil? Det er noen feilkoblinger i hjernen som noen ganger gjør at vi tar feil. Med mer bevissthet om hvordan vi lur oss selv, kan vi klare å heve oss over det, sier han.

Prosjektgruppen lette først etter eksisterende spill som kunne være aktuelle å bruke på spillkvelder og i konfirmasjonsundervisning. De fant fem spill på engelsk, men da de kom i kontakt med spillmiljøet i Bergen fant de raskt ut at de heller ville utvikle et eget spill.

– GØY, MEN VANSKELIG

På spilltestingen får Jone (14) og Mina (16) i oppgave å diskutere om jenter er smartere enn gutter. Jone velger å argumentere for gutters intelligens, men forsikrer seg om at det er lov å lyge før han klinker til med påstanden:

– Donald Trump har motbevist at jenter er smartere enn gutter.

Halvveis i runden utbryter Mina:

– Jeg får så lyst til å diskutere ordentlig, med mine egne argumenter!

Mina er av typen som kan diskutere et tema i timesvis. Hun foretrekker å holde seg saklig, forklarer hun i pausen.

– Jeg liker å diskutere fordi jeg bryr meg om ting, men jeg sier ikke noe bare for å vinne en diskusjon, sier hun. I spillet synes hun derfor det kan være vanskelig å argumentere for noe hun ikke er enig i, attpåtil med falske argumenter.

– Gøy, men vanskelig, konkluderer hun.

UNDER UTVIKLING: Spillet er ikke produsert ennå. Ungdommene tester en prototyp, og kortene de skal spille med må klippes opp etter hvert.

FOR DE DISKUSJONSGLADE

Motdebattant Jone har ikke de samme motforestillingene mot å bruke tankefeil. Han liker å diskutere det han kaller «dumme» tema, og da har det ikke noen betydning hva han sier, mener han.

– Alle vet at det jeg sier uansett bare er tull.

Hans utfordring med spillet er derfor at temaene er litt for alvorlige.

Evian tror spillet egner seg best for de som snakker mye. Hun kunne gjerne tenke seg å spille det igjen.

– Det hadde vært gøy å spille med familien min! Vi klarer ikke å være sammen i fem minutter uten å begynne å diskutere – men det er alltid god stemning, sier hun.

FOR VOKSNE: – Jeg har spilt det flere ganger med venner og bekjente, og det egner seg godt sammen med et glass vin som rammeverk for interessante diskusjoner, sier spillpedagog Aleksander Isaksen Husøy

TANKEFEILSTOMBOLA

utfordrer deg til å gjenkjenne tankefeil på en underholdende måte. Spillerne veksler mellom rollen som debattant og etterforsker. Debattantene skal argumentere for eller imot påstander ved å bruke tankefeil. Etterforskerens oppgave er å avsløre tankefeilene. Den som avdekker flest tankefeil, vinner.

Kortspillet er en del av Human-Etisk Forbunds kampanje for kritisk tenkning, *Er du sikker på det?* som ble lansert den 25. september.

I tillegg til kortspillet inneholder kampanjen en rekke filmer, nettquiz og podkasten Opplysningsvesenet. I tillegg blir det aktiviteter i lokallagene, som for eksempel spillkvelder, quizkvelder, foredrag, dialogmøter og stands.

[MENNESKER]

KURS: Humanistiske konfirmanter reflekterer sammen på kurs i Arendal i 2016. FOTO: HUMAN-ETISK FORBUND

ET KRITISK TENKENDE FELLESSKAP

Å fremme kritisk tenkning i klasserommet – og på konfirmasjonskurset – handler om å sette spørsmål og undring i høysetet.

TEKST: KIRSTI BERGH

Her er fem påstander om meg. Jeg forsøker å lure dere – to av dem er usanne. Nå må dere finne ut hvilke!

Slik startet samfunnsfaglærer Marit Opstad Arnesen skoleåret i klassene sine på Kuben videregående skole i Oslo i høst, og da gikk elevene med en gang inn i kritisk undersøkende modus.

– De måtte stille mange spørsmål for å undersøke og finne ut, og så ble de jo samtidig kjent med meg, smiler hun.

I tillegg til at dette var en måte klassen ble litt kjent med henne på, hadde Arnesen også en annen baktanke med dette, nemlig å stimulere elevene til kritisk, granskende tenkning fra første stund.

– Vi skal trene i klasserommet på å stille de kritiske spørsmålene. Jeg hadde en elev som spurte «om jeg var statsminister, kunne jeg bestemt at det skulle være lovlig med heroin for alle jeg da?». Okey ... men det var et spørsmål! Og da hadde vi et godt utgangspunkt. *For hva kan du faktisk bestemme som statsminister?*

Det kunne de da undersøke.

Hun har vurdert å ha med godteri som hun kan gi til alle som stiller spørsmål i timen.

– Å få dem til å stille spørsmål er kjempeviktig! «Hvorfor skal vi egentlig ha om dette? Hvorfor er det egentlig sann?» Slike spørsmål og den nysgjerrigheten prøver jeg å dyrke fram.

ÅPEN HOLDNING

Nettopp denne innstillingen mener Ingun Steen Andersen er særdeles viktig for å fremme kritisk tenkning i skolen.

Hun er mangeårig lærer og filosofisk praktiker og har arbeidet med filosofiske samtaler for barn og unge. I tillegg er hun rådgiver for Dembra – Demokratisk beredskap mot rasisme og antisemittisme – og arbeider i livssyn-

KILDEKRITIKK: Lærer Marit Opstad Arnesen opplever at elever sliter med å skille mellom fakta og meninger, og hun forteller at hun i klasserommet jobber mye med troverdighet og kildekritikk. FOTO: KIRSTI BERGH

savdelingen i Human-Etisk Forbund, for tiden med utvikling av innholdet i det humanistiske konfirmasjonskurset.

Andersen er opptatt av at kritisk tenkning er mer enn bare å øve opp ferdigheter til å vurdere kilder og å avsløre tankefeil. Det handler også om utvikling av en grunnleggende holdning.

– Det handler om et bredt arbeid i skolen for å fremme holdninger som nysgjerrighet, og åpenhet, – åpenhet for å søke mot nye forståelser, for andres argumenter og for å kunne se kritisk på egne holdninger og ideer. Det handler om å utvikle en undersøkende, filosofisk holdning til livet – hvor du tenker at både du og andre kan ta feil, understreker hun.

Det krever derfor også utvikling av *ydmykhet*, at man blir i stand til å tenke at andre kan ha skjønt mer enn en selv og klarer å lytte til andres perspektiv.

For kritisk tenkning handler ikke om å stille seg mest mulig negativ eller mistroisk, minner

Andersen om. Det handler om å tenke godt og kunne bedømme ting. Dette gjøres best ved å etterstrebe et *perspektivmangfold*, for å lære elevene til å kunne se ting fra ulike vinkler og kunne vurdere, etterspørre begrunnelser og tenke selvstendig.

For å få til dette, må skolen fremheve betydningen av å stille spørsmål og å lete etter gode svar i fellesskap.

UNDRING I FELLESSKAP

Hvis du nå tenker at Andersen med perspektivmangfold mener at «alle perspektiv er like sanne og at alle meninger er like gyldige», tar du feil.

– Perspektivmangfold gjør at du er i stand til å utvikle og utvide egen tenkning, men det handler ikke om å slutte å vurdere om noen argumenter er bedre, mer logiske eller mer i samsvar med fakta og vitenskap enn andre. Du må fortsatt ha noen kriterier og lære måter å anvende logikk og fornuft på for å kunne vurdere om perspektivene er gode. Det

INSPIRERT: Marit Opstad Arnesen har også vært kursleder for Humanistisk konfirmasjon, og har tatt med seg ideer fra kurset inn i sin undervisning på Kuben videregående skole i Oslo. FOTO: KIRSTI BERGH

å lytte til andres perspektiv vil altså ikke si å slutte å ta stilling eller å slutte å mene at noe kan være bedre eller sannere enn noe annet, men det vil si å *lytte grundig* for så å vurdere.

Andersen understreker at kritisk tenkning ikke bare er en individuell ferdighet, men at det er noe som utvikles i fellesskapet som helhet, fordi det fordrer meningsbrytning, og at man kan tåle å bli utfordret.

– Både i skolen og samfunnet som helhet er det viktig at vi øver på måten å snakke sammen på. Det å tåle uenighet og kunne snakke sammen på en respektfull og lyttende, men likevel undersøkende, måte er svært viktig i et demokrati. Det er viktig for at kritisk tenkning kan utvikles i fellesskapet.

SKUMLE SPØRSMÅL

Perspektivmangfold er viktig, men for læreren i klasserommet kan det være utfordrende når meningene som kommer frem går utover det aksepterte. Det

har lærer Marit Opstad Arnesen erfart.

– Det er utfordrende, hvor skal grensen gå for hva du skal ha lov til å mene? Når det går over i det udemokratiske, eller for eksempel at man totalt avviser klimavitenskapen og at klimaendringene er menneskeskapt? Jeg prøver å få fram at man kan *mene* at Norge bør fortsette å lete etter olje og at det er ikke Norges ansvar, men hvis man avviser all vitenskap og ikke tror på det – er det problematisk.

Da er det hennes tur til å stille spørsmålene, av den sorten som kan åpne opp.

– Da er det å spørre «Okey, hvor har du det fra, kan du vise til en kilde?», og da kan det komme «Oj, jeg fant ikke så mye om det! Oj, jeg fant en siviløkonom i avisa Nordlys som uttaler litt diffust at det har vært varmt før også». Jeg tror det er viktig ikke å si «det får du ikke lov til å mene, det er feil!». Da blir de enda mer overbeviste og får en «jeg vil ikke tro på deg!»-holdning.

Hun har selv brent seg på det da hun hadde en elev som var superkritisk.

– Hen stolte ikke på noe – klimaendringene var ikke menneskeskapt, det var bare bullshit, ifølge hen. Hen var veldig god til å argumentere for seg. I begynnelsen da jeg gikk inn i diskusjonene, følte jeg bare at jeg forsterket hens synspunkt og hen merket at jeg var uenig med hen. Da blir det litt sånn «du er uenig med meg, da stoler jeg i hvert fall ikke på deg», og relasjonen til eleven blir dårligere.

Men gjennom å stille de kritisk undersøkende, begrunnede spørsmålene opplevde hun at det åpnet eleven litt opp.

EKSTREME HOLDNINGER

Arnesen skrev masteroppgave der hun tok for seg virkelighetsforståelse til islamkritiske journalister og skribenter i ytre høyre-medier, som hun også dybdeintervjuet. Lærdommen derfra har hun tatt med inn i skolen, hun tror hun lettere kan

METODE: Det er ikke det å sable end alt som er kritisk tenkning, men det å tenke godt og å kunne undersøke og bedømme ting, understreker filosofisk praktiker Ingun Steen Andersen. FOTO: KIRSTI BERGH

oppdage ekstremismen i klasserommet – og er opptatt av hvordan kritisk tenkning kan bidra til at de ikke får skylapper og havner i «kaninhullet», der de får en helt annen virkelighetsforståelse.

– For det er ingen som starter der! Phillip Manshaus hadde ikke de oppfatningene og det virkelighetsbildet fem år tidligere, og det hadde ikke Breivik heller. Så jeg tar det med i undervisningen og snakker om det.

Arnesen har tatt opp 22. juli og konspirasjonstenkning i klassen, der elevene både fikk høre fra Utøya-overlevende og skulle lage sine egne konspirasjonsteorier. Slik skulle de lære å kjenne igjen hvordan konspirasjonsteorier er bygget opp og hvor lett det er å la seg lure.

Kuben er en av over 90 skoler som har vært del av Dembrasamarbeidet.

– I arbeidet mot fordommer, gruppetenking, rasisme og antisemittisme, blir kritisk tenkning veldig viktig for at enkeltmennesket skal kunne gjennom-

skue forenklete framstillinger av «de andre», men også vende blikket mot seg selv for å forstå egne raske generaliseringer eller fordommer, påpeker Ingun Steen Andersen.

– I Dembra jobber vi veldig bredt med kritisk tenkning for å oppmuntre skoler til å prioritere og fokusere på kritisk tenkning i mange ulike fag og på ulike måter. Kritisk tenkning blir viktig for å unngå feilslutninger om «oss og dem», konspirasjonstenkning og for å motvirke polarisering der man setter folk i bås uten å forstå nyanser og forskjeller innenfor grupper. Dette handler om evnen til selvrefleksjon og om åpenhet for å lytte og ta inn over seg at mangfoldet er stort og at enkeltindivider ikke kan dømmes på bakgrunn av hva andre gjør.

Andersen er enig i lærer Arnesens åpne holdning i møte med fordomsfulle holdninger. Det er viktig å forsøke å inkludere og legge til rette for dialog og refleksjon også i møte med intolerante eller ekstreme holdninger.

– Vi vet at utenforskap, det å ikke føle seg inkludert i fellesskapet, er noe som henger sammen med utviklingen av ekstreme holdninger. Altså blir det ekstra viktig å møte ungdom som uttrykker holdninger vi ikke liker, med respekt og en empatisk nysgjerrighet – ikke respekt for holdningene eller de hatefulle uttrykkene som kommer, men for enkeltmenneskers grunnleggende behov. Det gjelder å ikke støte noen ut, men forsøke å lytte, inkludere dem i en samtale og forstå hva som kan ligge bak.

Det handler om å trene på å være et *uenighetsfellesskap*, selv om det av og til kan skape dilemmaer når man må balansere det mot skolens mandat for å sørge for at ingen i skolefellesskapet blir utsatt for krenkelser.

– Men vi må forstå at ungdom ofte er i en prosess, de tester og prøver ut forskjellige synspunkter og identiteter, og de har ikke nødvendigvis landet. Hvis man møter folk med inkluderende

åpen holdning og tar dem på alvor istedenfor å latterliggjøre, parkere på utsiden eller tillegge onde motiver – kan man kanskje nå fram til dem.

FILOSOFI SOM METODE

Andersen fremhever den filosofiske samtalen som metode for å utvikle kritisk tenkning.

– Dette er samtaler som er mer enn meningsutveksling, men som handler om å ha tålmodigheten til å følge en tankerekke, til å formulere begrunnelser, tåle innvendinger – og utvikle en tanke ved at man er mange som tenker sammen.

Hun understreker at det er mange måter å gjennomføre filosofiske samtaler på, men felles for metoden i skolen er at man altså ser på klassen som et undersøkende fellesskap, og at man velger og utforsker spørsmål uten fasit i fellesskap. Gjerne i ring, slik at man snakker sammen på annen måte enn ellers, der dialogen og den felles utforskingen og undringen blir vesentlig.

– Elevene trener på å lytte, stille hverandre spørsmål og bygge på hverandre – det handler om å lage rammer og innfallsvinkler som gjør at en kan tenke kreativt og lekent sammen om et tema, mer enn å sitte og skravle. Utgangspunktet er at man ønsker å skape et ekte engasjement hos elevene ved å holde samtalerne livsnære. Det elevene erfarer i sitt liv blir viktig for undersøkelsen.

Det å stimulere til læring gjennom å undre seg, stille spørsmål, undersøke og være åpen for andre kan man begynne med allerede i barnehage- og barneskolealder, mener Andersen.

– Det å lære å håndtere at noen er annerledes, mener noe annet, og at det er greit, er forutsetning for kritisk tenkende fellesskap. Jeg synes jo at vi kunne begynne å lære barn fra tidlig alder *hvordan* de kan tenke og ikke *hva* de skal tenke.

UTVIKLINGSARBEID

Kritisk tenkning er en grunnleggende målsetting i det humanistiske konfirmasjonskurset til Human-Etisk Forbund. Utviklingsarbeidet Andersen driver med fremhever at målet om kritisk tenkningskal gjennomsyre alt som gjøres i kurset.

– Kritisk tenkning handler mye om hvordan man snakker sammen, altså hvordan man leder fellesskapet av konfirmanter til å bli et kritisk tenkende fellesskap, gjennom dialoger og øvelser om ulike temaer. I alle temaene man nærmer seg i kurset, dreier det seg om å fremme selvrefleksjon, åpenhet for andres perspektiv og evne til å anerkjenne uenighet – altså holdningen og ikke bare ferdigheten. Så når en jobber med tankefeil og andre øvelser om kritisk tenkning, vil det være en del av en mye bredere tenkning i hele kurset som handler om å fremme kritisk tenkning både som *ferdighet* og som *holdning*.

Dette er ikke noe helt nytt, men dialogaspektet ved kurset vil styrkes ved at kurslederne vil få mer bevissthet om og trening i å lede gode samtaler med og mellom konfirmantene som kan fremme kritisk tenkning gjennom hele kurset – ikke bare når man har om kritisk tenkning som eget tema.

– For hvorfor jobber vi med kritisk tenkning i Human-Etisk Forbund? Det handler jo grunnleggende om det humanistiske menneskesynet, at mennesket er fritt og ansvarlig. Vi vil styrke tenkeevnen som gjør at de unge kan ta egne valg og bli friere mennesker, fordi de klarer å forholde seg kritisk til både påstander om virkeligheten, normer og verdier i omgivelsene, til gruppepress og annen påvirkning. Slik kan de få et mer reflektert forhold til eget syn på livet, egen livsstil og egne valg.

DEMBRA – Demokratisk beredskap mot rasisme og antisemittisme

Dembra tilbyr veiledning, kurs og nettbaserte ressurser for forebygging av ulike former for gruppefiendtlighet, som fordommer, fremmedfrykt, rasisme, antisemittisme og ekstremisme. Kjernen i Dembra er forebygging gjennom å bygge demokratisk kompetanse, med inkludering og deltakelse, kritisk tenkning og mangfoldskompetanse som sentrale prinsipper.

Tilbudet er rettet mot skoler og lærerutdanninger i Norge. 93 skoler har deltatt i Dembra og nærmere 3000 lærere har fått opplæring. 72 lærerutdannere ved 11 lærerutdanningsinstitusjoner har deltatt i Dembra for lærerutdanningen.

KILDE: DEMBRA.NO

FILOSOFI I SKOLEN

Nettsiden filosofiiskolen.no, er opprettet av Human-Etisk Forbund og har som formål å legge til rette for en mer filosofisk og samtalebaseret undervisning i skolen. Filosofiske samtaler oppøver elevenes evne til å gå i dybden, se sammenhenger, tenke kritisk og relatere temaer i læreplanen til samfunnet og eget liv. Den filosofiske samtalen er i tråd med målsetninger om dybdelæring og tverrfaglighet i undervisningen og er en arena for demokratisk dannelse og kritisk tenkning.

I tillegg til alle ressursene på nettsiden tilbyr Human-Etisk Forbund også ulike kurs, både helgekurs om filosofering i skolen og workshop hos den enkelte skole. Du kan også følge Filosofi i skolen på Facebook.

IDEER

Følelsene er vår egen evolusjonære biologi som snakker til oss. Blir vi truet, går vi i forsvarmodus og kjenner på følelser som frykt og sinne. Vi er biologisk disponert for å nære omsorg og sympati for inngruppa, mens de som står utenfor sees på med mistenksomhet. Alt dette er dypt menneskelig.

FRA STRATEGIDOKUMENTET TIL HEFS NYE KAMPANJE FOR KRITISK TENKNING

[54]

KULTURPRODUKT

Fantes kritisk tenkning i steinalderen?

[62]

VÆR EN SPEIDER!

Bedre enn å være soldat

[68]

EMIL OG CAMUS

Hva har Emil i Lønneberget og Albert Camus' roman *Pesten* med hverandre å gjøre?

[72]

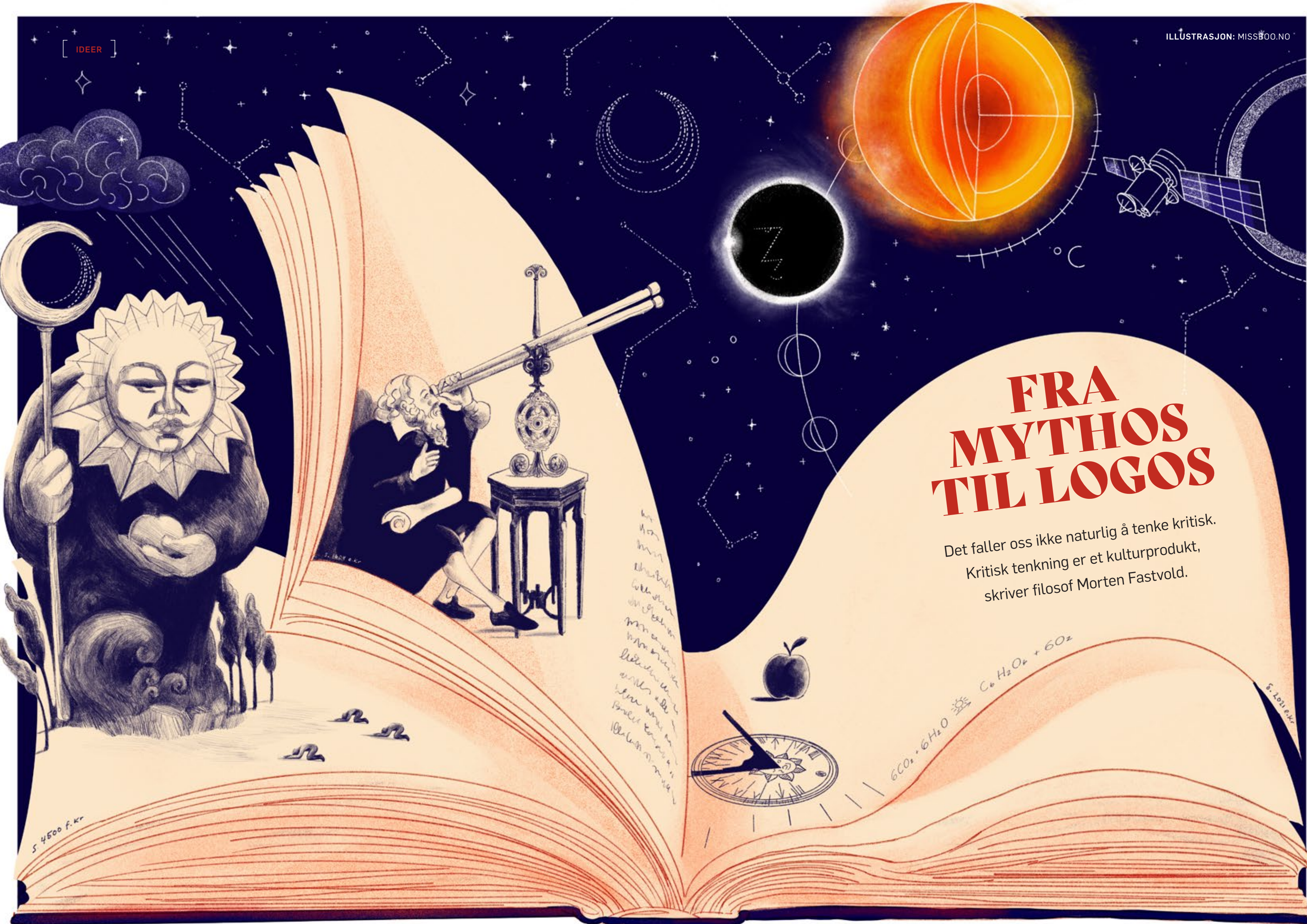
FRA VERDENSROMMET?

Blekkspruten slutter aldri å forundre.

[78]

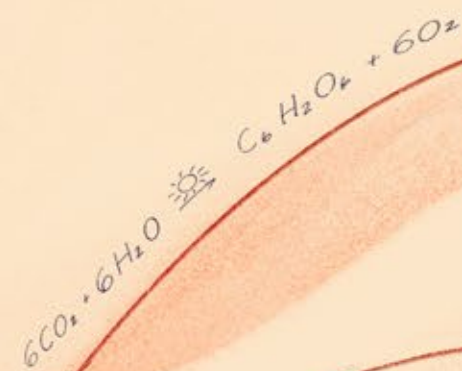
HJERNESTØY SKAPER URETT

Det er lettere å få innvilget asylsøknad i USA på en kjølig dag.

FRA MYTHOS TIL LOGOS

Det faller oss ikke naturlig å tenke kritisk.
Kritisk tenkning er et kulturprodukt,
skriver filosof Morten Fastvold.

Kritisk tenkning er et kulturprodukt som setter oss i stand til å avdekke tankefeil som vi synes å være genetisk programmert til å begå. Hjernen vår ble jo utviklet da vi mennesker var jegere og samlere, noe vi har vært i 98 prosent av den tiden vi har eksistert. Først for 2500 år siden begynte noen av oss å tenke kritisk, og 2500 år er bare et øyeblikk i evolusjonens tidsskala.

I BEGYNNELSEN VAR TANKEFEILEN

Kritisk tenkning var altså ikke nødvendig for artens overlevelse i menneskets lange forhistorie. Da må tankefeil snarere ha vært til hjelp enn en ulempe, ellers hadde ikke evolusjonen programmert dem i vår umiddelbare måte å tenke på. Grunnen til det er at raske slutninger basert på tankefeil langt oftere gir et riktig svar enn et galt svar. Statistisk sett har tankefeil dermed vært gunstig for vår overlevelse, mens den skade tankefeil gjør, stort sett må ha vært til å leve med.

Steinaldermenneskene henga seg etter alle solemerker fritt til fantasifulle forklaringer på hvordan verden er skrudd sammen, uten å bry seg om at det er logisk ugyldig å slutte fra at noe kan forholde seg slik og slik til at det *må* forholde seg slik. De brød seg heller ikke om at det ikke trenger å være noe årsak og virkning-

«Steinaldermenneskene brød seg ikke om at det ikke trenger å være noe årsak og virkning-forhold mellom hendelser som følger etter hverandre i tid.»

forhold mellom hendelser som følger etter hverandre i tid. Og de søkte nok høyst selektivt etter fakta eller utsagn som underbygde den forklaringen de likte, mens de glatt ignorerte alt som motsa denne.

For det er jo det som er naturlig. Og som innlemmer den enkelte i et tett og handlekraftig fellesskap, med den følelse av tilhørighet og trygghet det medfører. Det er som regel langt viktigere enn å ha rett, logisk og vitenskapelig sett.

Også overtro er vi antakelig «genetisk programmert» til å henfalle til. Selv den mest opplyste kan gripe seg i å sverge til klær eller gjenstander eller små, dagligdagse ritualer som vi tror bringer lykke, mens vi for all del unngår det vi tror bringer ulykke. Dette er en slags magisk tenkning som øker mestringsfølelsen, og som dermed får oss til å våge mer enn det vi ellers ville ha gjort, samt til å ta våre forholdsregler for å unngå farlige og ubehagelige situasjoner. Selv om denne typen magisk tenkning blir dysfunksjonell når den tar overhånd, må også den statistisk sett ha vært fordelaktig for vår arts overlevelse.

Psykologiprofessoren Daniel Kahneman skjelner i boka *Tenke, fort og langsomt* (Pax

«Hjernen vår er innrettet på overlevelse, og ikke på å søke sannheten.»

forlag 2013) mellom det å tenke fort og det å tenke langsomt, der tankefeil og overtro er den raske og umiddelbare tenkningen som sparer oss for bryderiet med å tenke og resonnere utførlig, slik vi gjør når vi tenker langsomt og kritisk. For dette er noe unaturlig som vi finner strevsomt og besværlig. En annen psykologiprofessor som er velkjent for humanister, Steven Pinker, påpeker i tråd med dette at hjernen vår er innrettet på overlevelse, og ikke på å søke sannheten, slik vi forstår det i vår moderne, vestlige sivilisasjon.

DEN KRITISKE TENKNINGS FØDSEL

De første tilløpene til kritisk tenkning og vitenskap som vi kjenner til, fant sted på kysten av Lilleasia for drøyt 2500 år siden, i et område kalt Jonia som grekerne hadde kolonisert. På den tiden hadde menneskene for lengst blitt bofaste og dannet sivilisasjoner, som var noe helt annet enn forhistoriens jeger og samlerstammer. Sivilisasjoner fører blant annet til høy grad av arbeidsdeling, der enkelte samfunnsklasser ikke må bruke all sin tid på å produsere mat og andre livsnødvendigheter. I stedet kan man drive med handel, kunst og intellektuelle sysler.

Nettopp en slik person var Thales fra Milet, som er den første filosofen vi kjenner til.

Thales levde på 500-tallet før vår tidsregning og livnærte seg som handelsmann. Han gjorde seg i sin samtid bemerket ved å forutsi en solformørkelse, mens han i ettertid er mest kjent for utsagnet «alt er vann», som ifølge Aristoteles var historiens første filosofiske utsagn. Det var det første forsøksvise svaret på spørsmålet om hva som er verdens urstoff. Thales skal ha fått denne ideen under en reise til Egypt, der Nilen hvert år flommer utover markene og gjør den fruktbar. Nilens kilde var den gang (og i lang tid fremover) et mysterium, noe som gjør det desto mer forståelig at Thales utpekte vannet til verdens urstoff.

Sett i lys av moderne vitenskap er Thales' utsagn feilaktig. Men det som like fullt gjør utsagnet bemerkelsesverdig, er at det er en første ansats til en vitenskapelig hypotese, inspirert av empiriske observasjoner. Thales og de øvrige joniske naturfilosofene brøt med den sedvanlige mytiske og religiøse tenkningen om vår verden ved å fremsette hypoteser som iallfall i prinsippet kunne underbygges eller motbevises empirisk. Det var en ny måte å tenke på som skulle få enorm betydning for den vestlige sivilisasjon. For som vi vet, er det å fremsette testbare hypoteser noe helt grunnleggende i vitenskapelig forskning.

Det samme kan sies om evnen til å undre seg over et eller annet. Forfatteren Jostein Gaarder la sterk vekt på det da han lanserte romanen

Sofies verden. Da fastslo han gang på gang at all filosofering starter med undring. Det gjelder også for vitenskapelig forskning. For å kunne undre seg må man stoppe opp fra hverdagslivets vante trav, der alt tas for gitt og fantasien, overtroen og tankefeilene har frie tøyler. Thales og hans etterfølgere gjorde ganske sikkert det, som et første skritt i sin filosofering. Det er jo ikke hverdagslig å spørre seg hva verdens urstoff kan være for noe. Det er i stedet et spørsmål som springer ut av undring.

Men om all filosofering starter med undring, fører ikke undring nødvendigvis til filosofering. Også i førhistorisk tid må menneskene ha hatt evnen til å undre seg. Men det de da neppe gjorde, var å filosofere. Det som faller oss mennesker naturlig når vi undrer oss, er å ty til fortellinger, gjerne i form av myter. Dette kan være skapelsesmyter, myter om solguden og regnguden og skogguden og mye annet, som sammen med troen på forfedrenes ånder utgjør grunnlaget for animistisk religiøsitet. Som antropologer har påvist, har også nålevende naturfolk denne typen religiøse forestillinger, som en naturlig respons på undring. Vi kan derfor anta at folk i førhistorisk tid tenkte på tilsvarende vis.

«Vi mennesker avskyr det meningsløse, og foretrekker derfor en feilaktig forklaring fremfor ingen forklaring.»

FRA MYTHOS TIL LOGOS

En fortelling eller et narrativ er en handlingskjede med en begynnelse, midte og slutt. Den har dermed en dramaturgi, og det er denne dramaturgien som gir oss en følelse av mening. Vi mennesker er avhengige av å finne mening i tilværelsen for å kunne orientere oss i den, og er derfor både meningssøkende og meningsskapende vesener. Vi streber også etter å få en viss grad av sinnsro, og for å oppå det, må vi oppleve tilværelsen som meningsfull.

Til dette formålet bruker vi vår fantasi, som er dramaturgisk anlagt, og som må ha vært fordelaktig for vår overlevelse, ellers hadde evolusjonen latt fantasievnens dø ut. Helt uavhengig av hva som er sant eller usant

«Ved å utfordre den mytiske tenkningens hegemoni utfordret de joniske naturfilosofene også samtidens religion.»

vitenskapelig sett, lager vi oss meningsfulle fortellinger som forklarer hvordan ting henger sammen. Vi mennesker avskyr det meningsløse, og foretrekker derfor en feilaktig forklaring fremfor ingen forklaring i det hele tatt, tankevekkende nok.

Like fullt har vi altså muligheten til å finne noe vi kan kalle sannheter av filosofisk og vitenskapelig art. Det var denne muligheten de joniske naturfilosofene grep ved å bryte med den sedvanlige narrative måten å besvare undring på. De slo seg ikke til ro med fantasifulle fortellinger, men prøvde seg fram med rene påstander, uten noen begynnelse, midte og slutt, som sa noe kort og fyndig om hvordan verden er.

Slike påstander eller hypoteser er tørre og kjedelige i forhold til fortellinger, som både underholder og gir mening. Det kreves betydelig selvdisciplin for ikke å gi etter for fortellingens forførende kraft, men i stedet holde fast ved en tørr hypotese. Noe slikt strider rett og slett mot vår menneskelige natur. Men det er vår eneste mulighet til å utforske verden på et mer pålitelig vis enn gjennom luftige og fantasifulle fortellinger.

Det krever, som de joniske naturfilosofene skjønnte, at vi går fra *mythos* til *logos*.

Mythos er den opprinnelige, naturlige måten å tenke på, der fortellinger i form av myter gis som forklaring på hvordan verden er skrudd sammen, og der tankefeil og overtro har fritt spillerom. *Logos*, som betyr både «ord» og «fornuft», er til forskjell fra dette å avmytologisere verden ved å fremsette fornuftsbaserte antakelser som kan etterprøves empirisk og logisk. Logos-tenkningen vurderer ulike muligheter opp mot hverandre på en minst mulig forutinntatt måte, ut fra spørsmålet om

hva som er mest sannsynlig og i samsvar med det vi kan observere og teste ut.

Det innebærer å motvirke vår instinktive hang til å projisere våre menneskelige motiver og følelser på naturen. Naturfolk personifiserer gjerne naturkrefter og bestemte fjell eller trær eller hva det måtte være, som om de var vesener – og av og til hellige vesener – man kan kommunisere med. Også hos barn ser vi dette, noe de som lager bøker og filmer for barn gjerne spiller på. I fortellinger for barn er det ikke bare dyr som handler og tenker som oss mennesker; det gjør også gjenstander, slik som Pelle politibil, traktoren Gråtass og redningsskøyta Elias. Kritisk tenkning handler mye om å motvirke denne vår naturlige hang til å menneskeliggjøre verden rundt oss, og i stedet forstå hvordan den egentlig er, uavhengig av våre fantasier og følelser. Dette handler også om å bli voksen.

EN ATEISTISK BRODD

Ved å utfordre den mytiske tenkningens hegemoni utfordret de joniske naturfilosofene også samtidens religion. Dermed fikk de ord på seg for å være ateister, noe som fram til da hadde vært nærmest ukjent. Det gjaldt særlig Anaxagoras, som hevdet at sola er en rødglødende stein og at månen er laget av jord, og at det ikke er noe guddommelig ved himmellegemene. Også legekunstens far Hippokrates tenkte i slike baner ved å hevde at sykdom ikke er noe gudegitt, men har en naturlig forklaring.

Slike utsagn ble til nød tolerert i antik-

kens Hellas, der det ikke fantes noen eneste rette religiøse lære, men kun et nettverk av kulter der man tilba lokale guder. Anaxagoras ble foregangs mannen for en kritisk, filosofisk ateisme der man åpent og undersøkende drøftet spørsmålet om guders eksistens og tilhørende forestillinger, som gudenes straff i et etterliv. Flere av sofistene på Platons tid, deriblant Protagoras, tilhørte denne tankeretningen ved å problematisere forestillingen om guder og til dels benekte at gudene eksisterte.

Kritisk tenkning og vitenskap er ikke nødvendigvis ateistisk fundert. Som det viste seg tusen år senere, stilte middelalderens katolske kirke seg positivt til naturvitenskap, eller naturfilosofi som dette da ble kalt. Teologene følte seg så sikre på at naturfilosofien ville bekrefte den kristne kosmologien at dette ble ansett som en måte å lovprise skaperverket på. Men så, på 1600-tallet, skjedde det stikk motsatte. Da fant det sted en vitenskapelig revolusjon som underminerte den kristne kosmologien og la grunnlaget for en ny mekanistisk kosmologi, basert på Isaac Newtons banebrytende fysikk.

Noe tilsvarende fant sted i antikken. I de tidligste sivilisasjonene ved elvene Eufrat og Tigris hadde menneskene gjort seg helt avhengig av vannet fra disse store elvene, og det satte sitt preg på deres religiøse forestillinger. Den sumeriske og senere babylonske sivilisasjonen var spesielt utsatt for elvenes luner, som både kunne føre til flom og til tørke. Forståelig nok tilsa deres mythos-tenkning at det var gudene som bestemte hvor mye eller lite vann som skulle komme, og dermed hva som ble menneskenes skjebne.

Historikeren Terje Tvedt påpeker i boka

«Det kreves betydelig selvdisiplin for ikke å gi etter for fortellingens forførende kraft, men i stedet holde fast ved en tørr hypotese.»

Verdens historie. *Med fortiden som speil* (J.M. Stenersens forlag, 2020) at det å være fullstendig prisgitt gudenes luner, slik sumererne trodde at de var, førte til en utstrakt frykt. Eposet Gilgamesj, som er fra disse traktene og det eldste vi kjenner til, beretter om en syndflod lik den det berettes om i Bibelen, som skyldtes at en gud fant det for godt å utslette menneskeheten – angivelig fordi menneskene bråkte så mye at guden ikke fikk sove. Ifølge Tvedt tyder mye på at sumererne i hele 2000 år levde i permanent frykt for gudenes luner og dødelige hevn.

Frykten for gudenes hevn, for ikke å si terrorvelde, kjente Anaxagoras og de øvrige lærde grekere ganske sikkert til. Den utgjorde et bakteppe for grekernes filosofiske ateisme, som dermed fikk stor etisk og eksistensiell betydning. Det er jo ikke så rent lite å befri folk fra frykten for gudenes straff, både i dette livet og i et mulig etterliv, ved å problematisere gudenes eksistens samt eksistensen av et etterliv. Vel var Eufrat og Tigris like lunefulle som før, men det

er tross alt noe annet å anse dette som et blott og bart naturfenomen enn som et uttrykk for noen guders straff for de minste forseelser. Om man fortsatt måtte frykte flom og tørke, må det ha vært en stor trøst og lettelse å tenke at dette ikke hadde noe som helst med oss menneskers liv og levnet å gjøre.

Selv om elvene i det kupert greske landskapet er små og langt mindre truende enn Eufrat og Tigris, var frykten for gudenes straff i et etterliv også utbredt hos antikkens grekere. Av den grunn gjorde filosofen Epikur, som levde om lag tre hundre år før vår tidsregning, det til en hovedoppgave å befri sine medmennesker for denne frykten. Det skjedde ved å problematisere forestillingen om et etterliv på et kritisk, undersøkende vis. Hans lære ble av de fleste oppfattet som ateistisk, selv om Epikur benektet dette og hevdet at det finnes guder. Men det gjorde han trolig av frykt for å lide samme skjebne som Sokrates, som ble dømt til døden for ikke å anerkjenne bystatens guder.

VI KAN OGSÅ TENKE KRITISK OM ETIKK

Nødvendigheten av å gå fra *mythos* til *logos* gjelder først og fremst på det naturvitenskapelige området. På det etiske og eksistensielle livsområdet derimot, har myter sin misjon. Så lenge myter ikke gjør krav på å forklare hvordan verden rent fysisk har oppstått og er skrudd sammen, men begrenser seg til å utsi noen sannheter av etisk og eksistensiell art i form av lignelser, bidrar de til å øke vår livsvisdom. Når spørsmålet er «Hva vil det si å være menneske?», tar vi for oss et helt annet livsområde der det ikke finnes riktige og feilaktige svar basert på empiri.

Sokrates gikk av den grunn ikke av veien for å fortelle en myte når dette var på sin plass, selv om han bedrev kritisk tenkning. Til forskjell fra de joniske naturfilosofene var Sokrates først og fremst opptatt av menneskelivets etiske sider, ut fra spørsmålet «Hvordan bør vi leve vårt liv?». Hans metode var å spørre sine medborgere om hva begreper som vennskap,

mot, måtehold og fromhet egentlig er, for så å undersøke svarene han fikk sammen med samtalepartneren. Slik viste han at kritisk tenkning like mye hører hjemme på etikkens område som på naturvitenskapens. Dette bør vi merke oss, ettersom kritisk tenkning er blitt så sterkt assosiert med vitenskap at vi lett kan tro at det bare er her den kommer til anvendelse.

ESSAY

MORTEN FASTVOLD,
filosof og forfatter aktuell
med Humanismens idéhistorie

VÆR EN SPEIDER!

Å være rasjonell kan være avgjørende for å ta riktige og gode valg, men er kronisk vanskelig. Kan vi lære av speiderholdningen?

Rasjonalitet og evnen til fornuftig tenkning har blitt høyt ansett gjennom (ide-) historien. For over to tusen år siden hevdet Aristoteles at rasjonalitet var selve det som kjennetegner mennesket. Han definerte mennesket som et fornuftig dyr. Evnen til å tenke rasjonelt er det som gjør mennesker unike og skiller oss fra resten av naturen, mente den greske filosofen. To tusen år senere argumenterte den tyske filosofen Immanuel Kant for at alle mennesker i prinsippet har potensial for å være rasjonelle, og for Kant var dette selve begrunnelsen for at mennesker har menneskeverd.

Vi mennesker er altså verdig respekt fordi vi er fornuftsvesener, og det gir oss en iboende verdi, ifølge Kant. Vi har alle en medfødt morallov, en slags samvittighetens stemme inni oss, som forteller oss hva som er riktig å gjøre, mener Kant. Men vi handler slett ikke alltid i tråd med hva denne stemmen forteller oss.

Problemet er at vi ikke er alltid er så fornuftige. Vi tar stadig vekk dumme og uriktige valg – selv de smarteste blant oss tar dumme valg. Smarte folk gjør dumme valg fordi intelligens ikke er det samme som evne til rasjonell tenkning, hevder tre nord-amerikanske forskere. De har utviklet

ÅPEN:– En speider vil prøve å danne seg et riktig bilde av omgivelsene og se ting slik de virkelig er. En speider er nysgjerrig på hva som er sant og vil ikke bare holde fast på det hun tror på, mener forsker og forfatter Julia Galef. FOTO: NTB/SHUTTERSTOCK

en rasjonalitetstest (CART-testen – Comprehensive Assessment of Rational Thinking) som skal måle hvor rasjonell en person er. RQ-testen er et alternativ til IQ-testen. Ifølge forskerne er det faktisk liten sammenheng mellom intelligens og rasjonalitet. Men sammenlignet med intelligens er rasjonalitet i mye større grad mulig å trene opp, mener forskerne. Noe som kan gi enorme fordeler. På et personlig plan vil økt grad av rasjonalitet bidra til bedre livsvalg – for eksempel bedre økonomiske valg – og bedre håndtering av relasjoner og konflikter. Men på et samfunnsnivå er rasjonalitet enda viktigere, mener forskerne. De nevner

eksempler på at kriger har blitt utløst av overmodighet og dumskap, og feilbedømminger har ledet til finanskriser.

BIASENE VÅRE STÅR I VEIEN

Å gjøre riktige vurderinger og respondere rasjonelt på nye utfordringer er en stor fordel. Å løse dagens og morgendagens utfordringer som fossilavhengighet, eldrebølge og en rekke økologiske dilemma som ekstremvær og naturtap, krever at vi tilegner oss kunnskap om situasjonen og agerer adekvat på utfordringene. Når verden forandrer seg, trenger vi strategier for å forstå den. Det er

«En speider vil prøve å danne seg et riktig bilde av omgivelsene og se ting slik de virkelig er.»

«kode rød for menneskeheten», ifølge FN. Jo mer rasjonelle vi er, desto bedre vil vi håndtere disse alvorlige utfordringene.

Men sjansen er dessverre stor for at mange ikke tar til seg fakta, og at bias vil stå i veien for riktig forståelse.

Bias er på en måte partiskhet. En slik bias er at vi er uforbederlig partiske i vår egen favør, slik at holdningene våre vil tjene oss selv. For eksempel vil enkelte hundeelskere bortforklare og bagatellisere at tusenvis av mennesker blir bitt av hund hvert år. Mens en del sydenentusias-ter kan ha en tendens til overse informasjon som viser at flyreiser ikke er bra for miljøet. Vi har altså en bias i favør av hva vi tror er sant og det som tjener oss selv.

Forskere har også funnet at det ofte er en håp/tro-korrelasjon: Slik vi håper at verden er – det har vi også en tilbøyelighet til å tro er sant. De som håpet at Trump ikke ville bli valgt som president, trodde heller ikke at dette ville skje. *Man overser nærmest fakta som går imot slik man ønsker at verden skal være.* De fleste av oss håper at det skal gå bra med kloden og at vi kan

fortsette med «business av usual». Da er det vanskelig å ta inn over oss meldinger om at det kanskje ikke er mulig.

Sjansen er stor for at vi holder nokså godt fast på ståstedene våre på ulikt vis. Vi siler informasjon. Når vi hører argumenter i favør av vårt eget ståsted, synes vi dette er god forskning og vettuge argument, men når vi hører noen si noe som går imot vårt ståsted, er vi tilbøyelige til å avvise dette som tvilsomt og dårlig tenkt.

VÆR EN SPEIDER!

Vi må være mer som en speider og ikke som en soldat, mener forsker og forfatter Julia Galef, som også står bak podcasten «Rationally speaking». Hun er opptatt av nettopp spørsmål om rasjonalitet og hvordan vi kan forsøke å bli bedre på det. Hun har skrevet bok om «speider-holdningen» (engelsk: the scout mindset). En speider vil prøve å danne seg et riktig bilde av omgivelsene og se ting slik de virkelige er. En speider er nysgjerrig på hva som er sant og vil ikke bare holde fast på det hun tror på. *Det er avgjørende for en speider å få riktig informasjon for å kunne gjøre gode vurderinger. Å*

overse fakta vil kunne få fatale konsekvenser.

Motsatsen til denne tenkemåten er soldat-tankegangen, ifølge Galef. Soldater skal beskytte det de tror på, mot ytre trusler. Men i realiteten er det ikke noe som «truer» det vi tror på, mener Galef. Hvis du finner ut at du har tatt feil om noe, er det positivt, for da har du oppnådd å forbedre kartet ditt slik at det stemmer bedre med terrenget.

De fleste av oss har sterke, og mer eller mindre fastlåste, formeninger om en rekke tema. Det kan være tanker og holdninger som vi har plukket opp gjennom årene, mye fra kulturen rundt oss, kanskje fra venner, familie, eller noe vi har lest for lenge siden. Mange har ikke oppdatert eller ryddet opp i det vi tror på siden ungdomsskolen. Vi mennesker har en tendens til å være mentalt late.

Galef anbefaler en mental «vår-rengjøring», en slags gjennomgang av de sannhetene vi tror på. Kan vi ta opp til revurdering det vi mener

om tema som kjernekraftverk, global oppvarming, ulv versus sau, økologisk mat, bilfri by, Israel/Palestina eller aktiv dødshjelp? Det er faktisk viktig for verden at vi som har mulighet til å påvirke den reviderer holdningene våre opp mot tilgjengelig informasjon. Med en rasjonell tilnærming vil vi antageligvis håndtere problemer bedre – både på individnivå og samfunnsnivå.

Det som gjør speidere bedre rustet er ikke at de er smartere eller mer kunnskapsrike. Det er den særegne speiderholdningen de har til virkeligheten som er avgjørende: De er villige til å teste antagelsene sine om verden og forandre kurs om nødvendig.

HUMAN ETIKK

NORUNN KOSBERG
Forfatter og filosof

LESE- OG PODCAST-TIPS:

Podcast: You are not so smart. youarenotsmart.com

Podcast: Rationally speaking. rationallyspeakingpodcast.org

Bok: Keith E. Stanovich, Richard F. West and Maggie E. Toplak. *Rationality Quotient. Toward a Test of Rational Thinking.* (2016)

Bok: Julia Galef: *The Scout Mindset. Why some people see things clearly and others don't.* (2021)

Ted-talk med Julia Galef: youtube.com/watch?v=3MYEtQ5Zdn8

MENNESKET I GRENSEOMRÅDENE

I de utydelige og uveisomme landskapene hvor
det vante og kjente ikke gjelder lenger, stilles
det menneskelige fellesskap på prøve.

EKSISTENS

I vår nye spalte Eksistens reflekterer studenthumanister og livsveiledere fra Human-Etisk Forbunds livsveiledergruppe over eksistensielle tema.

DAGFINN ULLESTAD
er humanistisk livsveileder i Human-Etisk Forbund, avdeling Sør. Han har tidligere arbeidet både som menighetsprest og fengselsprest.

Ingun Steen Andersen

Else Werring

Lone Ellingvåg Knutsen

Pandemien har vært en tid hvor samfunnets verdier og menneskesyn har hatt avgjørende betydning for de valgene vi som fellesskap gjorde. Som at vi helt fra starten først valgte å beskytte eldre og sårbare. Vår kritiske evne henger nøye sammen med menneskesyn, etikk og de grunnholdninger vi har tatt opp i oss. Det blir særlig synlig i møte med det uforutsette og ukjente.

En roman som er blitt aktuell i denne pandemitiden, er Albert Camus' (1913-1960) roman *Pesten*. Mange har lest den nå, enten for første gang eller på ny. I romanen blir en by rammet av pest. Alt som følger av hendelser i denne litterære beretningen kan vi nå kjenne oss litt igjen i, og på en ny måte: Avgjørelsene og vurderingene som i de kritiske fasene nærmest ble tatt fra time til time. Alvoret og konsekvensene som sakte gikk opp for oss. Inntrykkene som strømmet på da vi så reportasjene fra sykehusene nord i Italia. Og de mer langsomme og usynlige virkningene blant isolerte eldre.

Studenter som ikke lenger fant motivasjon for å fortsette studiet. Unge etablerere som måtte selge drømmen.

Camus beskriver i *Pesten* epidemien som en trussel mot de gode vanene, altså hverdagene, og dermed også mot de grunnleggende eksistensielle vilkårene vi tar for gitt.

Så mye ble satt på vent under pandemien. Som latteren og nærværet i de faste vennegruppene, den kroppslige berøringen, den ukentlige treningen, kollegafellesskapet i lunsjpausen, de årlige festene og sammenkomstene.

I *Pesten* virker isolasjonen, atskillelsen og konsentrasjonen om øeblikket på menneskers evne til kjærlighet og vennskap, «for kjærligheten krever litt fremtid», skriver Camus. Brutte sammenhenger gjør noe med menneskers tillit til hverandre. Tilliten til myndighetene, til nyhetsformidling og informasjon bli satt på spill.

Ikke alle har et så velordnet og demokratisk samfunn som vi har.

Mellomkrigstidens underminering av grunnsteinene i det sivile samfunnet i Europa er en skremmende historie som vi aner en gjentakelse av i vår tid, og som gir grunn til dyp uro. Det tjuende århundrets autoritære trekk var også Camus' bakteppe. Gjennom de ulike rollefigurene i romanen *Pesten*, og i dialogene mellom disse, undersøker Camus det menneskelige ethos – hvordan handle rett når vi mangler tydelige kart?

Det jeg synes er fint med Camus, er hans insistering på det menneskelige og det konkrete. Samtidig åpner han det undrende og filosofiske landskapet.

Iblant tar livet oss med ut i det ukjente, og vi må oppdage på nytt hva det vil si å være menneske, for oss selv og for hverandre. I *Pesten* er det nettopp i grenseområdet, krysningspunktet mellom det kjente og det ukjente, hvor personene vi møter og blir kjent med, må velge hvem de vil være og hva de vil stå for.

Camus' helt er legen Rieux, en hardt arbeidende og oppofrende humanist. Hans grunnleggende holdning er å handle når situasjonen krever det. Mens andre avventer og diskuterer, vet han hva hans oppgave er, nemlig å ta seg av syke, redde liv og begrense lidelse. Men bokens hovedpersoner sliter alle med konflikter og dilemmaer som den nedstengte byen og menneskers lidelse stiller dem overfor. Det skaper spenninger som driver romanen fremover.

Midt i denne usikkerheten og frykten trer kirken og en av bokens andre hovedfigurer frem, presten Paneloux, nærmest som en opposent til legen Rieux. Mens legen lar alle spekulasjoner ligge og fokuserer på å redde liv, samler presten menigheten og holder en ransakende og moralsk preken det snakkes om i hele byen. Gud har rakt sin pekefinger mot byen, tordner Paneloux fra prekestolen. «Skråsikkerheten kommer av at han ikke har møtt *pestens* ansikt ennå», kommenterer legen rolig.

En tredje skikkelse er journalisten Rambert, som tilfeldig er kommet til byen og som blir atskilt fra sin kjæreste. Han blir desperat og villig til å bruke alle midler for å unnsnippe portforbudet og gjenforenes med sin elskede. Men rundt ham sprer lidelsen seg. Han ser venner, deriblant legen Rieux, arbeide dag og natt for å redde liv og lindre smerte.

Til journalistens overraskelse oppfordrer Rieux ham til å forsøke å reise, med smuglernes hjelp, «fordi alle har rett til å velge kjærligheten». Denne overraskende friheten legen tilkjenner ham, blir vendepunktet for journalisten. Da han får muligheten til å reise, velger han å bli og å verve seg til en av pleiestasjonene for de syke, til tross for risikoen han utsetter seg for. I det han stilles helt fri, er det som han blir i stand til å velge, og gå inn for det med hele seg.

Romanens høydepunkter er de åpne og ærlige samtalene som utvikler seg mellom bokens hovedpersoner. De har alle hver sine personlige beveggrunner, historier og ideologiske kompass. Men jo nærmere de kommer menneskers fortvilelse, håp og lengsler, desto mer ydmyke og lyttende blir de overfor hverandre.

Større innsikt og forståelse fører i romanen ikke til mer klarhet, men til ydmykhet for de indre motsetningene livet rommer.

Det er sagt at all vold i bunn og grunn er et krav om rettferdighet. Det betyr ikke at vold kan forsvares, men som presten Paneloux sier i sin andre preken: Det vanskelige er ikke å skille vondt fra godt, men å forstå det vonde i det vonde.

Eksistensialismens budskap er blitt sammenfattet i dette: «Fortvil, men fortvil ikke!», som en motsats mot handlingslammelse. I en tid med økende isolasjon, hvor etterrettelig informasjon og kunnskap blir vanskeligere å skille fra manipulerte fakta, og hvor sammenhengene smuldrer opp, vil Camus likevel stille

«Men Emil er noe for seg: «Man blir stärk när man måste», sier han ut i snøkavet.»

solidariteten i (skjebne)fellesskapet som den verdi vi ikke har råd til å miste. Hva vi alltid kan gjøre, selv om vi ikke vet eller har fullstendig kunnskap, er å handle når fordringen er der.

Det er nettopp dette Emil i Lønneberget gjør. I en artikkel i Svensk Filosofisk Tidsskrift sammenligner litteraturviter Gunnar Syrénh legen Rieux i *Pesten* med Astrid Lindgrens Emil. Da den voksne, kloke vennen Alfred får blodforgiftning og vinterstormen raser ute, tar Emil grep. Da ingen andre våget seg ut, gjorde Emil det fordi han måtte, og fordi det var viktig nå. Midt i snøkavet der Emil styrer hesten fremover for å få Alfred til legen, ligger fortvilelsen snublende nær. Men Emil er noe for seg: «Man blir stärk när man måste», sier han ut i snøkavet.

Senere, når familien samles og gjenforteller bragden, males fremtiden ut for dagens helt. Også faren erkjenner noe motvillig at ja, det kan bli noe stort av denne gutten, om han får leve og ha helse – og om Gud vil. Men de har ikke forstått noen ting, skriver Syrénh; heltedåden var resultat av et fritt og modig valg. Ingen, bortsett fra lillesøster Ida, har forstått. Fra henne kommer det kort og lakonisk: «Och om Emil vill».

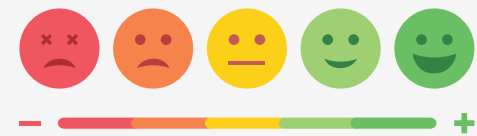
Det er i friheten til å handle vi trer frem som mennesker og derved forteller hvem vi er, og hvem vi vil være.

Legen Rieux fremhever ikke seg selv og sin stilling. Han understreker gjennom hele fortellingen at han bare gjør det han må, slik mange andre helter i ettertid har beskrevet sine handlinger og sine valg. Eksistensialistene Emil og Rieux er dermed rolleforbilder i grensesituasjoner hvor den etiske fordringen stiller mennesket på prøve, hvor menneskets verdighet og solidariteten i fellesskapet står på spill.

«I denne time da hver enkelt av oss må spenne buen for igjen å vise hva vi duger til, og erobre, i og mot historien, det han allerede eier, den magre grøde på disse marker, den korte kjærlighet på denne jord, i denne time da et menneske endelig fødes, må vi forlate vår epoke og dens ungdommelige galskap. Buen spennes, treet skriker. Når spennet er på det høyeste, skal en rett pil, hard og fri, skyte ut.»

(Fra avslutningen på det filosofiske verket Opprøreren av Albert Camus, hvor temaet fra romanen *Pesten* igjen tas opp.)

RIS, ROS, RESPONS Noe du likte godt? Noe du mislikte sterkt? Vi tar gjerne imot korte tilbakemeldinger fra våre lesere på e-post fri.tanke@human.no. Se også fritanke.no/debatt/

LESERINNLEGG:

ENSIDIG OM AKTIV DØDSHJELP

Forrige nummer av Fri tanke – 03/2021 – var et temanummer om døden. Som tidligere flerårig taler i Borgerlig/Humanistisk gravferd, er døden et tema som interesserer meg sterkt, og i særlig grad spørsmålet aktiv dødshjelp (A.D.).

Utgangspunktet var, ifølge 'Fri tanke': «.. å gi oppspill til den debatten om legalisering av A.D. som Human-Etisk Forbund ønsker.» Konklusjonen etter å ha lest artiklene er at medlemsbladet 'Fri tanke' har endt opp som en gigantisk agitator **for** legalisering av aktiv dødshjelp. (Ca. 95% av stoffet er argumenter **for** A.D.)

Hva slags oppspill er dette til debatten? Det er skuffende og ytterst provoserende at HEF's felles ressurs ('Fri tanke') brukes til en slik ensidig argumentering **for** A.D.

Nedenfor følger noen – **sekulære** – argumenter mot legalisering av A.D.:

Det har vært en altfor ensidig fokusering på individets rett til **selvbestemmelse**. Det er ikke vanskelig for meg å være enig i at i enkelte, helt spesielle tilfeller, kan det være etisk forsvarlig å avslutte et menneskes liv for at vedkommende skal slippe unødige lidelser. Men fra dette til å forlange at samfunnet skal **lovfeste** en slik rett, ville være et stort feilsteg.

Samfunnsperspektivet blir helt borte. **'Retten'** til aktiv dødshjelp kan oppleves som en **'plikt'** til å motta aktiv dødshjelp".

Grupper av såkalte uproduktive i samfunnet – eldre, syke og svakerestilte grupper – vil kunne føle dette presset særlig sterkt. De fleste av oss har en inngrodd motvilje mot å være andre til byrde. Dette vil lett kunne føre til et betydelig press om å avslutte livet sitt framfor å fortsette å være en byrde.

Dette presset vil føre til at begrepet **selvbestemt** kan bli temmelig illusorisk og problematisk. Ikke minst i en tid hvor helsesektoren står overfor harde prioriteringer.

Konklusjon: De **almenne** hensyn må gå foran hensynet til individets **selvbestemmelse**.

Videre må vi spørre: Er det etisk forsvarlig å forlange at et annet menneske skal ta livet av

en? Det er et stort ansvar og belastning å ta et menneskes liv, og det er min mening at det er **uetisk** å kreve det, også i forhold til helsepersonell.

En del av den uro jeg har følt i kjølvannet av debatten om A.D. har med begrepet **'verdig liv'** å gjøre. Hvem avgjør hva som er et verdig liv?

Den nå avdøde nederlandske legen Piter Admiraal, som selv utførte A.D. uttalte i et intervju med tidsskriftet 'Humanist' nr. 3/88 følgende: «Så å si all fysisk smerte kan behandles. Det er da heller ikke fordi pasientene har smerter at de ønsker å dø. Det er når livet oppleves som meningsløst og nedverdiggende, når sykdommen har fratatt dem all menneskelig verdighet at de ønsker å forlate livet.»

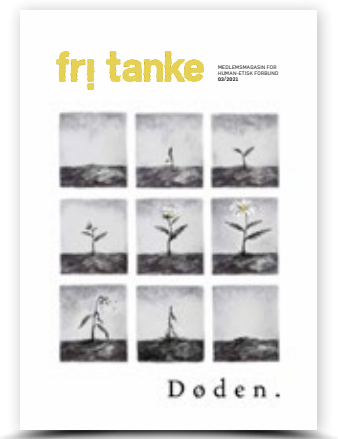
Det er da vi må spørre oss: Er det **sykdommen** i seg selv eller er det holdninger fra **omgivelsene** som gjør at pasienter opplever det slik? Er det ikke slik at det er **vi** – omgivelsene – som har definert sykdom og hjelpeløshet som nedverdiggende, og henger ikke denne problemstillingen nettopp sammen med dagens samfunns krav til effektivitet og produktivitet?

I boka *Døden – livets følgesvenn* skriver forfatter og tidligere rektor ved Nansenskolen Inge Eidsvåg følgende: «Kan det så ikke tenkes situasjoner der noen som intenst ber om å få dø, bør få hjelp til det? Jo, det kan tenkes slike situasjoner. (Loven åpner da også for at medlidenhetsdrap kan straffes mildere.) Men det er lang vei fra unntakstilfeller der nødrett kan påberopes til en lovgivning som åpner for et generelt tilbud.»

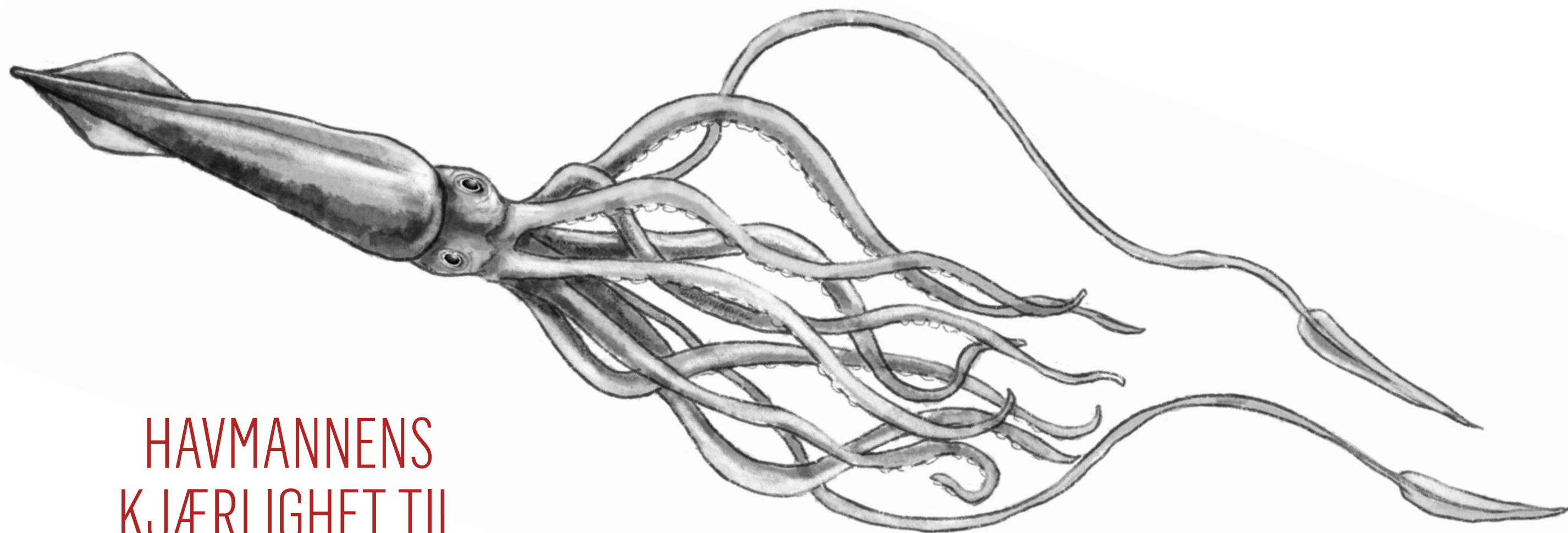
Pensjonert overlege Stein Husebø, i Stavanger Aftenblad mars 1993: «Jeg opplever stadig at mennesker ber om hjelp til å avslutte sitt liv. Min erfaring er at 99 prosent av dem egentlig ønsker hjelp til å leve.»

Det vi trenger mest av alt er tilstrekkelig pleie og omsorg ved livets sluttfase.

Bjørn Bjørnsen

Fri tanke nr. 3-2021

HAVMANNENS KJÆRLIGHET TIL BLEKKSPRUTEN

Blekkspruten er over 400 millioner år eldre enn oss og har egenskaper som gjør at forskere mener den må komme fra verdensrommet. Marinbiolog Henning Røed tror vi har mye å lære fra blekkspruten.

TEKST: LEIF BULL FOTO: IHNE PEDERSEN ILLUSTRASJON FRA BOKA: LINE RENSLEBRÅTEN

Underen snorkletur på Fiji la marinbiolog Henning Røed så vidt merke til en brunlig tangklase på havbunnen som valet langsomt i strømmingene. Rundt ham pilte fargerike fisker hit og dit; tangklasen gjorde ikke så mye ut av seg i dette selskapet. Helt til den brått endret farge og fasong. Den anonyme tangklasen, stilt i skyggen av mer fargesprakende arter, var med ett helt åpenbart en blekksprut, fullstendig ugjenkjennelig fra et øyeblikk siden, som begynte å gli rolig av gårde, med en nysgjerrig og snorklende marinbiolog på slep. Sånn holdt de på til blekkspruten ikke gadd mer, sprutet ut en dose blekk og skjøt av gårde ved hjelp av jetkraften sin.

Dette undervannsmøtet ble begynnelsen på Henning Røeds ivrige oppdagelsesreise inn i alt som er å vite om blekkspruten, et dypdykk som nå er blitt til hans åttende bok *Blekksprut: En kjærlighetshistorie*. Og det er virkelig en kjærlighetshistorie, full av begeistring og personlige anekdoter fra en lang karriere; over 200 sider dykker han ned i alt som har med disse merkelige dyrene å gjøre, fra deres utrolige kamuflasjeevner til hvorfor enkelte forskere tror de stammer fra verdensrommet. Blekkspruter er, kort sagt, *rare*.

VANNSKREKK

Noe uvanlig til marinbiolog å være, har Røed vannskrekk, etter en episode i barndommen der han nesten druknet. Men kjærligheten til havet og alt som rørte seg i det var der først, og han ville ikke la vannskrekken vinne. Som Blekksprut viser, har den barnlige begeistringen aldri falmet. Men her er ikke bare entusiasme, men også et brennende hjerte for klimasaken. Blekkspruten, som så mange andre arter, trues av klimaeendringene, som Røed selv har jobbet med i en årrekke. Før Røed begynte å skrive bøker,

jobbet han blant annet i Miljødepartementet og WWF, hvor han fikk se hva som skjedde med korallrevene på nært hold. Frustrert over biologenes manglende gjennomslag hos politikerstanden i miljøspørsmål, var han i 1999 sentral i å opprette organisasjonen Sabima (Samarbeidsrådet for biologisk mangfold), som han også ledet i flere år.

– Vi ansatte folk som *kunne* snakke med politikere og folk i embetsverket som trengte å få ting i klartekst. Det jeg har funnet ut, er at hvis folk – og særlig folk som bor i byene – ikke forstår viktigheten av å ta vare på naturen, kommer du ingen vei med argumentasjon om at klimaet blir dårligere. For hva betyr det for mange av dem om klimaet i byene blir to grader varmere?

– *Tørre fakta er ikke nok?*

– Nei, tørre fakta er ikke nok. Det er litt som når vi snakker om utviklingsland; om du ikke forstår at det er *mennesker* det dreier seg om, ikke bare tall, blir du ikke så interessert i hvordan det går med dem heller. Så det gjelder ikke bare naturen, det

gjelder også menneskedyret.

KJÆRLIGHET TIL HAVET

Samtalen vår finner sted en solfylt formiddag i vannkanten på Huk. Røed vil vise meg noen blekksprutfossiler i steinene. De er 450 millioner år gamle – 100 millioner år eldre enn de eldste dinosaurene. Blekkspruten har med andre ord vist seg ekstremt tilpasningsdyktig som art, noe som kan komme godt med etter hvert som havet blir varmere og surere.

Vi er ikke alene her ute. En barnehage er på tur, og snart er Røed i gang med å peke og forklare, både til de nysgjerrige smårollingene og til de voksne som følger dem. Dette er kjent farvann for marinbiologen. Han har skrevet flere barnebøker, og holdt femti foredrag for barn i fjor om livet i

KJÆRLIGHET: Marinbiolog Henning Røed har skrevet mange bøker om havet.

«Blekkspruten kan redigere sitt eget arvestoff fra minutt til minutt.»

havet, og svarer nå ivrig på barnas spørsmål og kommentarer om skjell, snegler og krabber. Idet en liten jente skal til å kaste en stein i sjøen, spiller Røed sjokkert.

– Tenk på den steinen, den har kanskje brukt 100 millioner år på å komme seg opp på land, og så skal du kaste den uti vannet igjen?

Et lite plask, og steinens lange ferd opp av havet settes i revers.

– Jeg ble lei av å være marinbiolog på kontor. Selv om jeg kunne gjøre mye nytte for meg der også, ville jeg bruke tiden på å skrive om havet for både barn og voksne, så kanskje de også kan føle noe av den samme kjærligheten til havet som jeg har.

SKURKEROLLE

Blekkspruten har dannet grunnlaget for diverse fantasivesener, både i gamle myter og nyere populærkultur. Da har den gjerne spilt rollen som skummel kjempeblekksprut. Har blekkspruten et omdømmeproblem?

– Mindre nå enn for femti år siden, og mye mindre enn for hundre år siden. Det var jo nordnorske fiskere som kalte *Architeuthis dux*, altså kjempeblekkspruten, for kraken. Nå er det jo sånn at hvis du skriver bok, og ikke har en skurk, blir det ikke en ordentlig bok. Så for folk som skrev bøker fra havet, ble det nærliggende å la den store blekkspruten bli skurken.

Kanskje ligger noe av årsaken til blekksprutens tillagte skurkerolle i intelligensen deres?

– Man aner intelligens i øynene på dem. En ting er hvis du ser i øynene på et dyr som har lyst til å spise deg, men dyr som tilsynelatende har masse intelligens kan også være skremmende i seg selv. I boka skriver jeg om hvordan Thor Heyerdahl alltid hadde en machete liggende klar på Kon Tiki for å

beskytte seg mot havdyr som kunne kravle opp på dekk. Haier gjør jo ikke sånt, det var kjempeblekkspruten han var bekymret for.

UANTE MULIGHETER

I tillegg til å skrive om individuelle arter, som haier og blekksprut, har også Røed skrevet mye om forvaltning av fiskeressurser, et tema han er levende opptatt av.

– *Er alle disse bøkene – fra barnebøker om hai til debattbøker om fiskekvoter – egentlig del av ett sammenhengende prosjekt?*

– Ja. For det første vil jeg få nye generasjoner til å bli like opptatt av havet som jeg har vært, og som jeg synes man bør være. For det andre har jeg lenge vært opptatt av at vi skal ha noe å leve av etter oljen. Før oljen levde vi av havet i 900 år, men skolevesenet har glemt å fortelle den historien. I Et hav av muligheter skriver jeg at elever på Østlandet lærer om å utnytte havressursene i ett minutt per skoleår – et kvarter i løpet av 13 års skolegang! Så synes jeg for øvrig også at fiskeressursene skal tilhøre fellesskapet, at de ikke skal bli privat eiendom som eies av noen få. Hvis vi skal leve av disse ressursene de neste 100 årene, må vi utnytte dem og vi må tjene penger på dem.

– *Fremtiden ligger i havet?*

– Ikke bare i havet, men det er en viktig del av det. Norge disponerer enorme økonomske arealer, vi har verdens nest lengste kystlinje, verdens nest største fiskeeksport i kroner, men dette kan bli mye, mye større hvis vi klarer å forvalte det skikkelig.

«For folk som skrev bøker fra havet, ble det nærliggende å la den store blekkspruten bli skurken. »

Oljeinntektene kan erstattes av inntektene fra å utnytte havressursene på en bra måte.

Røed påpeker at tre fjerdedeler av skolemedisinen opprinnelig kommer fra naturen.

– Men det som har vært lett å bruke, er det vi har funnet på land. Havet er mye mer utforsket, og det ligger store muligheter der.

Som blekksprutarten som limer seg selv og eggene fast til sjøgress.

– I motsetning til rur, som også har et supersterkt lim, kan denne blekkspruten løsne seg selv uten problemer. Altså, den har et lim med av/på-bryter! Den som klarer å kopiere det ...

Røed peker utover fjorden:

– Rett uti her er det masse drøbakskråkeboller som japanerne betaler i dyre dommer for – vi har ikke høstet dem noe særlig. Vi har masse ressurser som bare ligger der. Japan har 70-80 arter de driver oppdrett på, vi har én hovedart – laks – og tre-fire arter til.

– En annen ting: Vi mennesker forandrer oss langsomt over generasjonene. Det går minst en generasjon mellom hver mutasjon. I boka forteller jeg om hvordan blekkspruten kan redigere sitt eget arvestoff fra minutt til minutt. Den lager en kopi av sitt eget DNA, en såkalt RNA, og redigerer denne kopien etterpå. Dermed kan de hyperraskt endre seg ettersom klima eller annet forandres.

Et bredt spekter av forskere forsøker å frariste blekkspruten hemmelighetene sine.

– Det mest banale er det amerikanske forsøket, som forsker på hvordan

de kamuflerer seg. Men det forskes også på stoffer i blekket som kan brukes i kreftbehandling. Det veldig interessante er jo om vi kan redigere vårt eget DNA ved å la RNA lage helt andre stoffer. I stedet for å vente på mutasjoner, kan vi finne måter å endre DNA på som vi kan bruke i behandling av sykdommer? Det er bare de siste fire-fem årene dette med RNA-redigering har kommet opp, men nå kan det bli det nye store innen helseforskning. Hvis vi kan gå inn og redigere der kreftcellene finnes, si at det og det skal tas vekk ...

– Det er helt science fiction, egentlig, og det er derfor en del forskere bruker ordet alien når de snakker om blekksprut. Men det blir litt pinlig når 33 forskere skriver at genmaterialet til blekkspruten kommer fra verdensrommet, fordi de ikke kan forstå at genene deres kan oppstå spontant i naturen, ved alminnelig jordisk evolusjon.

HENNING RØED
Blekksprut. En kjærlighetshistorie
Humanist forlag, 2021

I *Blekksprut. En kjærlighetshistorie* får vi være med marinbiolog Henning Røed på hans jakt etter å forstå noen av verdens mest intelligente og gåtefulle dyr.

The word 'STORY' is rendered in a large, bold, sans-serif font. Each letter is composed of multiple overlapping, slightly offset lines in a vibrant rainbow color palette (red, orange, yellow, green, blue, purple). This creates a 'glitch' or 'digital rain' effect, reminiscent of corrupted digital data or a multi-layered image. The background is a dark, textured surface with horizontal streaks of light and color, further enhancing the digital aesthetic.

SOM FORSTYRRER AVGJØRELSENE

Visste du at det er lettere å få innvilget
asylsøknad i USA hvis det er kjølig den
dagen søknaden behandles?

Forfatterne av boken *Støy. Når Dømmekraften Svikter* viser til en gjennomgang av 207.000 avgjørelser i amerikanske asylsaker over en periode på fire år, som blant annet avdekket at variasjoner i temperatur har en signifikant effekt på domsavsigelsen. Når det er varmt, er det nemlig mindre sjanse for å få asyl. Undersøkelsene viste også at muligheten for å få en asylsøknad godkjent, faller med 19 prosent dersom høringen kommer etter to etterfølgende godkjenninger i samme type sak, gjort av samme dommer.

Det høres grotesk ut at så viktige beslutninger avgjøres av om det er en varm eller kald dag, eller hvorvidt de to foregående søknadene er godkjente, men dette er altså et resultat av bokens hovedanliggende: støy.

Støy er i denne sammenhengen det man kaller *uønsket variabilitet*. «Variabilitet» er et uttrykk fra matematikken som enkelt sagt betyr at det er flere måter å løse et problem på.

KUN SYNIG I STATISTIKKEN

Hva består så denne støyen i?

La oss først slå fast at støy som fenomen kun kan observeres statistisk, fordi det først kommer til syne når man kan sammenlikne. Det er ikke som med bias, at det kan observeres hos hver enkelt av oss. Det kan for eksempel handle om domsavgjørelser eller forsikringssaker, der avgjørelser som i utgangspunktet burde være like i saker av samme karakter likevel ender opp med forskjellig utfall.

Det er dette forfatterne betegner som støy, altså *forskjellige utfall i beslutninger som i utgangspunktet burde være mer eller mindre identiske*.

Støy kan i prinsippet forårsakes av nesten hva som helst, fra de minste, enkleste og mest banale ting, til mer konkrete og alvorlige faktorer. Forfatterne viser hvordan støy kan oppstå som en konsekvens av hvorvidt man er sulten eller mett, om det er varmt eller kaldt, om det er mandag, eller om man har bursdag den dagen en avgjørelse skal tas.

«Tenk deg at domsavgjørelser i saker som i utgangspunktet er like, kan ende opp med flere års forskjell i fengselsstraff.»

Støy kan også forårsakes av at en ansatt har mindre kunnskap og kompetanse enn sin kollega, og dermed gjør flere feil. Forfatterne beskriver i tillegg hvordan noen dommere rett og slett bare er strengere enn andre, og at dette er en type støy som har sitt opphav i hva slags personlighetstype man er utstyrt med. En sjef kan være mer generøs enn en annen, én analytiker er mer optimistisk enn sin kollega, og så videre.

Alle disse tilfellene er eksempler på hvordan det kan forekomme uønskede forskjeller i utfall som i utgangspunktet burde harmonere og være så like som mulig.

Støy oppstår altså som en konsekvens av at vi mennesker lar oss påvirke av omgivelsene våre, men også av vår egen vurderingsevne, kunnskap og personlighet.

VANSKELIG Å TA I BETRAKTNING

Hvordan skiller man så mellom støy og bias?

Bias, forklarer Kahnemann til tids-

skriftet Behavioral Scientist, er en psykologisk mekanisme som skaper systematiske feil i folks beslutninger og avgjørelser. Det forklarer noe som skjer inne i individet, altså hvorfor du og jeg er tilbøyelige til å gjøre en eller annen feilslutning.

Vi har alle bias, det kan være alt fra at vi søker etter informasjon som bekrefter det vi allerede tror, til at vi mener å være litt bedre sjåfører enn alle andre. Og hos noen av oss er enkelte av disse mentale feilslutningene mer fremtredende enn andre.

Støy er mer problematisk fordi det ikke er et observerbart fenomen hos hver enkelt av oss, eller fra den ene avgjørelsen til den andre, men derimot noe som først kommer til syne når man gjør systematiske målinger. Det gjør at fenomenet blir vanskeligere å ta i betraktning i hverdagen og dermed ender opp med ikke å bli diskutert i noen særlig grad.

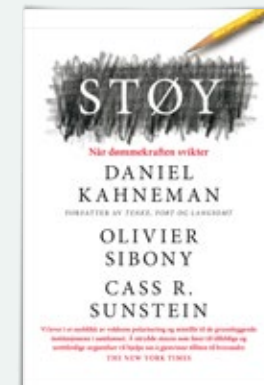
Men at støy er et problem, og at det er et viktig fenomen å kjenne til, er åpenbart når man leser boken. Tenk deg for eksempel at domsavgjørelser i saker som i utgangspunktet er like, kan ende opp med flere års forskjell i fengselsstraff, eller at samme pasient får ulike diagnoser når hen undersøkes av forskjellige leger.

Poenget er at vi fester lit til at systemer, som for eksempel domstolene og helsevesenet, kommuniserer med en samkjørt stemme som vi kan forholde oss til. Vi forventer at det ikke skal være opp til individet som tar avgjørelsen, men til et konsistent system som har faste retningslinjer.

Kahneman og hans medforfattere ser på hvordan støy virker på organisasjons- og bedriftsnivå, og hvordan det altså påvirker forsikringssaker, medisinske diagnoser, ansettelse, forfremmelser, domsavsigelser, kriminalsaker og liknende prosesser.

BEVISST EGEN IRRASJONALITET

Som i Kahnemans tidligere bok *Tenke, Fort og sakte*, handler det dypest sett om på hvilket grunnlag vi tar de avgjørelsene

NÅR DØMMEKRAFTEN SVIKTER

Pax forlag 2021

FORFATTERNE

Daniel Kahneman er nobelprisvinner i økonomi og forfatter av den prisbelønte boken *Tenke; Fort og sakte*.

Cass Sunstein har blant annet skrevet *Nudge* sammen med en annen Nobelprisvinner i økonomi, Richard H. Thaler, om hvordan man kan påvirke atferd ved hjelp av å «dytte» folk i det som anses for å være i riktig retning.

Oliver Sibony har lang erfaring innenfor feltet strategisk beslutningstaking og står bak boken *You're About to Make a Terrible Mistake!*, som tar for seg hvordan biaser forstyrrer beslutningene våre og hva man kan gjøre for å kvitte seg med dem.

vi gjør og hvilke konsekvenser det har. Da jeg leste boken første gang, ble jeg bevisst på hvor irrasjonell jeg er, hvor mange avgjørelser jeg tar fullstendig på måfå og hvor «styrt» jeg er av indre prosesser jeg overhodet ikke har oversikt over. Det var en lettelse å få et lite innblikk «bak forhenget». Samtidig ble det relativt åpenbart at å bli bevisst disse feilslutningene er én ting, å forholde seg til dem i hverdagen er noe ganske annet.

Nylig leste jeg Kahnemans bok om igjen, for sikkert fjerde eller femte gang. Jeg irriterte meg like mye som sist over at den er altfor lang, at gjentakelsene noen ganger synes endeløse, og at denne tendensen til å skulle overforklare et fenomen til tider blir ganske så enervende. Men det er uansett en aldeles fabelaktig bok, som systematiserer og forklarer dette med bias og heuristikker (mentale «snarveier» som hjelper oss når vi skal løse et problem) på en måte som gjør det både intuitivt og oppklarende.

I tillegg introduserte boken system 1 og 2, som handler om hvordan vi prosesserer informasjonen om omverdenen som vi til enhver tid tar inn. Det gir mening å tenke på beslutningsstrømmen vår som et system 1 og 2, hvor det første er det intuitive og nærmest automatiske, mens system 2 er det reflekterende og veloverveide.

Så hva er det som gjør at vi begår alle disse feilslutningene, om igjen og om igjen?

Som forfatterne skriver: Vi mennesker lever livene våre med en nærmest ubestridt overbevisning om at måten vi ser verden på, er slik den *faktisk* ser ut. Veien er kort derfra til å tenke at alle andre derfor også må se verden slik vi selv gjør.

En slik måte å tolke verden på kaller forfatterne «naiv realisme», og understreker at denne måten å oppfatte virkeligheten på, er helt avgjørende for oss. Vi stiller sjelden spørsmål ved dette bildet,

og holder oss med en bestemt og spesifikk forståelse av hvordan verden rundt oss henger sammen. Vi investerer vanligvis lite krefter i å utforske alternative måter å se verden på.

Vi lever livene våre etter premisset om årsak og virkning, ifølge forfatterne. På den måten skaper vi historier om verden rundt oss som henger sammen, og glemmer nok ofte at det er tilfeldigheter som er med på å styre utfallene vi opplever.

Vi gjør dette fordi prosessen med å forstå virkeligheten skjer via tilbakeblikk, vi ser tilbake på det vi opplever og tolker det inn i et narrativ som gjør virkeligheten

«Kahneman og hans medforfattere ser på hvordan støy virker på organisasjons- og bedriftsnivå.»

forståelig for oss, for på den måten å skape mening. Vi er eksperter i å finne årsaksforklaringer som gir oss meningsfulle narrativ og som gjør at vi i etterpåklokskapens lys kan gi forklaringer til det som skjer med og rundt oss.

Dette gjør oss samtidig mindre i stand til å se at vi påvirkes av en rekke faktorer vi simpelthen ikke har oversikt over. En slik måte å tenke på er rett og slett ikke intuitiv for oss.

MAGEFØLELSEN ER BEHAGELIG

Apropos intuisjon, Kahneman og hans medforfattere har ikke særlig mye til

overs for den gode gamle magefølelsen, eller altså, *intuisjonen*. I boken forteller de at ledere og beslutningstakere gjerne liker å stole på sin egen magefølelse, og at de også stadig treffer på dem som stolt forteller at de stoler mer på intuisjonen sin enn på faglige analyser.

Forfatterne påpeker at dette med intuisjon handler om «å vite, uten å vite hvorfor». De argumenterer for at dette er en slags indre prosess som gir oss en følelse av tilfredshet når vi først faller ned på en avgjørelse vi er fornøyde med. Dette å følge intuisjonen, gir ifølge dem en behagelig opplevelse av at ting stemmer, når det vi opplever som tilstrekkelig informasjon er vurdert. Den påfølgende avgjørelsen føles dermed riktig, og alle brikkene faller tilsynelatende på plass.

Forfatterne argumenterer videre for at nettopp denne følelsen av at ting faller på plass, ofte sammenfaller med at man ignorerer informasjon som ikke passer inn i beslutningsrekken.

Det som gjør akkurat denne indre prosessen så viktig og ikke minst misvisende, er at dette er konstruert, ikke kun som en følelse, men som en overbevisning inne i hodene våre. Den følelsesmessige erfaringen er maskert som en rasjonell tro på gyldigheten av egen dømmekraft, men denne troen på egen dømmekraft gir overhodet ingen garanti for treffsikkerhet.

Dette stikker pinner i hjulene våre når vi skal ta rasjonelle og viktige avgjørelser, og er med på å skape støy og variabilitet i lederbeslutninger på bedrifts- og organisasjonsnivå.

Hvordan kan vi så komme støyen til livs? Forfatternes svar er at eksperter med fordel kan la seg bytte ut med modeller, regler og ikke minst algoritmer. Og en av de viktigste grunnene til at de fremhever algoritmer og kunstig intelligens, er at mekaniske fremgangsmåter er støyfrie. De konkluderer med at alle former for regler og mekaniske avgjørelser trumfer

avgjørelser tatt av mennesker.

I tillegg gir kunstig intelligens uttelling som ikke bare handler om fravær av støy, men også evnen og muligheten til å håndtere og utnytte store informasjonskvanta.

Grunnen til at man ikke velger slike mekaniske løsninger, men i stedet stoler på individuelle menneskelige avgjørelser, kan, ifølge forfatterne, rett og slett være fordi eksperter stoler mer på egen intuisjon og tviler dermed på den maskinelle kyndigheten. I tillegg fremstår denne formen for beslutningstaking som dehumaniserende og en form for ansvarsfraskrivelse.

EN STØYTE BOK

Gleden over innsiktene jeg gjorde da jeg leste *Tenke, Fort og Sakte*, la grunnlag for stor iver i møte med *Støy*. Men det skal sies at jeg sitter igjen med en del av de samme forbeholdene hva form og disponering av stoff angår etter å ha lest boken ferdig.

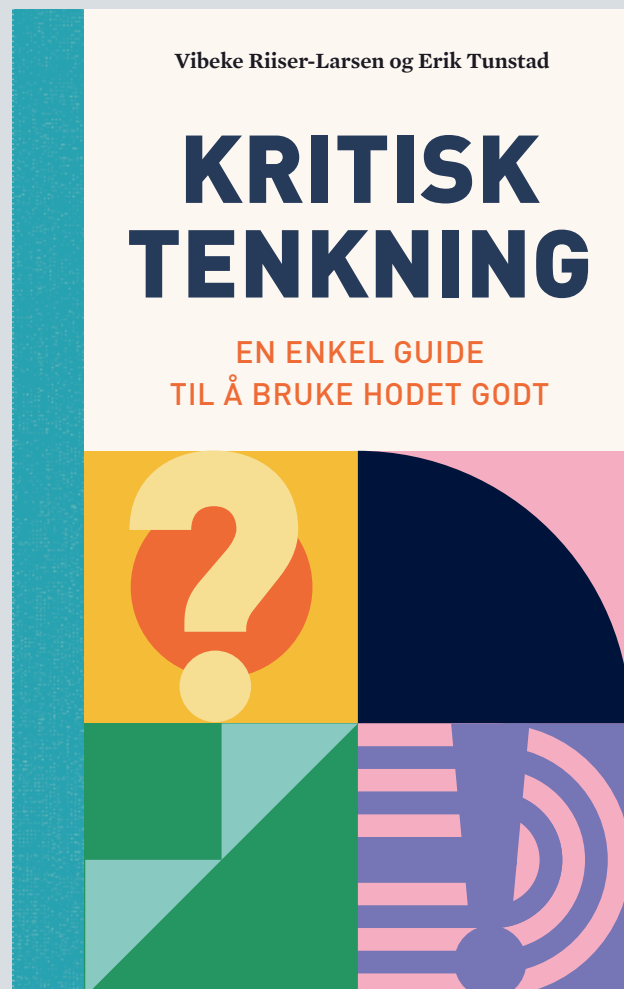
Andre anmeldere har påpekt at *Støy* med fordel kunne vært halvparten så lang, og det er jeg enig i. Her er det mye frem og tilbake, og noen ganger drukner rett og slett de gode poengene litt i altfor mye prat. Men når det er sagt, er det så mange gullkorn og spennende innsikter her, at man fint kan holde det ut.

Jeg ble litt klokere av å lese denne boken, akkurat som jeg ble det av *Tenke, Fort og Sakte*. Boken er mer enn vel verdt tiden (og tålmodigheten) som kreves for å pløye seg gjennom den.

BOKESSAY

VIBEKE RIISER-LARSEN er forfatter og aktuell med *Kritisk tenkning. En enkel guide til å bruke hodet godt*.

Har du hørt om han som røykte 40 sigaretter om dagen og levde til han var 100? Eller vurdert en detox-kur fordi du føler deg litt slapp? Kanskje har du blitt engstelig for 5G-stråling?

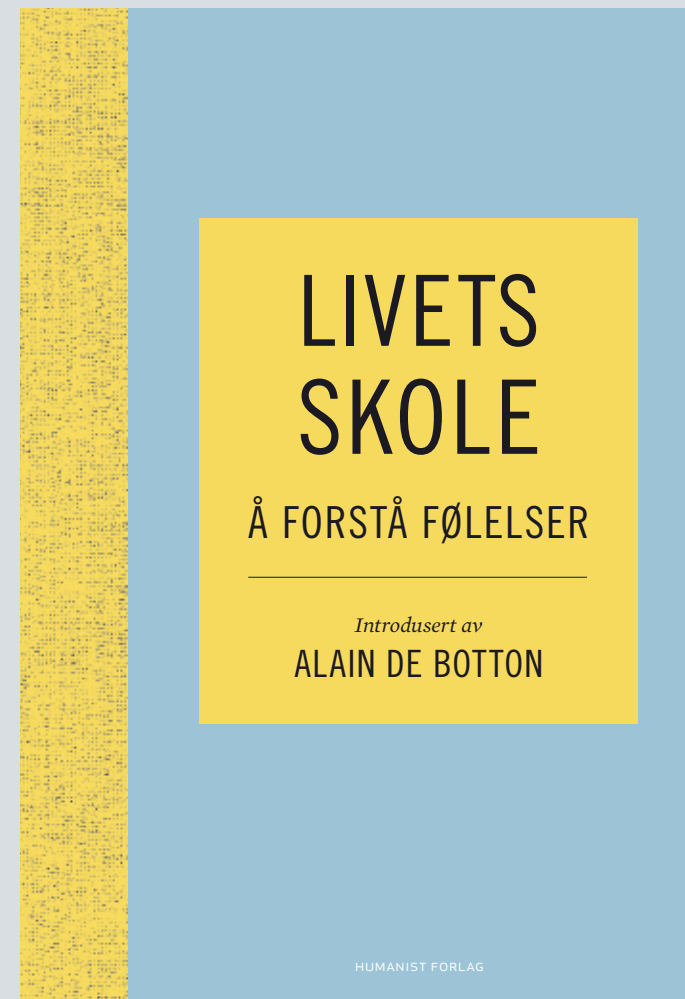
Det vil alltid finnes mennesker som ønsker å lure deg, enten det er for å tjene penger eller av andre grunner. Men vi er også flinke til å lure oss selv. Kjenner du de viktigste retoriske grepene blir det også lettere å avsløre falske nyheter og oppdage konspirasjonsteoretisk tankegods. I *Kritisk tenkning. En enkel guide til å bruke hodet godt* får du en innføring i hva kritisk tenkning er, og hvordan du lett kan ta grep og forstå hvordan man blir en god kritisk tenker.

Vibeke Riiser-Larsen og Erik Tunstad
KRITISK TENKNING
En enkel guide til å bruke hodet godt
Kr 246 for HEF-medlemmer (ord. pris 329)

Å tenke kritisk handler om å se en sak fra flere sider, lytte til argumenter og tilegne seg nye perspektiver. Denne kalenderen forsyner deg med tips og triks for å gjøre akkurat det.

Vibeke Riiser-Larsen og Erik Tunstad
KRITISK TENKNING KALENDER
Bruk hodet og tiden godt
Kr 224 for HEF-medlemmer (ord. pris 299)

En guide til å leve godt og klokt fra Alain de Botton, forfatteren av blant annet *Statusjag*, *Kunsten å reise* og *Filosofi som lindring og trøst*. Dette er en bok om alt du aldri lærte på skolen. Den handler om å forstå sine egne følelser, å finne og ta vare på kjærligheten, å lykkes i arbeidslivet og å komme over skam og skyld. Den handler også om å gi slipp på myten om det perfekte liv for å oppnå virkelig følelsesmessig modenhet. Boka er skrevet i et tilgjengelig språk og med en varm og menneskelig tone, og er den ultimate veiviseren til det rike livet vi alle ønsker oss og fortjener. Boka er basert på forskning på emosjonell intelligens, og omhandler temaer som

- Hvordan forstå deg selv
- Hvordan håndtere forhold
- Hvordan bli mer effektiv på jobben
- Hvordan holde ut nederlag
- Hvordan bli mer motstandsdyktig

Alain de Botton (f. 1969) er en sveitsisk-britisk filosof og forfatter. Han er en av grunnleggerne av den globale organisasjonen The School of Life.

Alain de Botton
LIVETS SKOLE
Å forstå følelser
Kr 299 for HEF-medlemmer (ord. pris 399)

www.humanistforlag.no

LIK HUMANIST FORLAG PÅ

OG FØLG OSS PÅ

Jeg ønsker å bestille stk *KRITISK TENKNING* á kr 246 for HEF-medlemmer (fullpris kr 329)
Jeg ønsker å bestille stk *KRITISK TENKNING KALENDER* á kr 224 for HEF-medlemmer (fullpris kr 299)
Jeg ønsker å bestille stk *LIVETS SKOLE* á kr 299 for HEF-medlemmer (fullpris kr 399)
Jeg ønsker å bestille stk *BLEKKSPRUT* á kr 284 for HEF-medlemmer (fullpris kr 379)

NAVN:

ADRESSE:

POSTNR./STED:

E-POST: TELEFON:

UNDERSKRIFT:

ADRESSATEN
BETALER
FOR SENDING
I NORGE

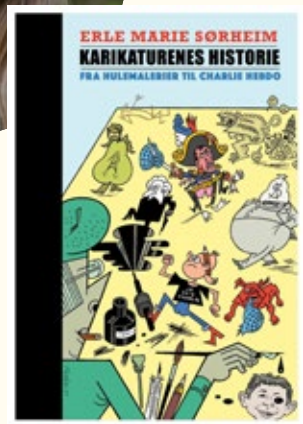
LISTE BLENES AV
POSTEN NORGE

Humanist forlag AS
Svarsending 1039
0090 Oslo

ER OVERBEVIST OM AT SATIRETEGNINGEN VIL OVERLEVE

FOTO: ANDREA GJESTVANG

Karikaturenes historie. Fra hulemalerier til Charlie Hebdo
Erle Marie Sørheim
Humanist forlag 2021

Erle Marie Sørheim har nøstet i karikaturenes historie – fra hulemalerier til Muhammed-karikaturstriden – og intervjuet sentrale personer, som Jyllands-Postens Flemming Rose, Charlie Hebdos redaktør Laurent «Riss» Sourisseau, og norske satiretegnere som Siri Dokken.

– Kort fortalt – hva er en karikatur?

– En karikaturtegning omfatter alle tegninger som fremstiller personer med overdrevne trekk, men det vi gjerne mener når vi sier karikaturtegninger i dag er mer presist satiretegninger på norsk. Da er ikke overdrivelsene lenger kun morsomme, de har en mening og et budskap, som gjerne er av kritisk art.

– Hvor startet karikaturenes historie?

– Ja, dette strides de lærde om! Vi er gjerne oppvokst med å høre at fortidens huleboere var så primitive, men kunsten de etterlot seg vitner om noe helt annet. Og for 17 000 etterlot de seg spor av humor: I Lascaux-hulen i Frankrike er det kun én tegning av et menneske. Mens dyrene er malt vakre og realistiske, er mennesket derimot redusert til en strektegning med fuglenebb og erigert penis. Det ser ut som om denne personen er blitt stanget av en bison og at han er i ferd med å dø. Han ser stakkarslig ut, og kunsthistorikere har spekulert i om tegningen er en kritikk av overmot. Uansett er den en karikatur av et menneske, fra en tid hvor mennesket beviselig også kunne male realistiske tegninger. Mange mener at Vestens første satiretegning er tegnet av den italienske kunstneren Gian Lorenzo Bernini. Dette er en liten skisse av pave Innocens XI fra 1676*.

– Har karikaturtegningens rolle endret seg opp gjennom historien?

– Da trykkekunsten slo igjennom slo også karikaturene gjennom med det samme. Veldig tidlig innså man deres maktkritiske potensial. Luther brukte for eksempel karikaturtegninger bevisst for å sverte pavemakten. Så den spottende, kritiske rollen til tegninger har vært der hele tiden. Med massemedier og moderne krigføring har jo også karikaturer blitt brukt mer målrettet i propagandavirksomhet. Vi ser opp gjennom historien hele tiden hvordan visuelle virkemidler blir tilpasset de kanalene man har. Nå har for eksempel Instagram blitt en viktig kanal for tegnere og illustratører. Problemet med de sosiale mediene er at de har sine egne retningslinjer og ofte sensurerer kunstneriske uttrykk. Det er noen av de moderne utfordringene vi står overfor nå.

– Karikaturtegnerne – maktas venn eller fiende?

– Jeg skulle ønske at jeg kunne si at de alltid var på de undertryktes side, men historien byr dessverre på en rekke eksempler på det motsatte. Bilder er mektige, en tekst krever at man kan lese og kan språket, men en tegning forstås – eller misforstås – umiddelbart. Jeg vier mye plass til antisemittiske og andre rasistiske karikaturer, nettopp for å vise skyggesiden til denne kunstformen. En satiretegning er ikke umiddelbart på det godes side og kan brukes til å spre hat og

fordommer, slik kunst generelt kan.

– Når karikaturbegrepet nevnes i dag, kommer vi ikke unna Muhammed-tegningene og terrorattentat. Er det andre eksempler på at karikaturer har satt følelser og samfunn i brann?

– Å ja, hele veien! Satiremagasinene før i tiden i Frankrike og Tyskland ble hyppig bøtelagt og redaktører og tegnere fikk fengselsstraffer. I 1987 ble den palestinske satiretegneren Naji Al-Ali myrdet på åpen gate i London. Frem til i dag er det uklart om det var israelske eller palestinske grupperinger som sto bak drapet. Al-Ali var en sterk og kritisk stemme i konflikten og måtte bøte med livet fordi tegningene hans fikk så sterkt gjennomslag. Også i dag ser vi at karikaturtegnere er utsatte i diktaturer, og generelt. Gjennom fribytegrupper-ordningen har blant annet Norge gitt opphold til noen utsatte tegnere.

– Vurderte du å inkludere Muhammed-karikaturene?

– Jeg vurderte lenge om jeg skulle trykke dem. I fjor hadde jeg landet på at jeg ville trykke faksimilen av Jyllands-Postens oppslag, som jo var startpunktet for det hele. Jeg skriver mye om tegningene,

og da syntes jeg det ville være feigt ikke å trykke dem. Jeg tenkte at det var såpass lenge siden attentatet og at ingen ville bry seg om en norsk bok som også rommet hele satiretegningens historie. Men drapet på læreren Samuel Paty i oktober 2020 satte en støkk i meg. Trykkefriheten er ekstremt viktig, men jeg følte ikke at jeg bevisst kunne utsette meg selv, og ikke minst familien min, for en åpenbar fare.

– Avistegnere blir utsatt for angrep verden over, og det er blitt mer «overfølsomhet» for kritikk og harselas og noen toneangivende aviser har sågar sluttet med satiretegninger – vil sjangeren overleve?

– Etter arbeidet med denne boka er jeg overbevist at satiretegningen vil overleve, rett og slett fordi det faller oss naturlig å drive med visuell ap. Men om den vil overleve som en kommentarsjanger i mediene er mer usikkert og kommer an på hvordan folk ser på dem. Hvis en majoritet begynner å avfeie avistegninger generelt, og mener det er galt å tegne noen som helst med overdrevne karakteristika, er det selvfølgelig mulig mediene mister lysten til å publisere dem. Det er også en fare for at de blir så engstelige for å trække på tær at de selv sensurerer tegningene til det ikke er noen satire igjen i dem, slik at de bare blir rene illustrasjoner. Jeg mener vi trenger karikatur- og avistegninger fordi de ideelt sett får folk til å tenke og se en sak fra flere sider. Bilder er tilgjengelig for flere, og har en annen virkning, enn skriftlige kommentarer. Humor og satire er en måte å ufarliggjøre folk og fenomener på, de avkler makta, roper at keiseren er naken, dette trenger vi alt vi kan få av. Men det krever at vi er bevisst verdien av dem, og passer på at satiren har et vern. Det er påtagelig å se hvordan mange fort ønsker å fjerne en tegning de er uenig i, mens de aldri ville funnet på å kreve en kommentar de ikke likte fjernet på samme vis.

Kirsti Bergh

*) Denne historien nevnes også i Erle Marie Sørheims artikkel om religionskritikk i karikaturform i Fri tanke nr. 1-2020, som du kan lese på fritanke.no.

GODT OM GIFTIG TANKEGANG

Det har vel etter hvert gått opp for de fleste at «gøy med konspirasjonsteorier»-holdningen er i ferd med å gå ut på dato. Det handler ikke bare om sprø og gøyale påstander om at statsministeren egentlig er en romøgle i menneskedrakt. Dette er ikke en lek. Tankegangen som ligger bak konspirasjonsteorier, bryter ned samfunnet. Her i Norge har denne irrasjonelle og giftige tankegangen blant annet ført til at 77 mennesker ble drept en julidag i 2011. Tittelen på Øyvind Strømmens bok er ikke tilfeldig valgt.

I en ganske kort bok på ca. 160 sider får Strømmen godt fram hvorfor konspirasjonsteorier, eller det vi kanskje heller kan kalle konspirasjonstenkning og konspirasjonsanklager, er noe mer enn uskyldig moro. Tankegangen er tett knyttet til dype strukturer i hvordan vi mennesker tenker. Det handler om mistenksomhet overfor utgrupper, om frykt for ukjente «mørke krefter», om behovet for enkle forklaringer og behovet for å kjenne seg bedre enn andre – at man har gjennomskuet noe andre ikke forstår.

Strømmen trekker opp et viktig skille mellom legitime påstander om at noen har samarbeidet i det skjulte for å utøve makt – noe man vanskelig kan nekte for at foregår – og det irrasjonelle fenomenet konspirasjonsteorier. Fellesnevneren for sistnevnte er tre opplagte feilaktige grunnantagelser: Ingenting er tilfeldig, ingenting er slik det ser ut til å være og alt henger sammen med alt. Ser man noe som kan ligne et mønster (det er vi mennesker generelt sett veldig flinke til), må det være fordi noen har planlagt det med en klar (gjerne ond) intensjon. Tilfeldigheter og kaos finnes ikke i et

slikt verdensbilde.

Mange av eksemplene i boka er hentet fra det vi vel kan kalle konspirasjonsteoriens høyborg, nemlig USA. Spesielt interessant er det å lese personlige beretninger om hvordan det oppleves å falle ned i et konspirasjonsteoretisk kaninhull. Konspirasjonsteorier er selvsagt ikke et nytt fenomen, men da folket kom seg ut på internett i årene etter terrorangrepene

den 11.9.2001, tok det av i helt feil retning. I 2016 fikk USA en fullblods konspirasjonsteoretiker som president. Vi vet alle hvordan det gikk. Med Donald Trump tok det amerikanske samfunnet en giftpille som førte til utbredt tro på den spinnville og farlige QAnon-teorien, en rekke høyreekstreme massedrap og den fatale stormingen av kongressbygningen den 6. januar i år.

Strømmen viser også hvordan konspirasjonstankegangen slår ut, og brukes politisk, i andre land – som Ungarn, Kina, Russland og her hjemme. Han skriver videre godt om det høyreekstreme massedrapet Brenton Tarrant utførte mot en moske på New Zealand i 2019, og hvordan kopisten Philip Manshaus prøvde seg på det samme her i Norge rundt en måned senere. Og hvis det skulle være noen tvil: Det er den samme konspiranoide fanatismen som ligger bak islamistiske terrorangrep.

Giftpillen av Øyvind Strømmen anbefales i rekken av gode bøker om konspirasjonsteorier som har kommet på norsk de siste årene, som John Færseths *KonspiraNorge* (2013) og *Hva er konspirasjonsteorier* av Asbjørn Dyrendal og Terje Emberland (2019).

Even Gran

ET OVERFLØDIGHETSHORN

Humanismens idéhistorie. Frihet, likhet og menneskeverd er en omfattende bok både i omfang og innhold. Med sine 508 sider (inkludert noter, indeks og litteratur) må den kunne sies å være et ruvende bidrag til humanismens idéhistorie slik denne har vokst frem i Europa gjennom de siste par tusen årene.

Siden det er den *humanistiske* tradisjonen, det vil si det forfatteren ser på som den *ikke-religiøse humanismen*, som står i fokus, er det især utviklingen fra renessansen og frem til vår tid som blir viet oppmerksomhet. Morten Fastvold er utdannet filosof, og er i tillegg filosofisk praktiker tilknyttet *Human-Etisk Forbund*. Boken bærer klart preg av en forfatter som forholder seg aktivt eksistensielt til stoffet, og eksistensialismen og dens tanke om at vi er «dømt til å være frie» er da også med i boken. Her florerer det med interessante referanser til ymse tenkere fra filosofi-, idé- og vitenskapshistorien.

Det mest originale bidraget fra forfatterens side er imidlertid hans forsvar for det mystiske – for undringen og behovet for meningsdannelse i tilværelsen – innenfor en ramme som lenge har vært oppfattet som nokså naturalistisk og materialistisk, nemlig den humanistiske. Dette selvstendige bidraget fra forfatterens side kulminerer med et varmt forsvar for estetikkens betydning både for de avgjøre ritualene i menneskets ulike livsløpsfaser, og i livet for øvrig.

Forfatterens utgangspunkt er individet og dets *verdighet*. Kimen til forståelsen av mennesket som et åpent og søkende individ finner man i det antikke Hellas, og da først og fremst hos Sokrates. Sokrates er kjent for sin såkalte «jordmorvirksom-

het» der han, slik det fremstilles gjennom Platons dialoger, spør samtalepartneren åpent hva vedkommende forstår med f.eks. «kunnskap» eller «rettferdighet». Forfatteren ser på Sokrates som en tenker som fremviser en *åpen og kritisk innstilling* til de tankene og forestillingene han har. Når Sokrates hevder at han «vet at han intet vet», er dette ikke uttrykk for en ren kokettering, men viser at han har konfrontert seg selv med grensen for sin egen kunnskap. Det henvises også til videreføringen av den skeptisistiske filosofitradisjonen fra antikken og fremover mot renessansen i den forbindelse.

For forfatteren er en slik kritisk-skeptisk holdning ett av adelsmerkene for dannelse. En slik *intellektuell redelighet* (her nevnes bl.a. idealene fra Arne Næss' saklighetslære) settes sammen med en plikt til å oppdatere vår kunnskap og viten. Forfatteren legger vekt på at slik kritisk kunnskap også gir premisser for våre etiske resonnementer. Dette momentet kan imidlertid diskuteres all den tid mange filosofer mener at forholdet burde være det omvendte: Våre etiske forestillinger (normer, verdier) burde ligge til grunn for hvordan vi forholder oss til fakta.

Forfatteren gir også en interessant oversikt over fritenkernes bidrag til den norske *ikke-religiøse humanismen* slik den etter hvert er representert i *Human-Etisk Forbund*.

Andre vesentlige dyder som blir vektlagt for *dannelsen* av individet, er *toleranse*. Forfatteren argumenterer gjennomgående for utviklingen av en toleranse som er av vesentlig betydning

Humanismens idéhistorie. Frihet, likhet og menneskeverd
Morten Fastvold
Humanist forlag 2021

for utvikling av humanismen – og etter hvert den ikke-religiøse humanismen. Toleransen omfatter alle livssyn, inkludert de religiøse, og danner grunnlaget for et *uenighetsfelleskap* som er preget av en dynamisk og konstruktiv utvikling av virkelighetsoppfatninger gjennom ikke-voldelige midler.

Videre står idealet om *likeverd* sentralt. Vi er alle født frie og likeverdige, noe som også gir oss en fri vilje til å handle, og gjør oss ansvarlige for våre handlinger. Forfatteren mener vi plikter å holde oss vitenskapelig og etisk informert om hva som er «naturlig», både når det kommer til religioner og andre livsanskuelser, og når det kommer til ulike former for menneskelige uttrykksformer.

Videre drøftes menneskets *frihet*, som også ligger til grunn for utviklingen av *menneskerettighetene* (jf. frihetsrettighetene). Dannelse og kultur har vist seg å ikke være tilstrekkelige faktorer når det kommer til sikring av menneskerettighetene, noe især andre verdenskrig viste i all sin gru. Tanken om universelle menneskerettigheter vokste frem etter denne krigen, der man innså at juridiske reguleringer av slike rettigheter var nødvendige. Her vises det til at disse individuelle, universelle rettighetene uten tvil er vest-

lige i sin opprinnelse, men at det ikke har vært opportunt å nevne dette overfor ikke-vestlige land som har ratifisert disse rettighetene.

Forfatteren hevder videre at naturretsbegreper om menneskerettigheter i stor grad har vært kristent funderte, og at ikke-religiøse humanister bør finne andre måter å begrunne disse på. Her trekkes Jeremy Bentham's utilitaristiske begrunnelse frem som et slikt alternativ: Rettigheter finnes bare nedfelt i *menneskeskapte lovverk*, begrunnet i *nytte*. Menneskerettighetene er følgelig ikke uttrykk for evige, objektive sannheter. Bare de regler vi selv har laget er gyldige, og disse varierer rundt om på kloden. Disse rettighetene er en filosofisk konstruksjon, basert på rasjonell tenkning ut fra premisset om *moralsk likhet*. Dette er uttrykk for vår vestlige standard for hvordan vi behandler andre. Vi krever imidlertid ikke at andre gjør det samme, men vi kan likevel hevde at disse verdiene er bedre. Forfatteren hevder her at det er opplagt at visse verdier er bedre enn andre.

Et svært sympatisk trekk ved boken er forfatterens egne åpne innstilling til sin egen ikke-religiøse humanisme: Også for egen del er det viktig å være tolerant, og åpen overfor argumenter.

Boken avrundes med vektleggingen av en humanistisk åndelighet. Her vises det til at åndelighet kan være av ikke-religiøs art. Denne åndeligheten går ut over den vitenskapelige materialismen og naturalismen (evolusjonsteorien). Forfatteren sender en oppfordring til humanister om å bli mer åpne for det åndelige siden det rommer mer, ja mye mer, enn bare det religiøse. Man bør snakke åpent med andre mennesker om åndelige spørsmål, og forsøke å forstå hvorfor man trenger denne dimensjonen i menneskelivet. Mennesket har til alle tider hatt behov for å orientere seg mot det som ikke er håndgripelig, mot det oversanselige.

Denne boken er et overflødigthetshorn av idéhistoriske, filosofiske og vitenskapsfilosofiske referanser, og det er umulig å få sagt særlig om dette overflødigthetshornet av en bok på disse få linjene. Leser du denne boken, blir du både mer kunnskapsrik – og klokere!

Anita Leirfall, Førsteamanuensis, Institutt for filosofi og førstesemesterstudier, Universitetet i Bergen

INTERESSANT – MEN IKKE STRANDLEKTYRE

Virkeligheten er rar. Det slår forfatter av boka *Hva er METAFYSIKK* fast. Einar Duenger Bøhn er professor i filosofi ved Universitetet i Agder og har skrevet boka som inngår i Universitetsforlagets «Hva er»-serie. *Hvor kommer virkeligheten fra? Hva består virkeligheten i? Hva er en person?*

Dette er noen av de store spørsmålene om verden – dette er metafysiske spørsmål eller altså metafysikk. Det handler om de virkelig grunnleggende spørsmålene – de dype og spekulative antagelsene om virkeligheten. Andre slike spørsmål er *Hva er bevissthet? Hva er fri vilje? og Hva er verdier?*

Spørsmålet om hvorvidt det finnes en gud er også et metafysisk spørsmål. Metafysikk handler om ting vi ikke kan ta og føle på. En *verdi*, for eksempel, er ikke en gjenstand, som en stein eller en bil eller en person. Men selv om verdier ikke finnes fysisk, er verdier noe vi snakker om og er opptatt av. Det kan nesten se ut til at metafysisk kunnskap er umulig. På den ene siden er vi nødt til å si noe om metafysikk, på den andre siden ser det ut til å være umulig å vite noe om metafysikk, skriver Duenger Bøhn. Man må med andre ord snakke om ting man ikke kan vite

noe om, mener han. Det er dette han kaller *metafysikkens uunngåelige vanskelighet*.

Mange av spørsmålene vi stiller oss om virkeligheten i dag er mer eller mindre de samme som greske filosofer stilte for over 2000 år siden. Men selv om man tilsynelatende fortsatt ikke har funnet noen endelige svar, så mener Duenger Bøhn at det likevel har skjedd framskritt. I dag forstår vi problemstillingene og hva de innebærer bedre, enn man gjorde i antikkens Hellas, mener han. Samtidig er det viktig å skille mellom metafysikk og «bullshit», som er det Duenger Bøhn mener er tullete og dårlige metafysiske teorier, med tilhørende

politiske og eksistensielle ståsteder. Hva som er slike tullete bullshit-teorier og hva som er metafysikk, og begrunnelsene for dette, er jo interessant, så dette savner jeg mer om i boka. Men så skal Hva er-bøkene være introduksjoner til ukjente tema. Temaet er vanskelig, og *Hva er METAFYSIKK* er ikke akkurat strandlektyre. Men for den som er nysgjerrig på temaet er boka en fin start.

Norunn Kosberg, forfatter og filosof

Hva er METAFYSIKK
Einar Duenger Bøhn
Universitetsforlaget
2021

[ORGANISASJON]

FORBUNDET

Enhver som lykkes i å spille på frykt og sinne, samt vår nedarvede hang til å føle solidaritet med en (snever) inngruppe, og som dyrker fram tilsvarende mistenksomhet mot utgrupper på ulike nivå, vil ha en god sjanse til å få politisk makt. Vitenskap og kritisk tenkning er motmakt mot dette.

FRA STRATEGIDOKUMENTET TIL HEFS NYE KAMPANJE FOR KRITISK TENKNING

[92]

GENERALSEKRETÆRENS HJØRNE

I høst sparker vi i gang kampanjen «Er du sikker på det?».

[94]

SEIER FOR HUMAN-ETISK FORBUND 1

Kunnskapsdepartementet vil at forbudet mot religiøs forkynnelse skal gjelde all undervisning i skolen, og ikke bare KRLE-faget.

[95]

SEIER FOR HUMAN-ETISK FORBUND 2

Utdanningsdirektoratet sier nei til utdeling av bibler i norsk skole

[98]

WASIM ZAHID FRONTER HEF-KURS

Kurs om humanismen som livssyn i seks deler lanseres etter planen over nyttår.

Kritisk tenkning – en vaksine mot det totalitære

En kritikk vi humanister innimellom blir møtt med når vi forsvarer rasjonalitet og vitenskap, er at vi framstår som autoritære og skråsikre. Det understrekes, gjerne litt belærende, at en vitenskapelig holdning nettopp handler om å *ikke* være skrāsikker, men heller stille spørsmål ved alt, kritisere og aldri slå seg til ro med svarene.

Det er vi selvsagt 100 prosent klar over. Men kritikere av denne typen glemmer gjerne at vitenskap også handler om å finne ut av ting, for så å bygge videre på funnene.

«Hvis vi alltid må starte med blanke ark, uten å ta høyde for tidligere forskning, kommer vi jo ikke videre.»

STOLE PÅ VITENSKAPEN

Hvis vi alltid må starte med blanke ark, uten å ta høyde for tidligere forskning, kommer vi jo ikke videre.

Vi tenker ikke vitenskapelig hvis vi argumenterer som om enhver påstand har samme rett til å bli seriøst og «fordomsfritt» vurdert, uansett hvor solid den har blitt undersøkt, og

uansett hvor grundig den tidligere har blitt avvist på vitenskapelig vis. Da hadde vi stått på stedet hvil. Vi må derfor ha med oss begge deler, både den åpne og kritiske innstillingen til alle påstander og viljen til å feste lit til de svarene vi får. Begge elementene må være med for at vitenskapen skal være et pålitelig verktøy for å skille de gode påstandene fra de dårlige.

Ethvert livssyn har et syn på virkeligheten, og i humanismen handler virkelighetssynet om nettopp dette. Vi tror på det vitenskap, rasjonalitet, logikk og kritisk tenkning til enhver tid gir oss best grunn til å tro på. Hvis forskningen peker i nye retninger, endrer vi syn.

ER DU SIKKER PÅ DET?

I høst sparker vi i gang kampanjen «Er du sikker på det?». Hensikten er å skape mer bevissthet og forståelse rundt tankegangen som utgjør det humanistiske virkelighetssynet. Vi oppfordrer hver enkelt av oss til å pirke litt i hva som ligger til grunn for overbevisningene våre. Selvkritikk ligger i kjernen av hva kritisk tenkning handler om, nemlig viljen til *selv* å følge de beste argumentene. Og viljen til å endre mening hvis vi innser at vi har tatt feil. En viktig del av kampanjen er å øke bevissheten rundt hvordan vi lurar hverandre, og ikke minst oss selv.

Felles anerkjennelse av vitenskap og

kritisk tenkning utgjør ryggraden i det liberale demokratiet. Den beste vekstjorda for et diktatur, er en utbredt tro på at «alle har sin sannhet». De siste årene har vi med økende sjokk og vantro sett hvordan store deler av USAs befolkning har latt en autoritær president få definere virkeligheten som det passer ham. Det eneste botemiddelet mot dette er logikk, rasjonalitet, vitenskap og kritisk tenkning. Her er reglene like for alle. Det er grunnleggende antiautoritært.

MUSKELTRENING

På samme måte som et parti sjakk bryter sammen hvis spillerne hele tiden endrer reglene etter hva som tjener dem best, kan heller ikke det liberale demokratiet fungere uten en bred anerkjennelse av disse felles spillereglene. Det er den dypeste årsaken til at Human-Etisk Forbund i høst utfordrer til trening av muskelen for kritisk tenkning.

Jeg håper du får med deg og har nytte av en eller flere av aktivitetene vi tilbyr. Jeg er sikker på at de vil gi noen overraskelser for de fleste av oss.

TROND ENGER,
generalsekretær
i Human-Etisk Forbund

Kampanje for kritisk tenkning som ble lansert på landsmøtet til Human-Etisk Forbund i slutten av september. Består blant annet av følgende:

FOREDRAG OG AKTIVITETER I LOKALLAGENE

Human-Etisk Forbund ønsker mye aktivitet i lokal- og regionlagene. Forhåpentligvis skjer det noe også der du bor. Ta gjerne kontakt med lokallaget ditt hvis du har lyst til å arrangere noe, eller for å spørre hva som skjer. Det kan være debattmøter, foredrag, quizkvelder, filosofikafe, stands på lokale treffsteder eller samtaler med folk som har gjort feil og lært av det. Human-Etisk Forbund har laget kampanjemateriell som kan bestilles, pluss forslag til foredragsholdere med mer.

PODKAST: OPPLYSNINGSVESENET

Den 25. september er det premiere på Opplysningsvesenet, Human-Etisk Forbunds nye podkast. Gjennom 15 episoder skal programlederne Vibeke Riiser-Larsen og Erik Tunstad snakke med ulike gjester om temaer knyttet til vitenskap og kritisk tenkning. Blant gjestene finner vi Harald Eia, Sigrid Bratlie, Andreas Wahl og Sunniva Rose. Ny episode annenhver uke.

20 FILMER OM HVORDAN VI LURER OSS SELV

I 20 korte filmer forteller Vibeke Riiser-Larsen om de vanligste måtene vi lurar oss selv og andre på. Filmene blir publisert i våre kanaler ut over høsten. Den nye boka «Kritisk tenkning – en enkel guide til å bruke hodet godt», av Vibeke Riiser-Larsen og Erik Tunstad, gitt ut på Humanist forlag, er utgangspunktet for filmene.

FILMER MED FOLK SOM HAR TATT FEIL

I tre filmer møter vi mennesker som har tråkket feil i livet, og lært av det.

KORTSPILL

En gjeng tilknyttet Spillhuset i Bergen har utviklet et nytt kortspill for Human-Etisk Forbund. Spillet er tenkt brukt på lokale spillkvelder med mer, samt i konfirmasjonsundervisningen i mange år framover. Målet med spillet er at man skal lære om kritisk tenkning på en underholdende måte.

NETTQUIZER

En gruppe frivillige HEF-medlemmer i Region vest har kokt opp mange spennende quiz-spørsmål du kan få bryne deg på, enten på nettet eller på lokale arrangement.

Følg Human-Etisk Forbund på sosiale medier for løpende info. Det er mer enn det som nevnes her! Sjekk human.no/erduikker for flere detaljer.

Regjeringen vil forby forkynnelse i skolen

Den 26. august ble Human-Etisk Forbunds bøtter hørt. Kunnskapsdepartementet vil at forbudet mot religiøs forkynnelse skal gjelde all undervisning i skolen, og ikke bare KRLE-faget.

Da Human-Etisk Forbund uttalte seg om den nye loven tidligere i år, var ett av de viktigste punktene at forbudet mot religiøs forkynnelse må gjelde hele opplæringen, og ikke bare KRLE-faget som i dag.

Den 26. august i år la regjeringen fram et forslag til ny opplæringslov, hvor en av endringene nettopp er at forkynnesforbudet skal gjelde for hele opplæringen, og ikke bare KRLE-faget.

I høringsnotatet forklarer Kunnskapsdepartementet forslaget slik: «Forbudet gjelder alle deler av opplæringen, ikke bare opplæring om emnene kristendom, religion, livssyn og etikk. Forbudet mot forkynning innebærer blant annet at undervisningen ikke skal gi rom for religionsutøvelse, selv om den skal gi kunnskap om tro, religioner og livssyn.»

Lovforslaget er nå sendt på høring. Stortinget skal ikke behandle den nye Opplæringsloven før etter valget, og det er usikkert hvordan et nytt Storting og en ny regjering vil stille seg til det.

– VIL GJØRE STOR FORSKJELL

Styreleder i Human-Etisk Forbund, Tom Hedalen, er svært fornøyd med regjeringens forslag.

– Human-Etisk Forbund har i lang tid ført en kamp mot at skolene skal påvirke elevene til religiøs tro,

SENTRALSTYREMØTE: Kunnskapsminister Guri Melby (V) sammen med styreleder Tom Hedalen på HEFs sentralstyremøte 28. august.

så dette er vi selvsagt svært fornøyd med, sier Hedalen.

Han understreker at humanisme uten gudstro er det mest utbredte livssynet i befolkningen, ifølge en Kantar-undersøkelse bestilt av Human-Etisk Forbund i 2021.

– Slik er det i enda større grad i de yngre aldersgruppene, poengterer Hedalen.

Han trekker fram at det fortsatt foregår religiøse aktiviteter i skoletiden: bibelutdeling, trossamfunn som får undervise, overivrige KRLE-lærere og gudstjenester.

Hedalen tror dette forslaget vil gjøre en stor forskjell hvis det blir vedtatt.

MELBY PÅ BESØK

Det var kunnskapsminister Guri Melby (V) som la frem lovforslaget. Lørdag 28. august besøkte ministeren Human-Etisk Forbunds sentralstyre.

– Mitt hovedfokus med ny lov har vært å sikre grunnleggende

rettigheter for elevene. Retten til ikke å bli utsatt for forkynnelse på skolen er veldig viktig. Enkeltelever skal slippe å måtte ta kampen for sine rettigheter. Vi har også utvidet fritaksretten, men håper at den ikke trengs like mye i fremtiden, sa Melby til HEFs sentralstyre.

Hun benyttet også anledningen til å takke:

– Jeg vil gi ros til Human-Etisk Forbund for den jobben dere har gjort over flere tiår, ikke bare for å sikre rettighetene til deres egne medlemmer, men også for alle andre. At skolen skal være livssynsnytral, har vært viktig for mange andre minoriteter som ikke har hatt krefter til å ta den kampen selv. Så takk for at dere har gått foran og brøytet vei, sa Melby.

Human-Etisk Forbunds styreleder Tom Hedalen gratulerte Melby med fremlegget, og poengterte at forbundet lenge har arbeidet for en livssynsåpen skole.

STATEN ANBEFALER STOPP I BIBELUTDELING

Et brev fra Human-Etisk Forbund førte til tydelig signal fra staten. De anbefaler at religiøse ikke får komme inn i skolen og dele ut bibler og andre gaver.

I mai 2020 sendte Human-Etisk Forbund et brev til Utdanningsdirektoratet der forbundet ba direktoratet uttale seg om det er akseptabelt å dele ut bibler i norsk skole, og hvordan dette i så fall skal foregå.

Human-Etisk Forbund skrev at de iblant får meldinger om at det foregår utdeling av bibler og/eller andre religiøse tekster i grunnskolen. Det skjer vanligvis ved at representanter fra en kristen menighet eller organisasjon møter opp i på skolen, kommer inn i klasserommene i KRLE-faget og deler ut bibler til alle elever – bibler elevene får personlig og kan beholde. Noen ganger følges bibelutdelingen av et undervisningsopplegg som de eksterne kristne representantene tar seg av på vegne av skolen.

Human-Etisk Forbund trakk i brevet fram bestemmelser fra Opplæringsloven som sier at skolen skal vise respekt for elevene og foreldrenes religiøse og filosofiske overbevisninger, samt at det ikke skal være noen forkynnelse i KRLE-faget. De viste også til Opplæringslovens bestemmelse om at skolen ikke skal utsette elevene for reklame som i stor grad kan påvirke holdninger,

adferd og verdier.

På dette grunnlaget spurte forbundet om Utdanningsdirektoratet kunne komme med en uttalelse om hvorvidt bibelutdeling i skolen eller KRLE er akseptabelt, og hvordan det i så fall skal organiseres uten å bryte loven.

ANBEFALER IKKE BIBELUTDELING

Den 19. august i år, over ett år senere, kom svaret fra Utdanningsdirektoratet. De viser først til alle relevante lover og internasjonale forpliktelser, samt det historiske forholdet mellom Den norske kirke og skolen, og konkluderer med at de ikke anbefaler

at kommunen åpner for at religiøse organisasjoner/trossamfunn deler ut religiøse skrifter eller gjenstander i form av gaver til elevene.

I sitt brev fortalte Human-Etisk Forbund at representanter fra Den norske kirke og andre kristne trossamfunn noen ganger inviteres til å ta over undervisningen i kristendom. Heller ikke det er greit, ifølge Utdanningsdirektoratet.

Personer som ikke er ansatt i undervisningsstilling, skal ikke ha ansvaret for opplæringen, slår de fast, og viser til Opplæringsloven § 10-11. Skolen kan invitere eksterne representanter som gjester, men det er bare lærere som kan ha det faglige

og pedagogiske ansvaret.

Mellomtittel: «Legger seg flate for HEF»

Svaret fra Utdanningsdirektoratet har fått stor oppmerksomhet i mediene. Spesielt kristne organisasjoner har reagert sterkt. Det har vært høyt engasjement i kristne aviser som Dagen og Vårt Land.

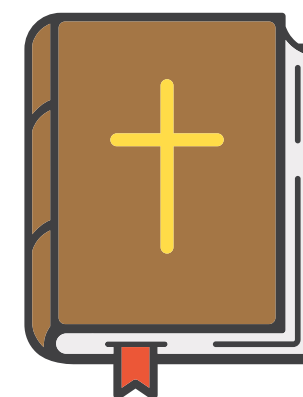
Den 6. september var det en debatt i Dagsnytt 18 på NRK P2 der Steinar Hopland, generalsekretær i The Gideons International in Norway, som har som hovedaktivitet å dele ut bibler til skolebarn, anklaget Utdanningsdirektoratet og Kunnskapsdepartementet for å «legge seg flate for Human-Etisk Forbund».

Leder for Politisk avdeling i Human-Etisk Forbund, Lars-Petter Helgestad, er på sin side fornøyd med

uttalelsen fra Direktoratet og antyder til NTB at kristne organisasjoner heller kan dele ut biblene i kasser, slik at de kan brukes av lærerne i undervisningen og at man dermed unngår forbudet mot forkynnelse.

Det synes ikke Hopland fra Gideons International er noen god ide:

– Å dele biblene ut kassevis, kjennes ikke rett. Det passer ikke med Bibelens oppfordring til evangelisering, sa han til Vårt Land 29. august.

NY PRAKSIS: I januar fikk afghanske Josef Moradi innvilget asyl i Norge på grunnlag av sitt ikke-religiøse livssyn. Det ble et viktig gjennomslag for likebehandling av tro og livssyn i asylsaker. FOTO: ARNFINN PETTERSEN

HEF ber Norge ta imot sårbare grupper fra Afghanistan

– Vi kan ikke stå og se på Talibans brutale undertrykking, sier styreleder Tom Hedalen.

Human-Etisk Forbund er svært bekymret for at Talibans brutale, religiøse regime er tilbake. 80 prosent av de som har blitt tvunget til å flykte fra hjemmene sine siden mai 2021 er kvinner og barn.

Taliban driver en målrettet kampanje mot progressive aktivister, humanister, menneskerettighetsforkjempere, journalister, akademikere, offentlige ansatte, tolker og tidligere sikkerhetspersonell, på grunn av deres arbeid for menneskerettigheter og demokrati de siste 20 årene. Religiøse og etniske minoriteter, inkludert ikke-troende, er spesielt utsatt.

– Vi kan ikke igjen stå og se på at dette skjer, sier styreleder i Human-Etisk Forbund, Tom Hedalen.

BER NORGE TA GREP

I et brev til utenriksministeren sendt i slutten av august ber Human-Etisk Forbund norske myndigheter gjøre alt de kan for å sikre de grunnleggende menneskerettighetene for sivilbefolkningen i Afghanistan, spesielt kvinner og barns rettigheter, samt rettighetene til utsatte grupper som LHBTQ+, ikke-troende og religiøse minoriteter.

Human-Etisk Forbund påpeker at Norge, som medlem i Sikkerhetsrådet, har et særlig ansvar for å ta initiativ til en resolusjon som sikrer at den afghanske sivilbefolkningens, inkludert internt fordrevne, får tilgang på umiddelbar humanitær hjelp fra FN og andre humanitære aktører.

Human-Etisk Forbund ber samtidig norske myndigheter vurdere

muligheten for at særlig utsatte grupper, som nå befinner seg i overhengende fare for å bli drept, evakueres fra Afghanistan.

IKKE TRYGT RETURLAND

Inntil nylig var praksisen at kristne konvertitter fra Afghanistan alltid har fått innvilget opphold, mens ateister eller ikke-troende kun har fått opphold hvis Norge har ment at en retur vil innebære en risiko for forfølgelse.

Dette ble imidlertid snudd i januar i år da afghanske Josef Moradi fikk innvilget asyl i Norge på grunnlag av sitt ikke-religiøse livssyn.

– Vi er svært glade for at norske utlendingsmyndigheter nå likebehandler ikke-troende asylsøkere med dem som har konvertert til kristendommen. Dette er helt klart en seier for humanistiske prinsipper, både i norsk utlendingsforvaltning, og for forfulgte humanister verden over, sier Hedalen.

12 100 PÅMELDTE KONFIRMANTER

Da Fri tanke gikk i trykken midt i september hadde Human-Etisk Forbund fått inn rundt 12 100 påmeldinger til konfirmasjon i 2022. I skrivende stund er det fortsatt noen uker igjen til påmeldingsfristen den 1. oktober.

– Det er lovende sammenliknet med samme tidspunkt i fjor, da vi endte på i overkant av 13 000, sier sere-monirådgiver Siri Sandberg i Human-Etisk Forbund.

Human-Etisk Forbund trakk vurdering av partier

I forkant av valget har tre ansatte i Human-Etisk Forbunds politiske avdeling vurdert partienes programmer opp mot HEFs verdier og samfunns-syn. Men da temaet ble menneskerettigheter gikk det på tverke. Protestene mot vurderingen gjorde at Human-Etisk Forbund etter rundt et døgn trakk vurderingen, og la ut en

beklagelse.

«Engasjementet rundt vår siste partivurdering har vært enormt. Vi har lest, vi har lyttet, vi har tvilt. Til slutt har vi kommet til konklusjonen om at vi ikke har levert på forventningene. Derfor er det riktig at vi tar et steg tilbake», skriver Human-Etisk Forbund i beklagelsen.

Forbundet skriver at de gjør dette med forankring i den humanistiske tenkemåten.

«Dersom vår mening utfordres av bedre argumenter, skal vi lytte og eventuelt endre oss. Metoden og kriteriene var denne gangen for lite gjennomarbeidet, vi var for uklare og for lite grundige. Det beklager vi», heter det i teksten som ble publisert på HEFs nettsider på kvelden den 9. september.

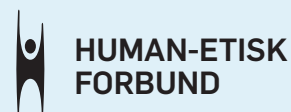
FOTO: JANNE OLSEN

WASIM ZAHID FRONTER HEFS NYE NETTKURS I HUMANISME

I høst lanseres Human-Etisk Forbunds nye nettkurs i humanisme. Kurset består av seks deler og er en innføring i det humanistiske livssynet. De seks delene har overskriftene «Humanismen og mennesket», «Å forstå virkeligheten», «Å gi livet mening», «Å være god», «Humanisme i praksis» og «Hva er humanisme?».

Kurset består av tekst og filmer. I videoene forteller talspersoner om ulike deler av humanismen, samt at det har blitt laget noen animasjonsfilmer. Kurset bindes sammen av lege og vitenskapsformidler Wasim Zahid, som også er medlem i Human-Etisk Forbund.

Kurset blir bare tilgjengelig for ansatte og tillitsvalgte i første omgang, men over nyttår skal det etter planen lanseres for medlemmer og andre interesserte. Fri tanke kommer tilbake med en fylldigere dekning av dette i neste utgave.

HOVEDKONTOR

Brugata 19,
Postboks 9076 Grønland
0133 Oslo
Tlf 23 15 60 00
human@human.no

For mer informasjon:

www.human.no

facebook.no/humanetiskforbund

AVDELINGSKONTORER

NORD

Nordland - nordland@human.no

Troms - troms@human.no

Finnmark - finnmark@human.no

MIDT

Tlf 73 80 64 80

Trøndelag - trondelag@human.no

Møre og Romsdal -

moreogromsdal@human.no

Hedmark - hedmark@human.no

Oppland - oppland@human.no

VEST

Tlf 488 98 300

Rogaland - rogaland@human.no

Hordaland - hordaland@human.no

Sogn og Fjordane -

sognogfjordane@human.no

ØST

Tlf 23156060

Akershus - akershus@human.no

Oslo - oslo@human.no

Østfold - ostfold@human.no

SØR

Tlf 33 31 32 05

Buskerud - buskerud@human.no

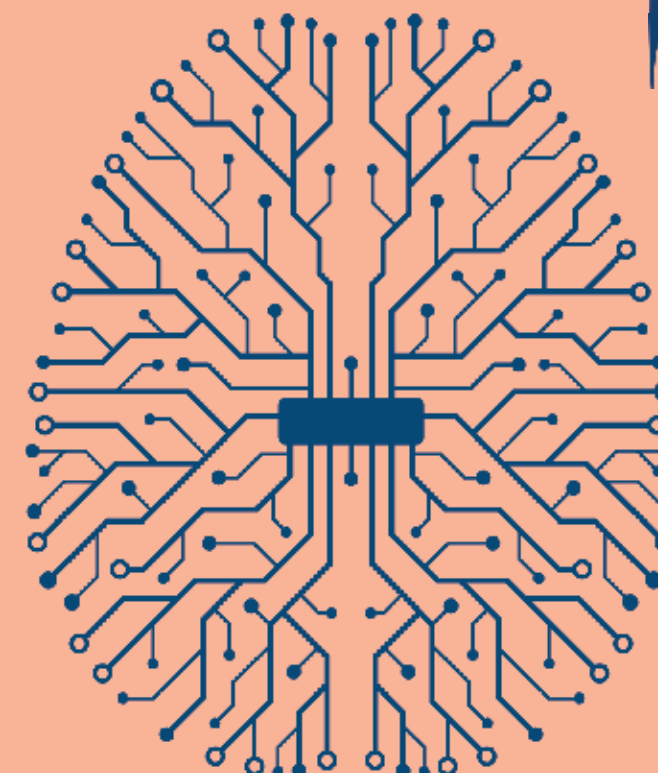
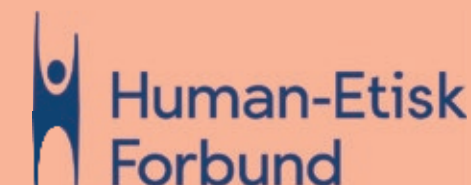
Vestfold - vestfold@human.no

Telemark - telemark@human.no

Agder - agder@human.no

For kontortider, besøksadresser m.m.

– se human.no

Hjernen vår er **programmert** til å protestere
når ideer vi er sikre på blir utfordret.
Kritisk tenkning kommer ikke naturlig for
oss. Det er en ferdighet som må trenes opp.

Derfor spør vi deg:

ER DU
SIKKER PÅ DET?

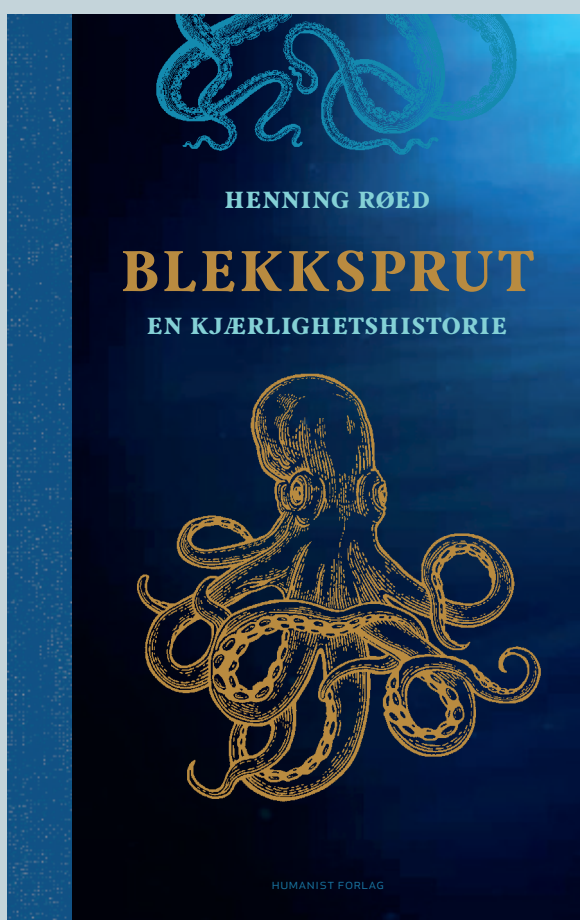
human.no/erduikker

Returadresse:
Human-Etisk Forbund
Boks 9076, Grønland
0133 Oslo

HUMANIST FORLAG

NYHET

«Et blåskjell med øyne, en snegle med armer? Blekkspruter er rare, sannsynligvis mye rare enn du tror. De tilhører rekken bløtdyr, og blant deres nærmeste slektninger finner vi østers og brunsnegler. I skarp kontrast til disse mer beskjedne skapningene er blekkspruten noe av det mest mystiske naturen har kommet opp med.

Jeg snorklet en gang på Fiji. Da jeg lå der og fløt under vannskorpen, med myriader av fisk under meg, fikk jeg meg en overraskelse. Jeg så fisk i alle former og farger, og den litt uanselige tangklasen på bunnen var ikke det som opptok meg mest. Men det var før den bestemte seg for ikke å se ut som en plante lenger. Tangklasen endret form, den endret farge, begynte å bevege på seg – og var en blekksprut! Blekkspruten gled av gårde, og jeg bestemte meg for å følge etter.»

I *Blekksprut. En kjærlighetshistorie* får vi være med marinbiolog Henning Røed på hans jakt etter å forstå noen av verdens mest intelligente og gåtefulle dyr.

Henning Røed

BLEKKSPRUT.

En kjærlighetshistorie

Kr 284 for HEF-medlemmer (ord. pris 379)

FOR Å BESTILLE BOKEN SE KUPONGEN PÅ **SIDE 85** ELLER GÅ TIL www.humanistforlag.no